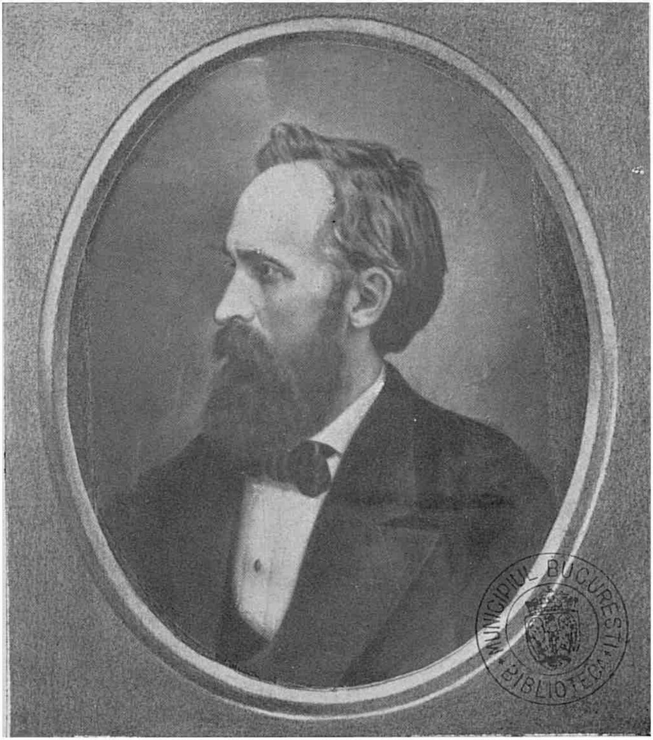
B. P.-HASDEU

CUVENTE DEN BĂTRÂNI

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE HÂRTIE JAPAN DOCUMENT. DOUĂZECI ŞI CINCI DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN COMERŢ, NUMEROTATE DELA 1 LA 25.

BOGDAN PETRICEICU-HASDEU
După un portret semnat Stravolca (1876)

BOGDAN PETRICEICU-HASDEU

CUVENTE DEN BĂTRÂNI

TEXTE ALESE
CU O INTRODUCERE ŞI NOTE
DE
J. BYCK

BUCUREŞTI
EDITURA „CULTURA NAŢIONALĂ"
2, Pasajul Macca, 2
1937

INTRODUCERE

Cuvente den bătrâni este una dintre cele mai de seamă lucrări ale lui B. P.-Hasdeu. Ştiinţa a înlăturat multe din studiile sale, în care o fantezie excesivă a încercat să suplinească date neatestate; ediţia de texte însă, pe care ne-a dat-o în *Cuvente den bătrâni*, continuă a fi preţuită şi astăzi, cu toate că apariţia ei înseamnă doar începutul preocupărilor filologice la noi [1].

Filologia, în sensul de « studiul textelor vechi », se iveşte de fapt cu Timotei Cipariu, care la 1858 ne-a dat cea dintâi culegere de texte în *Crestomatia seau Analecte literarie dein cartile mai vechi si noue romanesci, tiparite si manuscrise, incepundu dela seclulu XVI pana la alu XIX, cu notitia literaria.* Depăşindu-l pe Cipariu printr'o cultură care îmbrăţişa nu numai problemele de gramatică, ci cunoştinţe din

[1] Acestei recunoaşteri i se datoreşte faptul că cea mai recentă ediţie ştiinţifică de scrisori româneşti vechi: *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des Archives de Bistritza (Transylvanie)* publiées par Alexandre Rosetti, Bucureşti, 1926, e închinată « à la mémoire de Bogdan Petriceicu-Hasdeu, auteur de *Cuvente den bătrâni (1878-79)* ».

cele mai variate domenii în legătură cu filologia, Hasdeu a arătat adevărata semnificație a acestei discipline și ne-a dat acum 60 de ani cea dintâi imagine a unei ediții *științifice* de texte românești vechi. Cipariu s'a mărginit la reproducerea textelor cu litere chirilice; Hasdeu, pe lângă textul chirilic, a socotit necesar să dea: transcrierea cu litere latine, descrierea diplomatică a manuscriselor, comentarii istorice de tot felul, privind în deosebi cultura românească veche sub toate aspectele ei, și un mare număr de note linguistice și de istorie literară.

Ceea ce prețuim mai mult în modul cum a editat Hasdeu textele vechi este exactitatea reproducerii, ca și ingeniosul său sistem de transcriere, care, chiar dacă ajunge uneori la minuțiozități considerate de unii învățați ca inutile [1], oferă garanția unei reproduceri fotografice. Și această calitate a fidelității transcrierii o descoperim nu numai în *Cuvente den bătrâni*, ci și în reproducerile din *Arhiva istorică* și *Columna lui Traian*, și în ediția *Psaltirii* lui Coresi (1577).

Observațiile linguistice grupate la sfârșitul fiecărui text, în capitolul *Notanda*, măresc valoarea filologică a *Cuventelor*. Cu o metodă desăvârșită, Hasdeu adună aci toate particularitățile grafice, fonetice, morfologice sintactice și lexicale ale textelor reproduse, și le însoțește cu lămuriri de o utilitate incontestabilă.

---

[1] Vezi, de exemplu, D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București, 1912, p. 78 ș. u.

Dar mai considerăm lucrarea lui Hasdeu ca un moment important în evoluţia ştiinţei noastre, prin aceea că în *Cuvente den bătrâni* s'a inaugurat studiul cărţilor populare. Aproape întreg volumul al doilea al acestei opere e consacrat unui domeniu al istoriei literaturii române, care, ignorat până la Hasdeu, a ajuns imediat să se bucure de atenţia ce i-o acordau savanţii occidentului [1]. E adevărat că şi de data aceasta Hasdeu a dat frâu liber fanteziei sale, construind teorii a căror netemeinicie n'au întârziat s'o demonstreze oamenii de ştiinţă [2]; nu i se poate însă tăgădui spiritul de pătrundere a celor mai complicate probleme şi mai ales bogata şi întinsa informaţie, privind literatura populară a celor mai multe populaţiuni europene şi extraeuropene.

Ca o încununare a studiilor sale privitoare la limba românească veche, Hasdeu avusese intenţia să compună o istorie a limbii române, cu o introducere în care să dezvolte unele principii de linguistică generală. El nu şi-a ţinut însă făgăduiala şi n'a publicat decât o parte din introducere. Singura fasciculă a tomului al III-lea din *Cuvente den bătrâni* ne dă acest fragment care cuprinde două din cele cinci capitole anunţate de Hasdeu: 1. *Conspectul ştiinţelor*

---

[1] La 1883 a apărut *Literatura populară română* a d-lui Dr. M. Gaster, savantul care de peste o jumătate de veac urmăreşte cu o recunoscută competenţă problemele ridicate de textele populare.

[2] D. Russo, *Studii bizantino-române*, Bucureşti, 1907, p. 4 ş. u. şi *Studii şi critice*, Bucureşti, 1910, p. 17 ş. u.

filologice şi 2. *Linguistica în genere*; ultimele trei capitole: *Linguistica în specie*, *Viaţa limbii* şi *Metoda şi metode* n'au mai apărut, încheindu-se aici o lucrare care putea stârni interes.

Redactate la 1881, aceste principii de linguistică nu mai pot fi acceptate pe de-a 'ntregul de cei care cunosc stadiul actual al ştiinţei limbajului. Prin aceasta, opera lui Hasdeu nu e mai puţin demnă de admiraţie. El ne-a dat o sinteză a cunoştinţelor din vremea sa, cunoştinţe pe care le stăpânea în mod uimitor şi pe care a ştiut să le expună cu o logică strânsă şi într'o formă fermecătoare.

*

Pentru ca informaţia privitoare la *Cuvente den bătrâni* să fie completă, dăm aci titlurile şi cuprinsul volumelor apărute:

TOMUL I: *Limba română vorbită între 1550-1600*. Studiu paleografico-linguistic de B. Petriceicu-Hasdeu, cu observaţiuni filologice de Hugo Schuchardt [1], Bucureşti, 1878, cuprinde:

I. Acte publice şi particulare, un fragment biblic, un catastih al averii Mănăstirii Galata.

II. Analiza cuvintelor româneşti din câteva acte slavoneşti şi dintr'un glosar slavo-român.

III. Cronica lui Mihail Moxa (1620).

---

[1] Observaţiile lui Hugo Schuchardt, împreună cu alte articole, au apărut într'o fasciculă separată, ca supliment la Tomul I.

Suplement la Tomul I, Leipzig-Bucureşti, 1880, cuprinde:

1. Observaţiile lui Hugo Schuchardt: *Über B. P. Hasdeu's altrumänische Texte und Glossen.*

2. Raportul lui George Bariţ despre *Cuvente den bătrăni*, citit în Academia Română, pentru acordarea Premiului Năsturel.

3. Recenzia d-lui Dr. M. Gaster despre articolul lui A. Cihac: *Sur les études roumaines de Mr. Hasdeu.*

4. Observaţiile şi adaosurile lui Hasdeu.

TOMUL II: *Cărţile poporane ale Românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă.* Studiu de filologie comparativă de B. Petriceicu-Hasdeu, Bucureşti, 1879, cuprinde:

Ochire asupra cărţilor poporane: Insemnătatea lor. Raportul către literatura poporană în genere. Cărţile poporane ale Românilor. Codex Sturdzanus.

I. Texte măhăcene:

1. Legenda Duminecii; 2. Incercări de traducere din slavoneşte; 3. Un catechism; 4. Două predici; 5. Legenda Sfintei Vineri; 6. Fragment dintr'o conjuraţiune; 7. Legenda lui Avram; 8. Fragment liturgic.

II. Texte bogomilice:

1. Rugăciune de scoaterea dracului; 2. Călătoria Maicii Domnului la iad; 3. Apocalipsul apostolului Pavel; 4. Cugetări în ora morţii; 5. Apendice la «Texte bogomilice»: Balada «Cucul şi turturica» la

Români şi la alte popoare; Povestea numerelor la Români şi la alte popoare.

III. Specimen de gramatică comparativă istorică a limbii române.

TOMUL III: *Istoria limbii române*. Partea I: *Principii de linguistică*. Fascioara I: *Conspectul ştiinţelor filologice. Linguistica în genere*. Bucureşti, 1881.

*

Ediţia de faţă e destinată să arate personalitatea lui Hasdeu ca filolog, linguist şi istoric literar, aşa cum apare din magistrala lucrare *Cuvente den bătrâni*. Din cele peste 1500 de pagini mari ale operei, ne-am limitat să alegem ceea ce e mai caracteristic, şi credem că cititorii vor putea vedea şi în puţinul pe care-l dăm justificarea recunoştinţei ce o datorăm acestui strălucit învăţat [1].

J. BYCK

[1] Normele urmate la pregătirea ediţiei de faţă sunt expuse în « Notele » de la sfârşitul volumului. La aceste « Note » mai e trimis cititorul ori de câte ori va întâmpina un asterisc (*).

CUVENTE DEN BĂTRÂNI

DIN TOMUL I

Tomul I al operei are sub-titlul *Limba română vorbită între 1550-1600*. Iată cum îl justifică Hasdeu:

«Zic l i m b ă v o r b i t ă, şi iată de ce.

Până acum, cât se atinge de secolul al XVI-lea, s'au publicat numai texturi române t r a d u s e, în cari nu numai sintaxa oglindeşte, mai mult sau mai puţin, o construcţiune străină, adecă este slavică sau greacă, dar adesea până şi cuvintele izolate se întrebuinţează pe dos, din cauza că traducătorul nu înţelegea sau nu ştia să brodească ideea originalului.»

Şi mai departe:

«Nu în traduceri trebui căutat graiul viu al unui popor. Colecţiunea de faţă, prima în felul său, ne dă limba o r i g i n a l ă a Românului din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Aci nemic nu e tradus[1] ... Sânt acte oficiale sau particulare, scrise în România de către Români, după trebuinţe locale şi momentane.

---

[1] Cu excepţia textului publicat sub Nr. 1 şi care reprezintă traducerea unui fragment biblic. Vezi şi Cronica lui Mihail Moxa, introducere, pag. 27. (N. Ed.).

Autorii lor, oameni din popor, nu ştiau multă carte.

Ei scriau aşa cum se vorbea în zilele lor în oraşul sau chiar în satul unde trăiau.

Importanţa filologică a acestor documente este în-întreită:

1. *Dialectologică*, arătând diferinţele din loc în loc în acelaşi interval de timp;

2. *Fonetică*, întru cât scriitorii, lipsiţi de orice cultură ortografică, îşi dedeau silinţa de a transcrie întocmai pronunciaţiunea cea poporană;

3. *Sintactică*, de oară ce cugetarea şi expresiunea aceluia ce scria nu erau împiedecate prin nemic străin.»

Pe lângă textele din secolul al XVI-lea, Hasdeu publică tot aici câteva documente de pe la începutul secolului al XVII-lea, pentrucă — explică el — « e peste putinţă, sub raportul limbei, a stabili o riguroasă linie de demarcaţiune între anii imediat anteriori şi cei imediat posteriori lui 1600 ».

La începutul tomului I, Hasdeu face o expunere asupra sistemului său de editare:

« Fiecare act este reprodus întocmai după original, conservându-se intactă ortografia lui cirilică, ba până şi literele cele aruncate de-asupra rândurilor, *litterae columnatae*, în privinţa cărora însă lipsa tipografică ne-a silit pe slova cea scrisă în catul al doilea a o pune ceva mai spre dreapta* de slova cea de desupt, bună-oară ам în loc de а̂ (м above а).

Fiecare linie din original îşi păstrează individualitatea, fiind preceasă de o cifră, care indică numărul rândului.

Urmează apoi transcripțiunea cu litere latine, în care am admis următoarea normă: ѫ = â; ъ = ă; ь = ă și ŭ, atunci când le confundă chiar originalurile; ѧ = î sau în; ѣ = é; ꙗ și ѧ = ĭa; ю = ĭu; ȣ și оу = u; о și ѡ = o; и și і sau ї = i; щ = șt; џ înainte de o vocală moale = ge, gi; џ înainte de o vocală dură = ǵ; ч înainte de o vocală moale = ce, ci; ч înainte de o vocală dură = ć; ц = ț; ш = ș; ж = j etc.

Literele puse în original de-asupra rândului sânt transcrise cu *cicero cursiv*, iar cele azvârlite și mai sus, de-asupra catului al doilea, se pun cu *petit cursiv*, de exemplu: єгоум̃є (cu ̃и deasupra) = egume*n*ⁱ.

De-asupra rândului însemnându-se generalmente numai consoana, iar vocala ce o însoțește fiind subînțeleasă, de exemplu ва^ч гра^с pentru вачи грасє, pe această vocală, nescrisă în original, noi o transcriem cu *petit drept*: va*ć*ⁱ gra*s*ᵉ.

Intre semnele [ ] se completează lipsurile din original, parentezii ordinari ( ) fiind rezervați pentru traducerea cuvintelor slavice.

De vreme ce se reproduc înseși originalurile, aceste câteva măsuri de exactitate la transcriere sânt de ajuns.

In fine, fiecare act, pe lângă notița descriptivă ce-i precede, se încheie printr'un șir de N o t a n d a, în cari se atrage atențiunea lectorului asupra particularităților celor mai interesante ale textului. »

ISTORIA UNUI PROCES

TÂRGU-JIU, 1591, OCTOBRE 13

Originalul în Archivele Statului: actele Bistriței de peste Olt Nr. XXXI.

S'a transcris și în Condica cea veche a acestei mănăstiri din 1795, la foaia 678, foarte caligrafic, dar foarte necorect, după obiceiul cel constatat deja mai sus* al lui Dionisie Eclesiarcul.

Ceva mai bine s'a copiat în Condica cea nouă, t. 2.

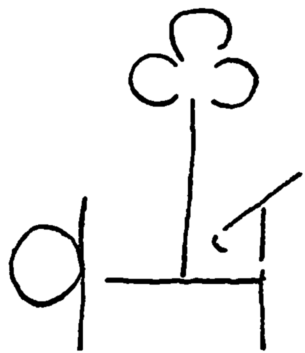
Originalul e scris cu cerneală rădăcinie, în şiruri îndesate (5 până la 6 milimetri între rânduri), cu litere cam de 2 milimetri, nelegate (afară de тр unit în monogramă verticală), pe hârtie groasă aspră, foarte gălbuie, lungă de peste 30, lată de peste 20 centimetri în foaie, având următorul semn de fabrică întru cât se poate distinge (vezi pag. 17).

Litera pentru sonul *ă* este scrisă astfel, încât e greu a decide dacă ar fi ъ sau ь.

Acest act se află în cea mai strânsă legătură cu un ordin, scris tot româneşte, de la «Рац Џꙋрџї вел бан ѫ скаꙋнꙋл Краюви», din același an, pe același fel de hârtie, cu aceeaşi cerneală şi chiar de aceeaşi mână,

pe care-l vom publica în *Răvaşele Banilor Craiovei* *.

Pe acelaşi fel de hârtie, şi aproape în aceleaşi condiţiuni paleografice, dar de o altă mână, este scris testamentul eroului actului nostru, « Moldoveanul de în Scoarţa », cu treizeci de ani în urmă, în decembre 1621, aflător sub acelaşi număr între documentele mănăstirii Bistriţa.

Mai pe scurt, autenticitatea documentului, întru cât priveşte epoca de redacţiune, e necontestabilă.

Sub raportul sintactic, el este un admirabil specimen de naraţiune juridică *ţărănească*, în care o desfăşurare firească a faptelor se uneşte cu multă energ ie.

In josul actului, numai sub numele lui « Dumitru părcălab » — zic numele, iar nu iscălitura, căci nici unul dintre judecători n'a subscris cu propria sa mână — figurează o pecete întipărită cu fum, rotundă, de 14 milimetri în diametru, reprezintând o figură şi o legendă nedescifrabile; ceilalţi toţi s'au mărginit fiecare a întinge vârful degetului în cerneală şi a lipi apoi câte o pată sub numele respectiv, afară de unul singur, « Togan », care n'a făcut nici măcar atâta.

1. † съ^{с} щїє кѹ^{м} а^{ѕ} мє^{р}съ мо^{л}довѣнѹ^{л} дє ↑ скоа^{р}ца, дє прє ѹ^{н} кѹ стъни^{л} наи^{н}тѣ лѹ^{н} дѹми^{т}рѹ пъ^{р}къ

2. лабꙋлꙋн де ꙟ търгꙋл жїюлꙋн, жълꙋиндꙋсе молдовѣнꙋл, кꙋм ел ажꙋгъндꙋл врѣме де липсъ шин де невое,

3. ел сѣꙋ дꙋс ꙟ кътроѡ лꙋ пꙋтꙋт, пентрꙋ хранищѣ лꙋн, иар ачест ѡм че скрїе ман сꙋс стънил, ел сѣꙋ

4. скꙋлат де аꙋ ꙟтрат ꙟ мошїиа молдовѣнꙋлꙋн неавънд ел нич ѡ трѣбъ кꙋ ача мошїе, чи нꙋман зикъ

5. нд, къ лаꙋ ꙟзестрат сокрꙋсъꙋ фрателе лꙋнгꙋлꙋн, иар дака аꙋ венит молдовѣнꙋл де оун де аꙋ фѡст,

6. ел шаꙋ гъсит мошїиа ꙟпресꙋрат шин арат шин косит, де стънил, деч молдовѣнꙋл аꙋ апꙋкат върտѡс

7. пре стънил, ꙟ че кип иаꙋ ꙟтрат ꙟ мошїе, шин аꙋ мерсъ де фац амъндои нанте ачестꙋн боиарї

8. че иасте ман сꙋс скрис дꙋмитрꙋ пъркълабꙋл, де аꙋ стътꙋт де фац, деч ꙟтраꙋт кип наꙋ цїꙋт стънил

9. кꙋм ва ман зич нанте жꙋдекъцїен, чи лꙋ зис къ лаꙋ ꙟзестрат кꙋ ача мошїе лꙋнгꙋл кꙋ фратесъꙋ,

10. деч аꙋ тримис де аꙋ венит шин лꙋнгꙋл де фац, нанте лꙋн дꙋмитрꙋ пъркълабꙋл, шин сѣꙋ мъртирисит *(sic)*

11. лꙋнгꙋл нанте жꙋдекъцїен, кꙋм наꙋ бъгат нич ел нич фратесъꙋ, пре стънил ꙟ мошїа молдо

12. вѣнꙋлꙋн, чи фъръ лꙋкрꙋ аꙋ ꙟтрат ел ꙟтрача мошїе, иаръ молдовѣнꙋл сѣꙋ мъртꙋрисит ꙟнанте аче

13. лȣ^{н} боꙗри^{н}, къ ни^{ч} ла^{ȣ} бъга^{т} е^{л} ꙟтрача мошїе
ни^{ч} фратесъȣ, ни^{ч} аȣ акȣ^{т} е^{н} ни^{ч} ѡ аме^{с}те[1]

14. кътȣръ, кȣ мошїꙗ мо^{л}довѣнȣлȣ^{н}, ни^{ч} а^{ȣ} фѡ^{ст}
фȣна^{ш} кȣ е^{л} ни^{ч} ними^{к}, де^{ч} а^{ȣ} ръма^{с} стъни^{л}

15. де жȣдека^{т} де на^{н}нтѣ пъркълабȣлȣ^{н}, ш^{н} а дѡ^{н}-
сиръзѣче меџїꙗшї ш^{н} де на^{н}нтѣ жȣдецȣлȣ^{н},

16. кȣ вї҃, пъргарї, кȣ^{м} съ^{ш} цїе мо^{л}довѣнȣ^{л} мошїꙗ
кȣ бȣнъ па^{ч} де акȣ^{м} ꙟна^{н}нте, къ ꙗ^{с}те

17. а лȣ^{н} мошїе мъртȣрисн^{т}, ꙟкъ а^{ȣ} фѡ^{ст} атȣ́нчї
мȣ^{л}цї меџїꙗшї бȣ́ни де пре ꙟ пре жȣ́ре,

18. де ꙟ колиба^{ш} ко^{н}ка, ш^{н} де ꙟ съ^{т}че^{л} ка^{м}брѣ, де
копъчоа^{с} дръга^{н} кȣ фїюсъ^{ȣ} пъ^{т}рȣ, ш^{н} стън

19. чюлѣ де аколѣ, ш^{н} пнтѣ ѿ скоарца, внитн^{л} ѿ
та^{м}, ѡпрїꙗ^{н} а^{л} могъ^{н} ѿ та^{м}, да^{н}

20. чюрѣ, ѿ та^{м}, и дръга^{н} кȣ фїюсъȣ а^{р}ка ѿ та^{м},
въдисла^{в}, и тога^{н}, ши пен^{т}рȣ

21. креді^{н}ца пȣсȣнѣм ма *(sic)* жос ꙟ лѡк де печецї
ши дѣџетеле — м҃^{с}ца, ѡ^{х}, дни, г҃і. в^{л}ъ ${}_{\times}$зр҃

(puneri de deget) L. S.

TRANSCRIPȚIUNEA:

† să *s*^{e} știe cu*m* a*u* me*r*să Mo*l*dovénu*l* de în Scoa*r*ța, de pre u*n*^{ă} cu Stăni*l*^{ă} nai*n*té lu*i* Dumi*t*ru pă*r*călabulu*i* de în tărgu*l* Jiiulu*i* jăluindu-se Mo*l*dovénu*l* cu*m*

[1] La Hasdeu: амєстєкъ-. (N. Ed.)

el aju[n]găndu-l vréme de lipsă și de nevoe, el séu dus în cătroo au putut, pentru hraniște lui, ĭar acest om ce scrie mai sus Stănilă, el séu sculat de au întrat în moșiĭa Moldovénului, neavăndă el nić o trébă cu aća moșie, ci numai zicăndă că l-au înzestrat socru-său fratele Lungului; ĭar daca au venit Moldovénul de unde au fost, el ș'au găsit moșiĭa înpresurată și arată și cosită de Stănilă, deć Moldovénul au apucat vărtos pre Stănilă: în ce chip ĭ-au întrat în moșie? și au mersă de față amăndoi nainté acestui boĭari[n] ce ĭaste mai sus scris Dumitru părcălabul, de au stătut de față; deć într'alt chip n'au știut Stănilă cum va mai zice nainté judecăției, ci au zis că l-au înzestrat cu aća moșie Lungul cu frate-său; deć au trimis de au venit și Lungul de față nainté lui Dumitru părcălabul, și séu mărtirisit Lungul nainté judecăției, cum n'au băgat nić el nić frate-său pre Stănilă în moșia Moldovénului, ci fără lucru au întrat el într'aća moșie, ĭară Moldovénul séu mărturisit înainté acelui boĭarin, că nić l-au băgat el într'aća moșie, nić frate-său, nić au avut ei nić o amestecătură cu moșiĭa Moldovénului, nić au fost funași cu el nić nimic, deć au rămas Stănilă de judecată de nainté părcălabului și a doisprăzéce megiĭași, și de nainté județului cu 12 părgari, cum să-ș ție Moldovénul moșiĭa cu bună pace de acum înainte, că ĭaste a lui moșie mărturisită; încă au fost atunci mulți megiĭași buni de pre în pre jure: de în

Colibaș[i] Co*i*ca, ș*i* de în Să*t*ce*l* Ca*m*bré, de Copăćoas*ă* Drăga*n* cu fiĭu-să*u* Pă*t*ru, ș*i* Stănciŭlé de acolé ș*i* Pité ѡт (dela) Scoarța, Vinti*l*[ă] ѡт там (tot de acolo), Opriĭa*n* a*l* Mogă*i* ѡт там, Da*n* Ciŭré ѡт там, и (și) Drăga*n* cu fiĭu-său A*r*ca ѡт там, Vădisla*v*, и Toga*n*, și pen*t*ru credi*n*̰ța pusu-ném ma jos în loc de peceți și dégetele — м҃ца ѡх днн (luna octobre în zile) 13, влѣт (anul) 7100 (1591)[1].

Notanda

Ultima consoană fiind pretutindeni aruncată deasupra rândului, finalul *u* nu se poate constata;

finalul *i* totdeauna întreg: атѹнчї мѹлцї мєџїєшї вѹнн...;

reflexivul *se* distins de condiționalul *să*: жъмѹннлѹ-сє, сѣѹ (= сє лѹ) лѹс, сѣѹ (= сє лѹ) скѹлат, dar съ-ш цїє, съ сє щїє...;

кѹм pentru къ: съ сє щїє кѹм..., жъмѹннлѹ-сє кѹм..., сѣѹ мъртнрнснт кѹм...;

pretutindeni дє ⱡ = din;

дє прє ѹнъ кѹ...;

дє прє ⱡ прє жѹрє;

lungul *o* în кътроѡ = cătrō;

дака = ital. *dacchè* *: дака лѹ вєннт...;

хранищѣ;

лѹ апѹкат въртѡс прє...;

---

[1] Câteva erori de transcriere sau de tipar au fost îndreptate, luându-se ca punct de plecare textul chirilic. (N. Ed.)

construcţiunea sintactică: ꙟтр'алт кип н'аѹ щїѹт кѹм ва маи зиче...;

de 2 ori genitivo-dativul жѹдекъцїеи = жѹдекъцї + еи;

genitivo-dativul: Могъи;

фъръ лѹкрѹ, în sens de «pe nedrept»;

спръ în дѡи-спръ-зѣче;

expresiunea juridică: аѹ ръмас де жѹдекатъ = «a pierdut procesul»;

expresiunea juridică: аѹ стътѹт де фацъ...; аѹ венит де фацъ...;

ма жос, dar маи сѹс, ceea ce face probabil că ма este o simplă uitare;

ꙟ лѡк де печецї ши дѣџетеле;

deminutivul din *sat* — сътчел;

numi proprie personale: Коика, Камврѣ, Дръган, Стъnчюлѣ, Питѣ, Ѡпрїан, Могъ, Чюрѣ, Ꙗрка, Тоган...;

numi proprie locale: Скоарџа, Сътчел, Копъчоасъ, Коливаши...;

demonstraţiunea pronominală repetată de 2 şi de 3 ori spre mai multă tărie: е л ажѹнгъндѹ-л врѣме де липсъ ши де невое е л сѣѹ дѹс...; ачест ѡм че скрїе маи сѹс Стънилъ е л сѣѹ скѹлат де аѹ ꙟтрат ꙟ мошїа Молдовѣнѹлѹи неавънд ъ е л нич ѡ трѣбъ...., o construcţiune sintactică plină de o sălbatecă forţă;

pleonasm energic: врѣме де липсъ ши де невое;

fenomen dialectologic foarte remarcabil: аѹ мерсъ (citeşte: au mers*ă*), întrebuinţat în textul de faţă de 2 ori pentru аѹ мерсѹ, apoi неавъндъ (citeşte:

neavăndă̆) și зикъндъ (citește: zicăndă̆), pentru неавъндꙋ și зикъндꙋ, amintesc într'un mod irezistibil formele româno-macedonene corespundinți: trecutul «au calcată̆», «au batută̆», «au aruptă̆» etc. și participiul «calcăndalui», «batundalui», «arupsendalui»..., cari în limbagiul documentului nostru ar fi: au călcată̆ — călcăndă̆, au bătută̆ — bătăndă̆, au ruptă̆ — rupăndă̆, în loc de normalele: au călcat*u* — călcând*u*, au bătut*u* — bătând*u*, au rupt*u* — rupând*u* *;

relativul *ce* se distinge riguros de conjunctivul *ci*: ачест ѡм че скрїе маи сꙋс..., ꙟ че кип..., боꙗрїн че ꙗсте..., dar: неавъндъ ел нич ѡ тръбъ — чи нꙋмаи..., н'аꙋ щїꙋт — чи аꙋ зис..., н'аꙋ бъгат — пре Єтънилъ ꙟ мошїа Молдовѣнꙋлꙋи, чи фъръ лꙋкрꙋ аꙋ ꙟтрат...;

în documentul întreg semnele de punctuațiune, adecă virgulele, sânt distribuite cu mult bun simț;

cuvinte accentate: лꙋ̀нгꙋлꙋи, ачá, н'аꙋ̀, лꙋ́крꙋ, бꙋ̀ни, ꙟ пре жꙋ̀ре...;

мъртирисит, dar și мъртꙋрисит;

expresiunea juridică: фꙋнаши = proprietari, ale cărora *funi* de pământ se învecinau;

фꙋне, de unde фꙋнаш, este o măsură agricolă, pe care o definește crisovul lui Alexandru-Vodă Mircea din 25 aprile 1572, conservat în Archivele Statului (Episcopia Buzău, Nr. LXXXVI), unde se zice: «ꙋжа по. вї. сежени», adecă «funea are 12 stânjeni», mai adăugându-se că o proprietate se măsura cu funi numai în lățime: «ѿ широкꙋ»;

judecata: де наинтѣ пъркълабꙋлꙋи (cap districtual) ши а дѡи - спрѣ - зѣче меџїешї (proprietari rurali) ши де наинтѣ жꙋдецꙋлꙋи (cap municipal) кꙋ 12 пъргарї (proprietari urbani);

пъркълаб = ung. *porkoláb* (germ. *Burggraf*), меџїеш = ung. *megyés* din *megye* (slav. межда), пъргар = ung. *polgár* (germ. *Bürger*), жꙋдец = un compromis de etimologie poporană între slav. сѫдьць (serb. сꙋдац) și românul жꙋдек (lat. *judico*).*

CRONICA LUI MIHAIL MOXA

— OLTENIA —

1620

(Fragment din introducere)

Cronica, pe care o publicăm mai la vale, a fost găsită şi cumpărată în Bucureşti de cătră răposatul profesor rus V. Gregorovici, care a şi publicat o mică parte din ea, anume finalul începând de la cuvintele: дечи л8 фост пънж ла Михаил фїюл Д8кжеи 6613, într'o cărticică a sa, astăzi foarte rară, întitulată: О Сербіи въ ея отношеніяхъ къ сосѣднимъ державамъ, Казань, 1859, pag. 5-45.

După moartea lui Gregorovici în Odessa la 1877, preţiosul manuscris a trecut la Muzeul Rumiantzov de la Moscva, de unde l-a copiat sânt acum câteva lune d. Gr. Tocilescu şi a binevoit de a ni-l pune la dispoziţiune, comunicându-ne totodată că este in-8, fiind scris pe 101 foi nepaginate şi având câte 16 rânduri pe fiecare pagină, iar pe scoarţa legăturei de lemn, îmbrăcate cu piele neagră, se află mai multe însemnări, cari constată că manuscrisul aparţinuse odată mănăstirii Bistriţa de peste Olt.

Autorul ne spune însuşi că se chiamă « Moxa Mihail », că este călugăr, că a scris la 1620, că s'a apucat de lucru din îndemnul episcopului Teofil de la Râmnic şi că a compilat cronica sa din diferite « cărţi slovenești » şi « alte izvoade ».

...Intre izvoarele călugărului oltean trebue să fi fost o traducere slavică a cronicei bizantine a lui Constantin Manassis şi oarecari cronice serbeşti, unele rămase până acum necunoscute.

Chiar dacă Moxa nu ne-ar spune el însuşi că s'a servit de « cărţi slovenești », totuşi aceasta lesne s'ar putea demonstra prin textul său românesc, în care pe alocuri s'au furişat din grăbire până şi flexiuni slavice, de ex.: « нꙏскꙋ пре Када, Кадь нꙏскꙋ пре Ꙗрамь », unde Када este genitivul slavic dela Кадь: « роди Када », sau tot astfel trei genitive slavice unul lângă altul: « нꙏскꙋ Сима ши Хама ши Ꙗфета », sau în fine adjectivul slavic Петровь în « каса лꙋи Петровь », ceea ce trebuia să fi fost slavoneşte: « домъ Петровъ ».

La prima vedere s'ar putea bănui că Moxa va fi avut denainte-i vre-un text grecesc. Aşa, bunăoară, în pasagiul: « Касїе, Кикероне, ши Левколе, ши Катли, Катоне ши Скипїωне », terminaţiunea numilor proprie numai prin suprimerea finalului *s* diferă de nomenclatura corespundinte în Manassis: « *Κάσιοι*, *καὶ Κικέρωνες*, *καὶ Λεύκολοι* (= Luculli), *καὶ Κάτλοι* (= Catuli), *Κάτονες καὶ Σκηπίωνες* », iar forma dată la nomitativ lui *Numa Pompilius:* Номань Помбилїωнь provine pur şi simplu din neînţelegerea acuzativului

grecesc: *Νούμαν Πομπίλιων*, conservându-se chiar pronunciaţiunea neo-greacă *μπ = mb*. Aceste grecisme însă, ca şi Нєрѕє din *Nerva* prin grecul *Νερούας*, au putut foarte bine să fie deja în textul slavic, de unde Moxa le-a reprodus apoi pe de'ntregul.

Afară de obscurul pasagiu despre Isac Comnen, care se pare a fi corupt în manuscris, şi afară de vreo două-trei locuri puţin însemnate, unde Moxa se vede a nu fi înţeles originalul slavic, de ex.: «**сѣлови кѹ Єкторь ѧ нѫдѣждѫ** (?) **Троꙗнилорь**», textul Cronicei nu prezintă alte dificultăţi decât numai doară archaismele sale, archaisme însă foarte importante, cari aruncă adesea cea mai neaşteptată lumină asupra diferitelor fenomene ale limbei române, mai cu seamă sub raportul fonetic şi cel gramatical.

Am spus din capul locului că ţinta publicaţiunii de faţă este de a studia limba vorbită a străbunilor noştri din secolul al XVI-lea, numai l i m b a c e a v o r - b i t ă, înlăturând cu desăvârşire acele texturi traduse, în cari — ca în Coresi mai cu seamă — influinţa literară străină întunecă sintaxa română şi uneori chiar morfologia.

Moxa aparţine secolului al XVI-lea, căci la 1620 el trebuia să fi fost cel puţin de 30-40 de ani; dar cartea sa nu păcătueşte oare şi ea prin străinismul limbei, deşi nu se poate numi traducere în sensul strict al cuvântului?

Compilând din slavoneşte, călugărul oltean întrebuinţează câteodată slavisme neîmpământenite, de ex.:

благочестивь, благодаренїе, чюдесе, царь, ѡмиленїе, свети sau светы, светаа, Златаѹст, а ѡгоди sau ѡгодникь, а победи etc., după cum iarăși — pentru a arăta că știe carte — el scrie într'un loc ѳемелїе, deși pe aiuri uită etimologia dela *θεμείλιον* și pune curat românește темелїе; generalmente însă stilul lui Moxa este foarte românesc, abundând în vorbe și întorsăture poporane «кътѫ фрѹнзѫ ши ıарбѫ», nervos, înflorit și elegant totodată, după cum se poate judeca din următoarele câteva specimene în transcripţiune:

«Coifurele, segétele, suliţele, platoșele, toate armele, lui era mai dragi decât mése tinse pline de veselie și de vin dulce; sunetele armelor și răsunul coardelor de arc, mai iubia decât glas de alăute.»

«Nu iubia sunete de sabii și bucine sémne de războae, nice chiote de gloate, nice glas de oaste, ce numai ce bé și mănca cu mueri frumoase și cu fluere și cu alăute, jucări și căntece....»

«Biruise răul pre bine și acoperise strămbătăţile pre dereptăţi.»

«Cela ce avea cerbice ţapănă și trufă iute și cu limbă ascuţită, elu se muè ca boul de jug.»

«O, pizmă! de început vrăjmașe, fiară cumplită, tălhariu, scorpie veninoasă, șarpe mușcătoriu, segétă fără fier, suliţă ascuţită, viaţă fără pace, cât rău faci și câţi muncești!»

«Era pre mare și pre uscat ca năsipul de mulţi, și bărbaţi buni și vitéji, ce fu mai tare și mai putérnic aurul decât mulţimea oștilor, că poate sparge cetăţi

şi a răsipi ziduri, aurul poate birui războiul, poate piérde toate bărbăţiile, că e segétă lucie şi se înfige lesne la inimă de om.»

« Soarele acoper nuorii, aşa şi pre bine vrăjmaşii.»

« Plecâ cerbicia Egypténilor şi birui trufa Turcilor.»

« Le prădâ ţara şi le răsipi cetăţile, şi le arse satele, şi le tăia muerile, şi le ucidea feciorii, şi le junghea pruncii, până mài le pustii ţara şi multă comoară adunâ.»

In fine, iată descrierea bătăliei de la Rovine:

« Se rădicâ Baiazit cu Turcii spre Rumâni, deci se loviră cu Mircea-voevod, şi fu războiu mare câtu se întuneca de nu se vedea văzduhul de mulţimea săgételor, şi mài pierdu Baiazit oastea lui cu totul, iară paşii şi voevozii periră toţi, aşa de se vărsa sânge mult cât era văile crunte.»

Oricine vede că Olteanul nostru îşi cunoştea prea bine limba şi-şi mânuia prea bine condeiul pentru ca să-şi fi putut robi cugetarea sub jugul unei sintaxe străine.

Se poate asigura că Moxa nu s'a ţinut niciodată de litera fântânelor sale, mulţumindu-se a surprinde numai ideea, pe care o amplifica uneori prin propriele sale observaţiuni, bunăoară: « Serbie, *iară românéşte şerb*», sau pe aceeaşi pagină următoarea falsă etimologie: « puseră nume beséreciei Capitol, şi de *atunce pănâ acum noi chemâm beséreciile latineşti românéşte capişte*», sau tot acolo o alăturare cam şchioapă între instituţiunea consulilor la Roma şi între municipalitatea română: « tocmirâ în toţi aii să-şi pue sfétnici,

cum zicem noi judeţ cu pârgari», unde nu poate să fie de comparat nemic, afară numai doară durata anuală a funcţionării.

Sub raportul limbei, Moxa nu e nicidecum mai pe jos de cronicarii nostri, pe cari îi întrece însă prin vechime, căci toate «letopiseţele» române, câte s'au publicat deocamdată, sânt ajunse până la noi în neşte copie mult mai moderne, fără a se urca vre-una din ele măcar până la jumătatea secolului al XVII-lea, pe când manuscrisul cel descoperit de Gregorovici este chiar din anul 1620, probabilmente de însăşi mâna autorului, dacă nu cumva transcris sub ochii săi de către vre-un caligraf al mănăstirii.

FRAGMENTE DIN CRONICĂ

IS. † HS.

DE 'NCEPUTUL LUMIEEI DE 'NTĂĬU

Sufletҍ tinâĭubi avuţie socotĕşte şi de pururia o pohtĕşte, ĭarâ tu, suflet împărâtescҍ, de pururia însetoşezi cu mentia, ca să afli învăţâtura cărţilor şi dentr'ânse cu dulčaţâ să te adăpi; şi întrebi să ştii: carii au domnitҍ de 'ntăĭu şi pănâ unde au ajunsҍ, şi cum au împărâţit, şi căţi ai. Noi vom lua acestҍ greu; să-i şi cu prĕgetҍ, ce darurile tale ĭale ne răcorescҍ sudorile noastre. Mulţi sĕu nevoitҍ de au scrisҍ aii şi ĭ-au chibzuitҍ să spue adevărҍ, şi unul cu altҍ nu ş'au sămănatҍ; ĭată şi noi de cătҍ ne ĭaste putĕria spunemҍ cu adevărҍ.

Inceputul lu Dumnezeu ce fu făcâtorĭu desăvârșit lumiei: de 'ntăĭu făcu cerĭu fărâ stĕle, numai cu cuvăntul fĕce, și-l frâmseță Dumnezeu cu frâmsĕţia lui. Pâmăntul ĭarâ era nepodobitъ, că era coperitъ cu 'ntunĕreculъ; deci strâluci luminâ și fugi întunĕrecul și se arătâ pâmăntul, și trecu zua de 'ntăĭu.

A doa zi: luminâ și a doa zi, și făcu și al doile cerĭu, și-i puse nume Dumnezeu cela ce-l fĕce. Atunce împărţi apa, una o sui sus, alta jos, în sănurile pâmăntului, și puse între ĭale cerĭul ca unъ părĕte vârtos.

A treĭa zi: strâluci și a treĭa zi; atunce tocmi ĭazerele și izvoarele, și văile, și munții, și pietrile, vârtoapele, codrii, pâdurile, dumbrâvile, pomii, erbile, sămănâturile, legumile, florile și toatâ frâmsĕția pâmăntului.

A patra zi: luminâ și a patra zi; începu a podobi cerĭul cu stĕle și cu luciaferi, cu soarele și cu luna, de se întrecъ una cu altâ întru lauda cui lĕu faptъ și să cunoascâ oamenii vremile ailor. Puse pre Cronъ mai sus, al doile Zevsъ și al treile Arisъ, al patrul soarele de luminĕzâ lumiei, al cincile Afroditъ, al șasele Ermia, și luna mai jos, și îmblâ nepărâsitъ, dupâ zisa lui Dumnezeu, carĕșъ în rândul ei.

A cincia zi: deci pănâ a cincia zi nu era pre pâmăntъ nice o vitâ, nice într'apâ, nice în văzduh a zbura, și zise Dumnezeu apelor, de fĕcerâ pești de tot fĕlul, să le fie sufletul și hrana dentr'apâ, și dentr' apâ eși rodulъ paserilor ce zboarâ, ĭarâ den pâmăntъ toate dobitoacele și fierile, gadinele și toate gănganiile căte îmblâ pre pâmăntъ.

A șasĕ zi fĕce Dumnezeu raĭul cu toate pomĕtele și cu frumoase mirizmâ, și cu dulčațâ desfătatâ, cu învățâtura sfinției lui; și în mijlocul raĭului râssădi Dumnezeu pomь de preceput ce ĭaste bine și rău, și apâ curâtoare în mijlocul raĭului de udâ pomeții, și de acolo se împartь în patru de esь în lume, anume Gheonь și Nilul, și Efratul, și Tigru.

Făcu Dumnezeu omul cu mâna lui, de lut, desăvârșitu-l fĕce, cu suflet viu, și-i dărui minte slobodâ și precepâtoare, pre chipul obrazului său, și-l puse să se sălâșluĭascâ în Edemь, unde e hranâ de raĭu, și fu altâ lume, lume cu înțelepcĭune deplinь; și-l învățâ cu tot binele raĭului să se îndulčascâ, ĭarâ de pomul preceputului să se ferĕscâ, nice cu mâna să nu se atingâ.

Atunce aduse Dumnezeu cătrâ Adamь toate vitele și toate fierile și gadinele căte îmblâ pre pământь și toate paserile căte zboarâ de pre pământь în susь, de se închinarâ lui Adamь, ca niște robi domnu-său, și le puse nume Adamь tuturora, căriĭașь pre podoaba ei; că pănâ aciia răotăți hitlĕne în inima lui nu era.

Adurmi Adamь somnul celь amarь, începătura căderiei, și se atinse ziditorĭul cătrâ coastele lui și luo osь de-i fĕce soțь, și se deșteptâ Adamь de o văzu și-i zise Evva, ce se chiamâ viațâ, ĭarâ Adamь se chiamâ pământь roșiu.

A șaptĕ zi: Dumnezeu, dĕca săvârși toate lucrurile bune ale lui, a șaptĕ zi odihni de toate, și le puse lĕge lorь de le zise: «O! doi întăĭu nâscuți den

pământь și ai raĭului viĭatnici ! Aciastĕ toate săntь aduse pentru trĕba voastrâ. De toate să vă îndulciţi de saţiu, numai ce vâ feriţi de pomul preceputului, că în čas ce veri mănca cu amarь veţi muri; ĭarâ de vă veţi feri, viaţâ nesăvârșitâ, fărâ grije veţi moșteni.» Ĭarâ ei se spârĕrâ de cuvăntь și se feriĭa de acel pomь ca de unь vrâjmaș.

Ĭarâ diavolul văzu viĭața lor într'atăta bine în raĭu ca îngerii; ce nu putu râbda, ce aruncâ urgie sprinșii cu pizmâ și-șь aflâ hitleniia lui șarpele ca un vasь, de se apropie de aromi pre strâmoașa, de-i arâtâ poamele frumoase la vedĕre și dulci la gustare, și minți întăĭu de-i șopti: « Mâncați, zise, că veți fi ca Dumnezeu, de veți ști binele și răul ». Ĭarâ dĕca auzi acĕstia Evva, numai cât se protivi sfatului șarpelui ce fu învăţatь de satana; deci gustâ și dĕde și lu Adamь de măncâ, ĭarâ numai căt se văzurâ goli și se rușinarâ unul de altь. O, [a]marnicâ neascultare ! O, nâprasnicâ cădĕre ! Că învățâtura a prĕ-înâlțatului Dumnezeu, ziditorĭul, nu au ascultatь, ĭarâ sfatul celui îngerь căzut l-au luatь. Dĕciia-și acoperirâ rușinia cu frunze și se ascunseră suptь desime de turtĕle; ĭarâ Dumnezeu știu acĕstia și le ponoslui pentru neascultaria lor, și-i scoase den raĭu, de-i pedepsi cu ostenitь și cu ghimpi ce împungь, și cu trudâ și cu durori să se hrănĕscâ și cu sudori să lucrĕze pământul; și Evva grijia bărbatului-șь și greul nâscutului să-lь poarte. Și-i învăscu în piei de trupь de lăcuia înaintĕ raĭului și plăngia nemăngâĭatь. Dĕciia-ș cunoscu muĭaria și nâscu pre Avel și pre Cainь. De

atunce întrâ zavistiia în lume, că se sculâ Cainь de ucise pre frate-său Avel. Dĕciia se înmulţirâ oamenii pre pământ împreunâ cu râotăţile. Şi trăi Adamь 230 de ai; ĭarâ nâscu și pre Sithь; ĭarâ de tot trăi Adamь 932.

Sithь gâsi de numele lui Dumnezeu, și puse nume stĕlelor și toatâ filosofiia, și nâscu pre Enos, și trăi de tot 912 ai. Enos nâscu pre Cainanь și trăi 905 ai. Cainanь nâscu pre Mathusalь și trăi 715 ai; și Mathusalь născu pre Maleleilь și trăi 740 ai. Maleleilь nâscu pre Aredь și trăi 895 ai. Aredь nâscu pre Enoh și trăi 962 de ai. Enoh nâscu pre Matusalь și trăi 690 de ai și se mutâ, nu muri. Matusalь nâscu pre Lameh și trăi 782. Lameh nâscu pre Noe și trăi 755 de ai. Noe, căndь fu de 160 de ai, nâscu pre Sima și Hama și Afeta.

Atunce se împlu lumĕ de răotăţi: uitarâ pre Dumnezeu, pre cela ce ĭ-au făcut, și se închina soarelui și luniei și stĕlelor, și se mestecarâ în lucruri fărâ de lĕge.

Numai ce era den ruda lui Sith dereptь Noe al doile dupâ Adamь, de se feriia de mestecâtura cĕ ria, și multь învăţa pre toţi să se părâsĕscâ de rău, ce nime nu-l asculta; deci-l învăţâ Dumnezeu să facâ corabie, și o gâti; deci slobozi Dumnezeu sloata cerĭului, și se vărsară ploi de acoperirâ pământul. Noe întrâ în corabie cu fečorii și cu nurorile, și trimise Dumnezeu de cĕle de pre pământь de toate vitele, și fieri și paseri, de se ačuarâ cu nus în corabie; dĕciia înălţâ apa corabiia și ei se măntuirâ, ĭarâ alalţi toţi se necarâ.

De 'nceputul lumiei până la potop 2242 de ai. Căndь stătu ploĭa și scâzurâ apele, eși Noe den corabie cu toate sufletele și dihaniile câte era în corabie, și ĭarâ se dĕde mulțime a toate sufletele. Deci dupâ potopь Simь nâscu pre Arfaxadь și trăi 500 de ai. Arfaxadь nâscu pre Cainan și trăi 420 de ai. Cainanь nâscu pre Salla și trăi 405 ai. Salla nâscu pre Everь și trăi 330 de ai. Everь nâscu pre Falecь și trăi 133 de ai. Falecь nâscu pre Ragavь și trăi 123 de ai. In zilele lu Falecь sĕu început stâlpulь.

IMPĂRĂȚIIA LUI NEVROD

Că se sculâ den ruda lui Simь unь omь, anume Nevrod, și se puse întâĭu domnь pre pământ și zise că apucâ cinstia lui Dumnezeu de o puse spre elь că ĭaste Dumnezeu, și mâsurâ pământul, și nevoi oamenii să facă [stâlpulь], deci începurâ a lucra pănâ în 40 de ai: totu-l înâlțarâ, puținь nu ajunse crâgul luniei. Limba le era totь una, și era puși 72 de deregâtori. Deci Dumnezeu le văzu nebuniia și ostenĕla în deșertь, dĕcii le împărți limbile pre deregâtori, numai Everь ce-ș ținu limba cu čata-ș. Dela potopь pănâ la stâlpь 600 de ai.

Dĕciia se răsfirarâ limbile preste toatâ lumĕ, și dupâ stâlpь Ragavь nâscu pre Seruh și trăi 135 de ai. Acestь Seruh începu întâiu a face dumnezei, deci începurâ oamenii a se închina bozilor și uitarâ cu totul pre Dumnezeu, și se împlu lumĕ de răotăți, și-ș făcia cetați, carii unde descâleca, ocine și țerrь,

carii pre rudâ. Den ruda lu Afetъ, Troĭanъ fĕce Troada; Asurdinъ, ruda lu Simъ, fĕce Vavilonul, ce se chiamâ Asiria; Mesremъ, den ruda lui Hamъ, fĕce Misirĭul, anume Eghipetul.

IMPĂRÂȚIIA EGHIPETULUI

Dĕca se mulțirâ limbile pre pământъ, întâĭu se sculâ împărâțiia de Eghipet, și începurâ a lua birъ de pre la alții, și făcia rău multъ, războae, jafuri, furtușaguri, ..., ucideri; mai rău era că se închina bozilor: de vrĕ ijderi cineva ceva pre lume, ei-lъ făcia că e Dumnezeu și-l scriia icoanâ de i se închina; și au ținut împărăţiia Eghiptĕnii 1663 de ai.

IMPĂRÂȚIIA ASIRIILOR

Seruh nâscu pre Nahorъ, și trăi 137 de ai; Nahorъ nâscu pre Thara și trăi 209 de ai; Thara nâscu pre Avraamъ și trăi 200 de ai. De împărțiria limbilor pănâ la Avraamъ 1072, ĭarâ dela Adamъ pănâ la Avraamъ 3320 de ai. Avraamъ căndъ fugi dela Avimeleh, împăratul Eghipetului, întru Asiria, atunce se râdicâ domnul Asiriilor, Vilъ cel mare și tare, de-lъ avia și-l cinstiia ca pre Dumnezeu, acela dobândi împărâțiia dela Eghiptĕni, și au ținut împărâțiia Asirianii 1300 de ai, pânâ la Sardanapal.

. . . .

IMPĂRÂŢIIA LUI CHIRĸ

Dĕciia se sculâ den Persida Chirĸ cu unchĭu-său Darie Midĕnul şi sparserâ împărâţiia Vavilonului, şi peri rău Valtasarĸ; dĕciia stătu împăratĸ mare pre lume Chirĸ, şi au împărâţitĸ 30 de ai, şi slobozi Chirĸ Ovrĕii den robie, şi-i lăsâ să-şi facâ ĉetate în Ierosalimĸ şi în besĕreca Sionului, că se împlurâ atunce 70 de ai de căndĸ era robiţi. Dupâ Chirĸ împărâţi Camvisĸ 7 ai, Darie Istaspĸ 36 de ai, şi multe ostrove şi ţări cu cetăţi dobăndi, şi Anatolia cu totul. Acesta Darie ĭarâ slobozi Izrailii la ocine-ş şi le puse mai mare pre Zorovavelĸ, strenepotul lui Davidĸ, şi purcĕserâ de cinci ori căte o mie de mii, şi 1000 de popi. Dupâ Darie stătu Xersĸ; acesta adunâ oşti mari, pre apâ şi pre uscat, de se lovi cu Grecii, şi nu folosi nemicâ, ce se întoarse ruşinatĸ şi împărâţi 28 de ai. Artaxersĸ cu muĭaria lui 41 de ai, Darie Arsihonĸ 4 ai, şi alţii s'au orănditĸ de s'au mănatĸ dela Chirĸ dentăĭu pănâ la Darie cel bâtut de Alexandru 230 de ai. Ariavarsamĸ împărâţi 6 ai.

IMPĂRÂŢIIA LUI ALEXANDRU MACHIDON

Dela Adamĸ pănâ la Alexandru Machidonĸ 5167 de ai; acesta obori domniia Turcilor şi plecâ Indiia, Siriia, Finichiia şi toţi domnii pământului şi toţi vitĕjii lumiei, dela răsârit pănâ la apus, şi s'au plecat

lui; și împărâți de totꙉ 38 de ai și muri otrâvit în Vavilonꙉ, şi i se împărți împărâțiia în 4 părți: unii ține Siriia și Finichiia, alții răsâritul, și alții apusul.

. . . .

DE ÎNCEPUTUL RIMLĔNILOR

. . . Dĕca muri Enia, elꙉ stătu domnꙉ fiĭu-său Ascanie, născut den Creusa, fata lui Priamꙉ craĭu; dup'ănsul stătu fiĭu-său Teverꙉ, și era mândru și vitĕzꙉ, și muri necatꙉ. Dĕcii rămaserâ doi fĕcori, Nemitorꙉ și Amulie; Nemitorꙉ luo domniia, Amulie avuție. Și se sculâ Nemitorꙉ de ucise fečorii lu Amulie toți, ĭarâ pre o fatâ elꙉ o puse popâ și puse lĕge: fĕtele ce vorꙉ fi popi să nu se mărite; ĭarâ ĭa se amestecase cu oarecine. Dĕca auzi Nemitorꙉ că e grĕ, puse de o pâziia pănâ cǎndꙉ născurâ doi gĕmeni; deci pre densa o bâgarâ în temniță, ĭarâ pre coconii-i lepădarâ cu unꙉ cinꙉ pre apa Tiveriei să pĭarâ. Ĭarâ Dumnezeu-i cruțâ, că-i gâsi unꙉ porcarĭu anume Festul și fĕce bine că-i duse a casâ-și, ĭarâ muĭarĕ lui Lupa născuse unꙉ coconꙉ mortꙉ, că fu voĭa lu Dumnezeu; dĕciia-i puse sugași în locꙉ de fečori. Dĕciia le zise nume: Rom și Romil. Dĕca crescurâ, lorꙉ le era viața cu porcarii, de păștia turme și fura. Cu neștiutul stricarâ turma lu Amulie, ce le era moșꙉ: tatâ măni-sa. Dĕci-i prinserâ și-i duserâ la Amulie; elu-i văzu voinici și frumoși și aflâ că-i sămtꙉ nepoți, și adunarâ gloate de scoaserâ pre Nemitorꙉ den domnie și dĕderâ lu Amulie domniia, ĭarâ Amulie dĕde

avuţie multâ nepoţilorь, de rădicarâ oşti şi dobândirâ multe domnii şi ţărrь. Dupâ acĕia zidi Romil cetate prĕ mare şi frumoasâ, dela Adamь pănâ s'au făcut Rimul 4708 de ai, şi cu glas de bucinь ură: să asculte toatâ lumĕ de cetatia ce i se puse numele Rimь; deci căţi esь de acolia ei se chiamâ Rumâni.

. . . .

IMPĂRÂŢIIA LU TRAIANЬ CHESARЬ

Puse-se în scaunь de împărâţiia Traianь, voinicь şi bărbatь vitĕzь şi răbdurivь întru judecatâ şi dereptь şi nefăţarnicь. Acesta plecâ cerbicia Eghiptĕnilorь şi birui trufa Turcilorь şi în puţinâ vrĕme de marginia pământului pănâ în margini o primblâ şi toţi înâlţaţii suptь sabiia Rimului curăndь plecâ. Acestuia i păria rău de ceia ce păţiia rău, şi-l duria inima de ceia ce boliia, nemĕrnicii-i miluiia, soţii-şь i dăruiia şi răbda multe hule omeneşti. Acesta încă zicia: Cade-se împăratului a se asămâna cu răbdaria lui Dumnezeu. Deci naintia a toatâ curtia dĕde-şь sabiia goalâ în măna pârcâlabului şi-i zise: «De vezi că domnescь preste lĕge, loviaşte-mâ fărâ milâ cu sabiia, iarâ de mergь pre lĕge, tu mâ cruţâ». Acesta împărâţi 19 ai şi 6 luni, şi în zilele lui multu se cutremurâ pământul prespre toatâ lumĕ şi multe cetăţi s'au răsipitь şi mulţi oameni au peritь.

. . . .

IMPĂRÂŢIIA LU COSTANTINЪ FIĬUL LU LEU ŞI MAICÂ-SA IRINA

Leu trecu curăndЪ den lume; Irina soaţa lui şi fiĭu-său CostantinЪ, născutЪ dentr'ănsa, lăsâ-i împărâţiia; însâ el era atunce tinerelЪ, deci purta Irina cârma. Acesta adunâ de pretutindinĕ săborЪ, al şaptele săborЪ a toatâ lumĕ, în Nicheĭu 318 de părinţi sfinţi. Deci mărâcinii ceia ce dăriia sfintele icoane, den rădâcinâ-i zmulserâ şi noirâ pământul ţelenitЪ şi aruncarâ sămănţa de pravoslavie şi creştia mare întru inima a buni creştini. Iarâ dĕca răsăriia mustĕaţâ coconului, atunce se apropiarâ di'nsul neşte arumitori hitlĕni şi-l măglisirâ de-şЪ goni pre mumâ-sa impărâtĕsa dela dinsЪ de luo elЪ cârma de împărâţie. Dĕcii se întoarse în lucrure nepotrĕbnice, şi-şЪ călugâri muĭaria şi se amestecâ cu alta, cumЪ se zice: Picătura de va pica de pururĕ pre piatrâ, încă o pătrunde, aşa şi amăgiia pre oameni blazne. Insâ se deşteptâ ca târziu, dĕca se săturâ de voia lui, şi ĭarâşi chemâ pre mumâ-sa să îndereptĕze tocmĕlele împărâteşti. Deci petrecia fiĭul cu maicâ-sa în totЪ binele de preunâ. Atunce venirâ mulţi Şchĕi de prâda Rumele şi eşi împăratul de se bâtu cu dinşii şi-l biruirâ şi perirâ mulţi Greci şi boĭari. Dĕcii se lovirâ Grecii cu Armĕnii şi-i biruirâ şi prinserâ mulţi Armĕni; şi cu Aravlĕni încâ au făcutЪ luptâ şi-i biruirâ. Ĭarâ CardanЪ domnul şchienescЪ tremĕse la împăratul de-i zise: « CurăndЪ să-m tremiţi haracĭu sau

voĭu veni de voĭu prâda ţara pănâ la Ţarigradь». Elu-i răspunse: «Bâtrănь eşti; nu te osteni, ce voĭu veni eu la tine că sânt tănârь». Dĕcii eşirâ unii la-lalţi cu oşti, ce nu se lovirâ, că se spârĕrâ Şchĕii de fugirâ. (Intr'acĕia vrĕme săpa unь omь la unь zidь. Elь găsi unь mormântь de marmure şi unь mortь într'ănsь şi slove scrise de zicia: Hristos va naşte den fată şi crezь, ĭarâ în zilele lu Costantinь împăratь şi a Irinei ĭar mâ va vedĕ soarele.) Ĭarâ Irina bâtĕ să fie însăşi cârmitoare, dĕcii aflâ neşte oameni hlapi de-i îndemnâ: căndь durmiia împăratul amiazâzi, ei intrarâ şi-l prinserâ de-lь orbirâ, şi dĕciia fu Irina însâşi împărâtĕsâ. Intru vrĕmia acĕia muri papa Andrianь den Rimь şi stătu în scaunь Leontь, ĭarâ ruda lu Andrianь scoaserâ prĕ Leontь den Rimь cu ruşine. Elь cerşu ajutorĭu la Irina să-i folosĕscâ, ĭa nu-i dĕde. Leontь tremĕse la Carul în Şpania de veni cu oşti şi încăpu în Rimь şi dĕde scaunul lu Leontь. Elu se sculâ de blagoslovi pre Carul să fie împăratь Rimului şi Veneţiei; ĭarâ dupâ moartia lu Leontь, elь stâtu papâ unul ce venise cu Carul den Şpania de-lь chema Formosь. Acela scoase întăĭu eresa latinĕascâ şi de atunce s'au lepâdatь Grecii de Rimlĕni, şi dĕcii au avutь svadâ multâ maica cu fata, de au întratь între ĭale sabiia de s'au împărţitь şi s'au tăiatь. Ĭarâ împărâtĕsa Irina, după ce-ş orbi pre fiĭu-său, multu se căiia şi multâ milostenie da săracilorь, ca să poatâ urni măniia lu Dumnezeu dela dinsâ. Ce ochĭul ce vĕde toatĕ (*sic*) şi judecâ inimile omeneşti, elu se mănie şi puse urăcĭune, şi-i trăi puţinь.

putĕria și beu păharĸ amarĸ și pelinatĸ. Şi domnirâ de tot cu fiĭu-său 14 ani.

Urmează astfel până la *Impărâţiia lu Mihail, fiĭul Ducâei,* capitol care se sfârşeşte astfel: « Şi au domnitĸ Mihail alĸ Ducâei 6 ani. Deci au fost pănâ la Mizail fiĭul Ducâei 6613 (1105) ». După aceea:

Pănâ acicia s'au scosĸ dentr'alte cărţi slovenești pre limba noastrâ vieţile și petrĕcerile împărâtești ce au fostĸ de începutul lumieei pănâ la Mihail fe-čorul Ducâei: atunce au fostĸ numărul ailor 6613; ce cum nu poţi ajunge naltul cerĭului, nice adâncul pământului, nice marginĕ lumiei, și cum nu se potĸ număra stĕlele cerĭului, nice nâsipul măriei, așa nu se poate afla adăncul scripturilorĸ. Că unii de cei sfinţi părinţi lĕtopiseţĸ au scrisĸ de unele, alţii de altele, unii pre une locuri și de unii împăraţi au în-mulţiit *(sic)*, alţii au scris mai scurtĸ, ĭarâ acicia s'au adunatĸ ca în scurtĸ și ca în de totĸ.

Şi ĭaste zisa sfinţiei tale, o prĕ înţelĕpte părinte chir Theofil, episcopulĸ de Răbnicĸ! Ĭată și eu robulĸ sfinţiei tale, mai miculĸ și mai apoi de toţi și ticălosul, călugârulĸ Moxa Mihail, cătu miu *(sic)* fostĸ știinţa și am preceputĸ eu, am nevoitĸ de am scrisĸ. Deci să ca[de să] punemĸ și noi odihnâ condeĭului, ca unĸ trâgătorĭu vănsla, că oare cumĸ jeluĭaște cine e pre mare să vazâ pristaniște, așa și scriitorĭul păziaște să vazâ svârșitul. Deci să punem și noi negoţul cora-biei noastre să stĕ în vadul păscarilorĸ. Cându au făcutĸ păscarii vadĸ de odihnâ furtunaţilorĸ elĸ au

fostᴋ an 5555, ĭarâ căndᴋ am sositᴋ eu la acestᴋ vadᴋ el au fostᴋ numărul ailor 7129 [1620] în luna lu septevrie.

De acmu s'au scosᴋ dentr'alte izvoade, de acĕiaş împărâţie.

Urmează înşirarea împăraţilor cu anii de domnie, până la *Impărâţiia lu Catacozinu*; după acest capitol urmează:

CUM AU TRECUTᴋ TURCII MARĔ DE AU LUATᴋ IMPĂRÂŢIIA

Atunce era ai 6834 [1326] căndᴋ trecu Amuratᴋ cu Turcii, şi purcĕserâ spre Şchĕi şi fĕcerâ întăĭu războĭu cu Asĕnᴋ fečorul lu Alexandru, şi peri atunce Asĕnᴋ şi mulţi Şchĕi cu dinsᴋ. Deci ĭarâ se adunarâ Şchĕii cu Mihail fiĭul lui Alexandru de se mai lovirâ; peri şi acela şi robirâ multᴋ nărodᴋ fărâ numârᴋ de-lᴋ duserâ la Calipoli. Atunce muri Catacozinu şi au domnitᴋ 25 de ani.

. . . .

DE ŢARIGRADᴋ

Ani 6961 [1453] dobăndi Mahametᴋ Ţarigradul, în luna lui Mai 29, într'o zi de vineri. Cine au ziditᴋ întăĭu Ţarigradul, elᴋ l-au chemat Costantinᴋ marele împăratᴋ, fiĭul Costei şi al Elinei. Şi căndᴋ au luatᴋ Turcii Ţarigradul, cine au fostᴋ împăratᴋ ĭarâ l-au chematᴋ Costantinᴋ. Fost-au dela Adamᴋ pănâ căndᴋ au gătitᴋ Costantinᴋ Ţarigradul ani 5836, ĭarâ dela naşterea lui Hristosᴋ 318. Deci dela Costantinᴋ ce au

ziditъ cetatĕ pănâ căndъ o au luatъ Turcii, ei au trecutъ 1125; ĭarâ căndъ venirâ întăĭu la Calipoli, ei au fostъ ani 6867 [1359]. Atunce s'au începutъ a se descâleca ţara Moldoveei. Deci dĕca luarâ Turcii cetatĕ dela Greci, ei le tăĭarâ împăratul şi pre toţi boĭarii şi toate capetele, şi slăbi toatâ putĕria grečascâ. Dĕciia scrise Mahametъ în toate laturile, pre la crai, pre la domni, pre la voevozi, de se mârturisi împăratъ, că pănâ atunce se chema begъı. Deci de atunce totъ se sfădescъ cu toate ţările şi nu au răzbunъ, ce totъ lârgescъ de toate părţile. Ani 6963 [1455] bătu Mahametъ pre Sârbi şi le luo o cetate anume Bârdo, şi Sitniţa, şi alte cetăţi împrejurъ; şi dĕcii purcĕse Mahametъ la Belgradъ ca să-lъ dobăndĕscâ şi se lovi cu Ĭancul, şi birui Ĭancul pre Mahametъ cu cristoşii, deci se turnâ Mahametъ ruşinatъ. Dĕciia tremise Mahametъ unъ paşu de dobăndi ĭarâ Smederova şi o cetate anume Răşava şi alte cetăţi multe. Ani 6969 [1461] trecu Mahametъ marĕ la Anatoliia şi dobăndi o cetate anume Sinopul şi Trapezondulъ, şi se bătu cu Ĭuzumъ Hasanъ şi-lъ birui; şi 'n al treile anъ mĕrse de dobăndi toatâ Bosna. Ani 6974 [1466] prâdâ Mahametъ pre Arbânaşi şi mulţi tăe; pre Schendira domnul scoase den ţarâ, şi zidi acolo cetate de o chema Coniuh; şi la anul ĭarâ purcĕse la Arbânaşi pre altâ cale şi prâdâ Tomorniţa. Ani 6976 [1468] mĕrse Mahametъ la Cărăimani şi le bâtu o cetate anume Galova; alte cetăţi multe cărăimăneşti dobăndi, şi Negripul. Ani 6981 [1473] rădică-se Mahametъ cu oşti mari spre Izumъ-Hasanъ şi nu putu

folosi nemicâ, ce-şĸ pierdu voevozii şi paşii şi mai oastě cu totulĸ la valě Efrathului; acolo peri şi Hasanĸ Muratĸ, paşul den Romaniia. Ani 6983 [1475] treměse Mahametĸ oşti mari spre Stefanĸ voevodĸ la ţara Moldovei, şi perirâ atunce Turci mulţi fărâ numârĸ; şi ĭarâ ani 6984 [1476] se sculâ însuşi Mahametĸ cu oşti mari spre Moldova, şi se lovirâ de faţâ la Valě-Albâ, şi biruirâ atunce Turcii, deci fěcerâ rău mare Moldověnilorĸ; şi cu Misirěnii au făcutĸ războĭu, ce n'au izbânditĸ; şi s'au bâtut cu Iverii. Căndĸ au fost ani 6989 [1481] Mahametĸ au muritĸ, şi au stătutĸ în locĸ fiĭu-său Baĭazitĸ, deci se sculâ Baĭazit întâĭu la Chiliia şi la Cetatě-Albâ de le luo dela Stefanĸ Voevodĸ; şi se duse la Aravlěni şi la Misirěni, ce nu folosi nemicâ, că-şĸ pierdu voinicii şi se întoarse ruşinatĸ de acolo: veni cu puţini voinici; şi căndĸ furâ ani 6997 [1489] ĭarâ treměse Baĭazitĸ oşti prě mari pre Misirěni şi pre Aravlěni, şi mai mulţi perirâ; şi în Ţarigradĸ încă se tămplâ atunce unĸ semnĸ, că ĭatâ căzu fulgerĸ den cerĸ de aprinse prahul celĸ de puşcâ, deci răsipi case multe prin prejurĸ, şi perirâ mulţi, şi pământulĸ încă se cutremurâ cătĸ împăratul încă se spăre că va peri atunce. *

DIN TOMUL II

Tomul al II-lea are subtitlul *Cărţile poporane ale Românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă.* Hasdeu a încheiat însă volumul cu un studiu de « gramatică comparativă istorică a limbii române »: *O pagină din sintaxa româno-albaneză — Reduplicarea şi triplicarea articolului definit.* Obiectul principal al acestui volum fiind « cărţile poporane », vom da aci fragmente din studiile privitoare la problemele de istorie literară ridicate de acest fel de scrieri, rămânând ca laturea pur linguistică a *Cuventelor* să o ilustrăm cu extrase din volumul al III-lea.

PREFAŢA

...Volumul, pe care-l publicăm acuma, deşi face parte dintr'o vastă colecţiune, totuşi se poate considera ca ceva întreg, complet, îmbrăţişând un teren independinte şi bine determinat: *Cărţile poporane ale Românilor în secolul al XVI-lea în legătură cu literatura poporană cea nescrisă.*

Către acest titlu special, noi am mai adaos: « Studiu de filologie comparativă ».

Să ne explicăm.

Prin « filologie comparativă » noi nu înţelegem, ca Whitney, ca d. Hovelacque, ca revista pariziană a d-lui de Rialle etc., comparaţiunea analitică a mai

multor limbe. O asemenea noţiune ar fi fost la locul ei numai doară atunci, când filologia propriu zisă se mărginea în analiza linguistică a clasicităţii. De când însă, dela Wolf până la Böckh, preocupaţiunea filologică clasică s'a întins asupra tuturor elementelor culturale ale anticităţii, fie ele linguistice sau numai etice, aceeaşi accepţiune lărgită se cuvine pe deplin termenului corespunzător de « filologie comparativă ». Unica deosebire între cele două sfere este, că una din ele studiază într'un mod izolat popoarele antice, în dezvoltarea civilizaţiunii lor, pe când cealaltă urmăreşte într'un mod comparativ manifestaţiunea naturală, statică şi dinamică, a spiritului tuturor popoarelor.

Pentru noi dară, «filologia comparativă» cuprinde întrurite ambele doctrine, pe care revista berlineză a lui Steinthal le împreună ca: « Etno-psicologie » şi « Linguistică ». Linguistica, fie cea pozitivă sau analitică, fie cea transcendentală sau sintetică, fie cea descriptivă sau de clasificaţiune, se referă la organismul limbelor. Etno-psicologia, pe de altă parte, cercetează credinţa popoarelor, depusă mai cu deosebire în literatura poporană. Ambele, linguistica şi etno-psicologia, spiritul popoarelor în l i m b ă şi acelaşi spirit în c r e d i n ţ ă, sânt într'o corelaţiune intimă, adesea indisolubilă, de exemplu în mitologie sau în onomatologie: ambele la un loc formează « filologia comparativă ».

Iată în ce sens opera de faţă este în toată puterea cuvântului un « Studiu de filologie comparativă »: limba română şi literatura noastră poporană ne preocupă aci deopotrivă...

OCHIRE ASUPRA CĂRȚILOR POPORANE

ÎNSEMNĂTATEA LOR. — RAPORTUL LOR CĂTRĂ LITERATURA POPORANĂ ÎN GENERE

§ 1. Renumitul Görres, spirit fantastic, dar profund, a fost cel întâi, dacă nu ne înșelăm, cărui i se datorește, de pe la începutul secolului nostru, împărțirea literaturei poporane în două mari ramure: literatura poporană nescrisă și literatura poporană scrisă, dând totodată acestei din urmă epitetul de *cărți poporane*.

Vederile lui Görres despre corelațiunea ambelor ramure, silindu-se cu orice preț a le da o origine comună, pe când în realitate ele curg ca două râulețe ce se împreunează sosind din direcțiuni opuse, sânt nește vederi strâmte și în parte false; dar punctul de plecare era just și fecund, mai ales atunci când aproape nimeni în lumea cea cultă nu înțelegea încă importanța literaturei poporane în genere, căci pedantismul și bontonismul, fiecare în felul său, batjocoreau deopotrivă tot ce ieșea din popor și tot ce plăcea poporului.

A despreţui spiritul plebei, « Pöbelwitz », fiindcă nu face cum facem noi și ceea ce facem noi înșine, — zicea cu durere și cu indignațiune Görres, — este ca și când

ne-am supăra pe viermele de mătasă, pentrucă ne dă numai mătasă, iar nu ne țese nește galoane gata, sau nu ne coase nește haine de purpură!

Cartea lui Görres, pe lângă o introducere și un lung epilog, cuprinde analiza bine scrisă a 48 cărți poporane germane. Se începe prin «Albertus Magnus»: despre puterea ierburilor, a pietrelor scumpe și altor minunate leacuri; se încheie prin faimosul apocrif despre copilăria lui Crist, răspândit în evul mediu, în toată Europa occidentală, sub titlul de «Liber de infantia Salvatoris»; între aceste două extremități, una quasi-medicală și cealaltă quasi-teologică, figurează tot felul de cărți poporane în proză și în versuri, legende, romanțuri, biografie, prorociri, visuri, călătorie etc.

§ 2. Mult timp după Görres și pe o scară mult mai întinsă, a descris Nisard în două mari volume cărțile poporane ale Franței.

Colecțiunea lui se împarte în 13 rubrice:

I. Almanacuri;
II. Științe și arți:
  1. Magia neagră, magia albă, cabbala;
  2. Vrăjirea;
  3. Prorociri;
  4. Gospodăria;
III. Glume și jocuri de cuvinte;
IV. Dialoguri și catechismuri;
V. Discursuri, orațiuni funebre și predice comice;
VI. Tipuri și caractere;
VII. Viețele personagelor faimoase;

VIII. Religiunea și morala;
IX. Stihuri religioase și legende versificate ale sfinților;
X. Epistolare: scrisori de afaceri, de ćomplimente și de dragoste;
IX. Limba tâlharilor;
XII. Pedagogia;
XIII. Romanțuri și povești.

Foarte bogată ca adunare de material, nu mai puțin interesantă prin frumoasa reproducere a gravurelor poporane, opera lui Nisard lasă departe în urmă pe a lui Görres, sub raportul cantitativ, dar rămâne departe în urmă ea însăși în privința qualitativă.

Criticul francez nu înțelege nici importanța intrensecă a cărților poporane, nici legătura lor cu literatura poporană cea nescrisă, nici măcar caracterul lor intern de « poporanitate », pe care-l confundă mereu cu împregiurarea externă de a fi « colportate ». El le descrie, căci azardul l-a făcut « secretar al comisiunii însărcinate a le examina »; le descrie, fiindcă această muncă i s'a impus ca o sarcină oficială; le descrie, în fine, după cum descrie un profan, după forme din afară, un buchet de flori, fără a avea o umbră de noțiune despre viața, organismul și relațiunile plantelor.

§ 3. Cea mai nouă publicațiune de această natură sânt cele trei tomuri apărute de curând, în cari s'au reprodus textualmente, cu ilustrațiuni în facsimile, ba chiar cu frontispiciuri separate și cu conservarea paginațiunii originale, vreo șaizeci de cărți poporane

engleze ale Scoţiei, aşa numitele « chap-books », împărţite în trei rubrice:

I. Comice şi umoristice;

II. Religioase şi biblice;

III. Poveşti, romanţuri şi istorioare.

Această conştiincioasă codificaţiune a cărţilor poporane ale Scoţiei, cu texturi întregi, reproduse cu o exactitate documentală, iar nu numai extracte ca în Nisard sau analize ca în Görres, ar merita a fi imitată în toate ţările Europei, oferind un teren complet şi sigur ulterioarelor cercetări critice.

Editorul, a cărui individualitate abia apare într'o prefaţă de vreo patru pagine şi într'o scurtă biografie a lui Dougal Graham, celui mai poporan scriitor scotlandez din secolul trecut, observă foarte just, că mult mai bune sânt, în orice caz, cărţile poporane, decât ziarele aşa numite poporane, foiţe polemice ce au început a străbate pe la sate, căci: « cartea poporană este oglinda opiniunilor şi obiceielor rurale, pe când ziarul pretins poporan vine din afară pentru a desnatura adevăratul gust al poporului ». « Chiar cărţile poporane de origine străină, — adaugă el, — se naturalizează astfel în limbă şi în caractere, încât nu le mai recunoaşte cineva dintre cele născute şi crescute pe pământul scotlandez.»

§ 4. Scriind cele de mai sus, noi n'am avut cât de puţin intenţiunea de a da o bibliografie a cărţilor poporane din Occidinte, ci am voit numai a constata însemnătatea, pe care a început şi va fi silită din ce

în ce mai mult a le recunoaște știința modernă în totalitatea lor, fie unele din ele cât de insipide din punctul de vedere al claselor celor culte ale societății, precum sânt, de exemplu, visurile, vrăjile sau minunile « marelui Albert ».

Unele categorie speciale ale cărților poporane, mai ales cea religioasă și cea romantică, au atras mai de demult asupră-le, într'un mod izolat, atențiunea învățaților, ca și când ele ar fi de o natură mai înaltă decât celelalte. Ne ajunge a cita numeroasele colecțiuni de așa numite apocrifuri biblice, începând dela Fabricius până la Tischendorf, pe cari nu o dată vom avea a le consulta în cursul studiului de față. Și mai vestită este opera Englezului Dunlop despre cărțile poporane cele romantice, apărută aproape în același timp cu scrierea lui Görres.

Nu mai menționăm nește lucrări de tot monografice, precum sânt cele de Benfey, Köhler, Wesselofsky, d'Ancona și alții, împrăștiate mai ales în diferite publicațiuni periodice.

Dar ce este o c a r t e p o p o r a n ă ? și ce fel de loc ocupă ea în l i t e r a t u r a p o p o r a n ă în genere ?

§ 5. Literatura poporană cea nescrisă, cântece, basme etc., se poate scrie, și totuși, fie chiar tipărită, ea nu încetează de a fi n e s c r i s ă, căci se naște și trăește într'un mod nescris. Scrisul o copiază; dar copia nu este originalul cel viu, original ce continuă a se mișca și a se schimba după ce i s'a scos portretul, încât

ajunge cu timpul, în bine sau în rău, a nu mai semăna unul cu altul. Dacă reproducțiunea cea scrisă izbutește a se răspândi în popor, numai atunci, sub forma-i cea pietrificată, ea devine literatură poporană scrisă sau, mai precis, c a r t e p o p o r a n ă.

Literatura poporană cea scrisă, chiar când o învață cineva pe dinafară, nu încetează totuși de a fi s c r i s ă, căci se naște și trăește într'un mod scris. Ea este o statuă, uneori plină de plasticitate, de expresiune, de colorit, dar fără mișcarea cea reală a vieței. Trecând în graiul cel viu, dacă ea reușește a prinde rădăcină în popor, începând a crește ca ceva nou și adesea pierzând orice urmă exterioară a ființei sale de mai înainte, atunci devine l i t e r a t u r ă p o p o r a n ă n e s c r i s ă.

Ambele categorie se pot contopi; însă originile lor, cea scrisă și cea nescrisă, sânt diverse.

§ 6. Literatura poporană cea nescrisă este opera unui întreg popor, sau chiar a unei ginți întregi, a umanității. Acela care a compus pentru prima oară o doină, doina nu este a lui, căci ea a zburat slobodă în aer, lipsită de vre-un semn individual, și din aer, nepironită prin nemic, a prins-o în zbor un altul, apoi un al doilea, un al treilea și așa mai încolo, în aceeași țară sau până la marginile pământului, fiecare adăugând sau suprimând câte ceva, fără a da seamă nimănui de ceea ce face, de vreme ce lucrul nu este al nimănui. Lipsa-i de orice fixitate este atât de pronunțată, încât se întâmplă adesea că același individ

spune altfel bucata cea poporană de câte ori o repetă, ca acea cântăreaţă italiană, care schimba mereu cuvintele cântecului, zicând cu naivitate că aşa-i convine: «così mi viene».

Literatura poporană cea scrisă, fie cât de anonimă, este o operă individuală. Din însuşi momentul naşterii sale, ea se fixează prin scrisoare. O dată încuibată în popor, ea va fi citită de mii de gure, dar numai citită, poate încă abia silabisită, fără a se modifica, fără a câştiga sau a pierde, fără a primi la tot pasul câte o nuanţă nouă, pozitivă sau negativă, dela fiecare dintre cei ce o propagă, cel puţin în aceeaşi ţară din aceeaşi epocă.

Colectivă prin origine, nestatornică în traiul său, aceasta este literatura poporană cea nescrisă; individuală prin naştere, fixă în fond şi în formă într'un moment dat, aceasta este cartea poporană.

Dar pentru ca ambele să fie p o p o r a n e : una — fiică de sânge, cealaltă — fiică de suflet a poporului; pentru ca ambele să se poată substitui una alteia, să se poată metamorfoza una într'alta, astfel că uneori este anevoie a trage între ele o linie de demarcaţiune; trebui ca ambele deopotrivă să oglindească poporul, ambele să fie popor el însuşi, căci poporul în realitate iubeşte numai pe sineşi. Niciodată o carte nu va deveni poporană, dacă ea nu vorbeşte în graiul cel necioplit al poporului; dacă nu răsfrânge credinţele poporului, speranţele lui, slăbiciunile lui; dacă ştie ceva mai mult decât ce ştie poporul în patriarcala lui neştiinţă.

§ 7. Literatura poporană cea scrisă, ca și cea nescrisă, călătoresc din limbă în limbă; dar ele nicăiri nu se traduc, ci se t r a n s f o r m ă.

Orice popor posedă o formă proprie a sa, primind ca al său numai ceea ce corespunde acelei forme specifice, care se modifică și ea din epocă în epocă, provocând atunci modificări corelative în tot ce este poporan.

Literatura poporană cea nescrisă sufere astfel o triplă rotațiune: 1. prin trecere din gură în gură; 2. prin trecere din țară în țară; 3. prin trecere din epocă în epocă. Ultimele două din aceste rotațiuni îi sânt comune cu cartea cea poporană. Și ea se transformă de asemenea, când se împrumută dintr'o altă limbă, multe lucruri adăugându-se, unele suprimându-se, o seamă prefăcându-se, până ce planta cea exotică capătă un aer indigen. Și ea, pe de altă parte, se adaptează din timp în timp la vederile momentului, prin copiști — dacă circulă în manuscript, prin editori — dacă este tipărită.

De aci rezultă mulțimea varianturilor ale oricării cărți adevărat poporane: varianturi externe și varianturi interne, deși mai puține, negreșit, decât nenumăratele varianturi ale literaturei poporane celei nescrise, cari se datoresc mai cu deosebire trecerii din gură în gură.

§ 8. Literatura poporană cea nescrisă se naște într'un mod spontaneu. Ea este efectul impresiunii, nici-odată a premeditațiunii. Un sentiment involuntar — și iată o doină; o întâmplare, o catastrofă — și iată

o baladă; un fenomen, o credinţă, un joc de cuvinte — şi iată o legendă, un basm; o păţeală — şi iată un proverb; o asociaţiune de idei, o analogie neaşteptată — şi iată o ghicitoare.

Cartea poporană, din contra, nu este şi nu poate fi spontanee. Ea presupune totdeauna o intenţiune, o tendinţă, o ţintă precisă din partea autorului. Scriitorul vrea ca alţii să petreacă, să râză, să crează, să înveţe, să imite sau să se ferească. El v r e a. In cazul cel mai bun, tot încă este ceva silit.

In literatura poporană cea nescrisă predomneşte elementul liric; în cartea poporană — elementul didactic. Dintr'o parte, i n s p i r a ţ i u n e; de cealaltă, a s p i r a ţ i u n e.

Generalmente, cartea poporană nici nu afectează măcar de a fi tot una cu literatura poporană cea nescrisă. Ea pretinde a da poporului nu ceea ce el are deja, ci ceea ce-i lipseşte, dar care să-i convină, să-i placă, să-i fie pe înţeles. Până la un punct, ea se crede a fi superioară operei proprie a poporului. Ea are aerul de a se pogorî până la popor.

§ 9. O trăsură comună importantă între ambele ramure ale literaturei poporane este anonimitatea lor.

O carte poporană cu numele autorului e ceva excepţional; şi chiar când se întâmplă aceasta, în cele mai multe cazuri numele este fictiv. Adesea un personagiu real ca «marele Albert» de exemplu, ca papa Leone III, ca împăratul Eracliu, ca Laensberg, ca Nostradamus, ca apostolul cutare sau cutare, ca

însuşi Mântuitorul, devine un nume t i p i c, căruia i se atribue sute de apocrifuri disparate.

Din anonimitate, fie pentru literatura poporană cea nescrisă, fie pentru cărţile poporane, decurge o consecinţă foarte caracteristică.

Producţiunile poporane nescrise, zburând fără control din gură în gură, se întâlnesc, se încrucişează, se confundă. Dacă două sau mai multe bucăţi separate sânt omogene sau analoage, dacă ele prezintă unele puncte de contact, dacă una ar putea să figureze ca început sau continuaţiune ori epizod la o alta, uneori chiar prin antiteză, ele se combină împreună, formând o singură bucată.

Câte cântece nu s'au combinat astfel din fragmente poetice mai vechi! Câte basmuri, deosebite prin sorginţi, nu s'au cusut cu dibăcie în câte un singur basm! Până şi proverbele sau ghicitorile, mai apărate de remaniare prin laconismul lor, sânt expuse la o asemenea « atracţiune moleculară ».

Aceeaşi lucrare produce anonimitatea asupra cărţilor poporane. Şi ele se amalgamează. Fiecare copist sau nou editor are dreptul şi resimte chiar un fel de ispită de a amesteca două sau mai multe cărţi poporane într'una singură, dacă crede că va deştepta prin aceasta mai mult interes în cititorii săi, sau că-şi va ajunge mai bine la scop.

In cartea poporană, ca şi în literatura poporană cea nescrisă, este foarte anevoie, uneori aproape peste putinţă, a distinge printr'o analiză minuţioasă diversele părţi constitutive ale unui atare conglomerat.

Dificultatea este și mai mare, când se întâmplă — un caz destul de obicinuit — amestecul așa zicând hibrid între ambele ramure ale literaturei poporane, fiecare amestecată deja mai denainte în propriul său cerc. Bucata poporană nescrisă mixtă *A* s'a combinat din bucăți poporane separate *k*, *l*, *m*; cartea poporană mixtă *B* s'a combinat în același mod din cărți poporane distinse *r*, *s*, *t*. *A* și *B* fiind egalmente impersonale, adecă aparținând tuturora deopotrivă, fără a fi a nimănui în parte, se combină la rândul lor într'un al treile corp de două ori mixt: $A(k + l + m) + B(r + s + t)$.

Este o adevărată tortură pentru un critic!

§ 10. Oricum ar fi, cartea poporană reprezintă deja un pas făcut din sfera literaturei poporane în sfera literaturei culte: are și ea un autor, are o tipografie, are un editor.

In literatura cea cultă ea ocupă însă, retrasă departe la margine, un fel de mahala, despre care nu știe mai nemic și nu vrea să știe centrul orașului.

Autorii cărților poporane sânt câteodată mai-mai oameni de geniu, după cum a fost Dougal Graham în Scoția sau Anton Pann la noi; și totuși pe terenul literaturei culte ei n'ar fi fost în stare de a scrie un articolaș cât de mediocru într'o foaie de a doua mână.

Tipografii și editorii cărților poporane păstrează foarte adesea *incognito*, ca și autorii lor. Uneori nu se arată pe frontispiciu nici măcar locul unde s'a publicat misterioasa broșură, ba nici măcar anul. Pentru

culmea mistificaţiunii, se pune câteodată pe titlu că «s'a tradus» dintr'o limbă din care nu s'a tradus. Poporul crede!

Unele localităţi în diferite ţări îşi apropriaseră monopolul tradiţional de a tipări cărţi poporane. Aşa sânt Köln şi Nürnberg în Germania, Troyes şi Montbéliard în Franţa, adevărate oraşe-vechiture ale Europei, pentru cari nu s'a sfârşit încă veacul de mijloc.

Mai pe scurt, literatura cea cultă, chiar când dă ceva poporului, îi aruncă pe furiş numai ceea ce leapădă ea însăşi!

§ 11. Şi totuşi, înainte de a se desfăşura într'o limbă o literatură cultă, cartea poporană, în curs de secoli, este unica literatură a naţiunii întregi, a tuturor claselor societăţii, a boierului ca şi a ţăranului, nivelaţi prin lipsă de cultură.

Tot aşa se petrece atunci, când literatura cea cultă a unei naţiuni şi-a ales ca mijloc de expresiune o limbă străină, după cum a fost latina în Occidinte. Aproape totalitatea scrierilor medievale în limbe naţionale, nu lătineşte, sânt neşte adevărate cărţi poporane.

§ 12. Altceva nu mai puţin caracteristic.

Gusturile intelectuale ale copilului, fie chiar un fiu de principe, nu se prea deosebesc, până la o vrâstă oarecare, de gusturile intelectuale ale poporului.

Copilul din toate straturile sociale iubeşte literatura poporană cea nescrisă; copilul din toate straturile

sociale citeşte cu pasiune cărţile poporane, mai ales cele romantice.

§ 13. Multe cărţi poporane, ca şi unele producţiuni nescrise ale poporului, deşi sânt foarte răspândite, mereu repetate sau mereu citite, par totuşi a fi — după cum am mai spus-o — absurde sau chiar ridicole.

Sânt neşte nemicuri în toată puterea cuvântului, dar nemicuri importante.

Popularitatea lor — facem aci o deosebire ditologică * între p o p o r a n şi p o p u l a r, termenul cel dentâi indicând ceea ce aparţine poporului, iar celalt denotând ceea ce este iubit de popor — popularitatea lor nu diferă în fond de popularitatea unui individ. Individul cel popular poate să fie un smintit sau un ignorant; el n'ar fi ajuns însă la popularitate, dacă nu era la nivelul societăţii sale, dacă n'o reprezinta într'un punct oarecare mai fotograficeşte decât cei cu minte sau cei învăţaţi.

Aşa este şi cu popularitatea cea mare a unor secăture scrise sau nescrise ale literaturei poporane.

Sub raportul istoric, ca oglindă socială, ele posedă o nespusă valoare.

Nu mai puţin sub raportul linguistic, ca unele ce cugetă şi vorbesc într'o cestiune dată întocmai ca poporul.

§ 14. De când cu tiparul, cărţile poporane apar generalmente în broşurele de format foarte mic, între 16-32 de pagine, afară numai doară de cele romantice,

ceva mai lungi. Ele se vând atât de ieften, încât nu e ţăran sau muncitor care să nu-şi poată cumpăra şi el o cărtecică. Cu toate astea, editura câştigă nepovestit, din cauza imensului număr de exemplare ce se împrăştie, retipărindu-se pe mai nemic în fiecare an, sau chiar mai de multe ori pe an. Când cartea poporană este prea scurtă, cuprinzând abia vreo 2-3 pagine, ea se publică la un loc cu alta sau cu alte, cu cari se înrudeşte prin materie sau prin tendinţă, uneori din capriciul editorului.

O asemenea grupare a cărţilor poporane era şi mai obicinuită înainte de introducerea sau răspândirea tiparului. Copiştii le scriau adesea mai multe într'un singur volum, căci cititorii preferau a avea întrunită o mică bibliotecă poporană, ceva mai compact, în loc de neşte spulberate foiţe, expuse mai lesne a se strica sau a se pierde. De aci urmează că vechile cărţi poporane în diferite limbe s'au conservat până la noi, mai cu seamă în aşa numiţii *codices manuscripti miscellanei*.

Atari *codices* sânt câteodată de o varietate extremă, precepte religioase figurând alături cu recepte medicale şi romanţul alături cu astrologia. Mai adesea cuprinsul unui *codex* e omogen: numai religios, numai astrologic etc. Este o raritate excepţională de a da cineva peste o mică carte poporană scrisă aparte, şi aceasta numai doară în neşte condiţiuni iarăşi excepţionale, bunăoară cusută la un volum, manuscris sau tipărit.

CĂRȚILE POPORANE ALE ROMÂNILOR

§ 15. Ca specimen românesc de carte poporană manuscrisă conservată separat, deși foarte mică, ne poate servi o bucată curioasă, deocamdată inedită: *Istoria tutunului.*

Răposatul meu părinte descoperise în biblioteca poetului basarabean Costache Stamate câteva foi scrise de mână, legate la un loc cu Acatistul cel tipărit de cătră Samuil Klain în Sibiiu la 1801 și copiate, pe la începutul acestui secol, după un exemplar mai vechi.

Iată bucata în cestiune, transcrisă întocmai cu litere latine:

Istorii pentru tĭutĭun. Ascultați ĭubiții mei blagosloviț, o învățătură foarte de folos pentru creștini, însă mai ales pentru care vor fi căzut întru aćastă greșală ră ș'înșălăcĭune dĭavoléscă, însă di vor fi băut tĭutĭun. Acĭastă carte este scoasă di pre limba letinéscă prin limba moldovenéscă cu nevoința marelui dascal al Ierusalimului kir Șilivestru, care au ales din multe cărți a sfinții părinți din Ierusalim, zăcănd: — Inchinăndu-se la sfăntul mormănt al Domnului nostru Is. Hs. și șăzănd și eu pe o pĭatră și vorbind de ale noastre vorbe sufletești, o minune ca aćasta văzurăm și auzirăm, adică undi veniră un stareț bătrăn și să închină sfăntului mormănt și apoĭ să întoarseră cătră noi făcănd închinăciune; noi am zăs: Dumnezeu să te erte, părinte! Ĭar el începu cu lacrămi a spune zăcănd: — O minune ascultați, fraților; să vă spuĭu o întămplare ca aćasta ce am văzut întru aćasta cale fiind; că eu, fraților, lăcuescu întru o peșteră de 75 de ani, ce să chiamă Aravĭa. Acu, ișind la lume să viu să mă închin sfăntului mormănt a Domnului nostru Is. Hs. și mergănd, am întălnit un om nalt și cu o falcă mare și cu una mică și cu nasul foarte mare, ĭar

el trecu pe lăngă mine şi tăcè; ïar eu stătuïu şi găndiïu şi cunoscuïu că nu-i creştin pămăntïan, ce poate să fie un diïavol; şi nu lăsaïu lucru slab, ce îndată mă luaïu după dănsul şi, fiind voïa lui Dumnezău, îl găsăïu într'un munte înalt al Carmilului, şi făcè o grădină cu zădïu de piïatră şi săpa în grădină şi sămăna; ïar eu m'am apropiïat de dănsul şi am zăs: spune-mi, ce sapi şi ce sameni? ïar el nu răspunsă nić ca cum; ïar eu zăsăïu că: te voïu jura pe numele înpăratului vostru Satana, parte de el să nu ai de nu-m vei spune ce sameni acolo; ïar el cu mare greu îm spusă aşa, adică printr'o trestie lungă di-m şopti la ureche dintr'ănsa şi zăsă: — Părinte sfinte, eu sănt Galaar, dimonul care sănt căpitan preste toţi dracii şi sănt mai încredinţat la împăratul nostru Satana pentru slujbele care-i fac cu credinţă; şi mai mult pentru aćasta am socotit noi toţi pentru ca să facem şi noi noao vre-o mirodenie, şi nï-am străns toţi în muntele acesta al Carmilului, şi socotind aćasta adică am pus o tidvă şi nï-am b... într'ănsa toţi, şi am zăs, că ce va işi dintr'ănsa să ne fie spre mirosul nostru; şi am pisat-o şi s'au făcut sămănţa aceïa tïutïun, şi va fi noao miros, că aceïa va trage oamenii pre nasuri şi pre guri, şi ăntăïu vor tragi păgănii şi apoïu Ţiganii şi apoïu creştinii, şi se va înmulţă dela răsărit pănă la apus, şi să va îndemna boerii, încă şi din cei bisăriceşti, că va fi mai cu preţu decăt tămăïa; şi întăïu va trage tïutïun, apoïu va mergi la biserică; şi măcar de nu vor trage unii, dar cum vor işi dela biserică după sfănta nafură, îndată vor trage tïutïun; şi fără tămăi or putè trăi, ïar fără tïutïun nu vor putè nici o ză; şi gura lor vor pute ca cuibul pupăzăi, şi dinţei lor va avè smoală; şi orcare va be, îndigrabă orce voe a noastră va face, şi mai cinstit la înpăratul nostru va fi; măcar de trei ori de va trage cu totul la noi va fi, şi mai cinstit ăl vom face din plata sa, şi parte di'npărăţei ăi vom face. Deci cine s'ar întămpla ca să cadă întru aćastă greşală şi înşălăcïune diïavoléscă, cu toată blagosloveniïa ne rugăm ca să se lasă şi să se părăsască de acel lucru diïavolesc; ïară cine s'ar întămpla să nu créză sau să nu să părăsască de acel lucru înşălătorïu, unul ca aceła să fie legat şi afurisăt de 15 părinţi de a Ierusalimului,

di vremi ce să face prieten şi priimitorĭu tocmelelor diĭavoleşti; ce mai vărtos de acĭasta să se feréscă şi cu totul să se lepede, şi încă şi pe alţăi să înveţe a să lepăda; şi pentru aćastă greşală datorĭu este fieştecare, din cei care vor fi căzut întru acest păcat, tămăe bisericei să aducă în toată vremiĭa; şi care să va lepăda de acest păcat, acela să fii blagoslovit şi fericit în vecii vecilor, amin.

§ 16. Textul nostru, scris cum se vorbește în Basarabia, zice că s'a tradus din lătinește în moldovenește « cu nevoinţa marelui dascal al Ierusalimului kir Silivestru ».

Prin urmare, acel « kir Silivestru » era Român, sau cel puţin știa românește.

Ne îndoim prea mult să fi existat vreodată la Ierusalim, sau pe aiurea în Asia, un asemenea « mare dascăl ».

Și apoi, chiar să fi existat, tot încă el nu putea să traducă pe cele câteva pagine din « limba letinească », și în același timp să le compileze « din multe cărţi a sfinţii părinţi din Ierusalim ».

In fine, în Palestina fiind aproape necunoscuţi Ţiganii, este cu desăvârșire neprobabil, ca un drac de acolo să fi spus că tutunul « întâi vor trage păgânii și apoi Ţiganii », ceea ce, din contra, se potrivește foarte bine în gura unui drac din România.

Părintele meu își deduse osteneala de a urmări, dacă nu cumva Rușii vor fi având vre-o istorioară analoagă asupra tutunului, și a constatat, în adevăr, că posedă și ei în această privinţă o carte poporană, publicată de către contele Kușelev-Bezborodko, dar care diferă cu totul de cea română.

In Rusia meridională se povesteşte că tutunul a crescut din cadavrul Herodiadei, fiindcă tăiase capul lui Ion Botezătorul.

La Serbi, tutunul s'a născut din intestinele ereticului Ariu.

Se ştie că la Spanioli, din contra, tutunul e considerat ca o « iarbă sfântă ».

In scurt, *Istoria pentru tiutiun*, aşa după cum o vedem mai sus, este o invenţiune curat românească a vre-unui călugăr nefumător, carele s'a crezut dator, pentru a reuşi mai bine în cruciata sa contra tutungiilor, de a inventa totodată pe « un mare dascăl al Ierusalimului kir Silivestru ».

Este sigur, în orice caz, că mai mulţi buni creştini au renunţat la pipă din cauza acestei cărtecele, decât din îndemnul celor mai savante tractaturi igienice!

§ 17. D. S. Fl. Marian a cules în Bucovina două legende poporane române foarte interesante, cari nu sânt fără legătură cu « Istoria tutunului ».

Una, auzită în satul Horodnic-de-Sus, sună în următorul mod:

Doi draci au voit odată să ia de soţie pe fata unui boier. Insă preotul din loc n'a voit să-i cunune cu dânsa. Supărându-se dracul cel mai mare că nu-şi poate împlini dorinţa, se duse şi se spânzură de un plop. Insă acesta s'a clătinat o dată bine şi a zvârlit pe dracul cine ştie unde, de s'a prefăcut în sălitră şi pulbere când a picat la pământ. Dracul cel mai tânăr, care încă era de faţă, văzând aceasta, se'nspăimântă şi alergă în ruptul capului la iad. Cum ajunse aci, spuse celui mai mare peste dânşii ceea ce a păţit fârtatul său. Atunci zise Scaraoţchi, mai

marele dracilor: — Stați, că eu am mai mult folos din el decât din noi. — Și după ce rosti cuvintele acestea, ieși din iad și se porni spre dracul cel mort, unde află o mulțime de tutun crescut din trupul lui. Văzând aceasta, Scaraoțchi s'a întors înapoi la iad și a trimis trei draci în lume să semene tutun pretutindene, etc.

Aci e locul de a observa că însuși numele de *Scaraoțchi*, epitetul moldovenesc al Satanei, este de proveniență cărturărească, fiind aproape fără nici o modificare slavicul Искариотски «Ἰσκαριώτης», porecla vânzătorului Iuda, carele, după ce-l luase dracul, a reușit pe semne să-l răstoarne și să-i ia locul pe tronul Infernului.

§ 18. Cealaltă legendă, culeasă în satul Mănăstioara, e mai lungă.

Intr'o mănăstire, condusă de sfântul Vasile, s'a întrodus dracul, petrecând călugărește vreo șase ani și asistând regulat la serviciul divin, dar furișându-se din biserică din dată ce se începea cheruvicul. Observând aceasta și deșteptându-i-se o bănuială, sântul Vasile a pecetluit într'o zi cu cruci toate întrările și ieșirile bisericei:

Diavolul, care nici nu visase de ceea ce i s'a pregătit, când s'a început cheruvicul, a dat să iasă pe ușă afară, dar văzând ușa pecetluită cu cruce, se întoarse repede la ferestre; aici încă erau cruci, se repezi dar în vârful turnului, însă, neputând ieși nici pe aci din cauză că și turnul era pecetluit cu cruci, pică deodată în mijlocul bisericei și se prefăcu în dohot. Văzând aceasta St. Vasile, porunci celorlalți clerici să rădice de grabă dohotul cu piatra unde a căzut diavolul, să-l scoață afară și să-l

arunce într'o râpă mare care se afla în apropierea bisericei. Clericii făcură cum le-a poruncit St. Vasile, luară adecă dohotul și piatra, și le aruncară în râpă. Din dohotul acesta a crescut apoi o buruiană mare și grasă, adecă tutunul...

Urmează după aceea, cum un alt drac a intrat într'o fată de împărat, care n'a putut să se vindice până ce nu i s'au adus foi de tutun, și de atunci s'a lățit tutunul peste toată fața pământului.

§ 19. D. Marian adaugă:

« Aceste legende, cred eu, vor fi fost cauza de unii preoți bătrâni predică foarte mult contra fumatului, condamnând pe toți fumătorii și spuindu-le că tutunul este i a r b a d r a c u l u i. »

Iată dară de unde s'a născut și « Istoria tutunului ». Cartea poporană și legendele poporane nu sânt în cazul de față decât trei varianturi ale aceluiași motiv, care s'a desfășurat pe de o parte pe cale scrisă, pe de alta pe cea nescrisă.

E greu însă a decide dacă prototipul lor comun a fost o carte poporană trecută în legendă, sau o legendă poporană trecută în carte, atât de strânsă este uneori împletecirea celor două ramure ale literaturei poporane.

§ 20. Nu atât de rare, și totuși mult mai prețioase decât cărțile izolate, cel puțin cele manuscrise, sânt codificările lor într'un singur volum, câteodată fără nici o analogie între diferitele bucăți înșirate una după alta.

Un frumos specimen românesc de această natură este manuscriptul de pe la finea secolului trecut, descoperit de d. I. C. Bianu.

Un «logofăt Ioniță Giurescu», probabilmente Bucureștean, s'a apucat la 1799 a copia împreună fel de fel de cărtecele, cari circulau pe atunci în popor, și anume:

1. *Pentru a doua venire a lui Hristos*, 4½ foi;

2. *Trepetnic de semne*, pe 4½ foi, explicând consecințele tuturor «clătirilor» posibile ale corpului uman, bunăoară: «De să va clăti vârful capului, vei dobândi sau va dărui Dumnezău cocon foarte învățat, etc.».

3. *Zilele cele rele ce au arătat Dumnezău lui Moisi*, urmate de: *Zile bune preste an*, pe 1 foaie; de exemplu: septembre 3, 8, 24 — zile rele, pe când septembre 1, 4, 5, 10 etc. — zile bune.

4. *Gromovnic al lui Iraclie înpăratul care au fost numărător de stele*, de două ori copiat în manuscript, o dată mai neîngrijit pe 6½ foi, apoi mai caligrafic pe 8½ foi, arătând consecințele tunetului după «zodiele» fiecării lune, de ex.: «De va tuna în numărul berbecelui, despre răsărit, va fi robie și peire multă, fiarăle pământului vor fi sătule și spre stricare mare etc.».

5. *Rojdanic*, pe 8½ foi, prevestind viitorul fiecărui om după «zodia» sub care s'a născut, de ex.: «Iulie. Leu. De va naște cocon într'această lună, va fi gălbejos în față, și va avea cinste dela toți etc.».

6. *Dohtorii*, pe 11 foi, cu recete și formule cabalistice contra a tot felul de boale, între cari figurează

și «îndrăcirea» și la cari se mai aplică «slovele de ciumă», scrise pe o pagină separată.

7. *Calendar scos după limba ungurească pă limba rumănească*, pe 11½ foi.

8. *Intrebări și răspunsuri trebuincioase și de folos spre învățătură celor ce vor citi*, pe 5 foi; o prescurtare de catechism în dialog între «dascăl» și «ucenic».

9. O însemnare fără titlu, pe 1½ foaie, despre consecințele zilei în care cade Crăciunul, de ex.: «Duminică de să va întâmpla crăciunu, iarna va fi înnoită și rea etc.».

10. In fine, pe 64 foi, cam jumătatea manuscriptului întreg: *Viața și povestea și lucrurile marelui înpărat Alexandru Machedon din cetatea lui Filip craiu, cum făcu războaie cu toate dihaniile pământului și fu înpărat a toată lumea.*

§ 21. Afară de Nr. 7, unde se zice că s'a «scos după limba ungurească», restul nu ne arată vre-o proveniență străină, ca și când ar fi neşte lucrări curat românești.

Toate cele zece bucăți sânt anonime, căci nimeni nu se va încerca, negreșit, a lua la serios pe «Iraclie înpăratul», pretinsul autor al N-rului 4.

N-rele 1 și 8 sânt de categoria religioasă; Nr. 6 e medical; Nr. 10 e romantic; N-rele 3, 4 5 și 7 sânt astrologice; N-rele 2 și 9 sânt de asemenea profetice, dar fără intervenirea stelelor.

Este un *codex manuscriptus miscellaneus* în toată puterea cuvântului, îmbrățișând o adevărată bibliotecă

poporană localizată și anonimă, deși, după cum am mai spus, nu totdeauna colecțiunile de acest fel sânt atât de variate: în teză generală, se specializează și ele până la un punct, ca și bibliotecele cele științifice.

§ 22. Toate cărțile poporane din manuscriptul logofătului Ioniță Giurescu, scrise foarte românește, sânt t r a n s f o r m a t e după originaluri din afară.

La unele abia titlul, devenit stereotip, mai vădește originea exotică. Așa *trepetnic*, literalmente « tremurător », dela slavicul трепетъ « tremor »; *gromovnic*, dela sl. громъ « tonitru »; *rojdanic* = sl. рожденикъ « qui natus est ».

Am zis că unele titluri de cărți poporane deveniseră la noi stereotipe.

Românul știa foarte bine, de exemplu, ce însemnează *trepetnic*, dar nu mai avea conștiință de slavismul sau măcar de străinismul acestui cuvânt.

Vechiul « Trepetnic » s'a publicat într'o mulțime de edițiuni în timpii din urmă, dintre cari una, acum denaintea noastră, o broșurică de 30 pagine in-64, se întitulează așa:

« *Trepetnicul* cel mare, întru care se coprinde toate semnele ce se fac la om, precum bătaia ochilor, a buzelor, și în scurt de toate mișcările și încheieturile trupului omenesc ce sânt date de la natură, tălmăcite *din limba Franțuzească* în limba Românească de un iubitor de al său neam Românesc. A șasesprezecea

tipărire. Preţul 30 parale. Bucureşti, Tipografia Naţională a lui St. Rasidescu, 1863.»

Ni se spune că s'a tradus «din limba *Franţuzească*». Dar atunci cum s'ar chema «Trepetnic», dacă această vorbă, fie ea venită ori de unde, n'ar fi ajuns la Români ca un fel de termen tecnic?

Tot aşa *Gromovnic* sau *Rojdanic* s'ar fi putut pune ca titluri stereotipe la o cărtecică poporană localizată din greceşte sau din turceşte, ba şi la o compoziţiune curat românească.

§ 23. O carte poporană poate să-şi atribue ad-libitum orice provenință străină, alegând-o după moda momentului. Intr'o zi ea va apare ca tradusă din slavoneşte, într'o altă zi — din greceşte, apoi — din nemţeşte etc., potrivit cu simpatiele internaţionale ale poporului, într'o epocă oarecare. Nimeni nu are dreptul a o desminţi, de vreme ce ea este impersonală, iar prin urmare şi fără naţionalitate precisă.

Am văzut deja mai sus că «Istoria tutunului» s'a tradus din lătineşte numai în imaginaţiunea autorului.

Aci ni se prezintă un al doilea caz de această trăsură în caracteristica cărţilor poporane.

Trepetnicul dela 1863 ne asigură că s'a tradus «din limba Franţuzească». Glumă! Francezii nu au nemic analog, căci s'ar afla indicat în bogatul repertoriu al lui Nisard. Este absolutamente acelaşi «Trepetnic», pe care la 1799 îl copiase, neapărat după ceva mai vechi, logofătul Ioniţă Giurescu; şi probă — iată începutul ambelor:

1799:	1863:
De să va clăti vărful capului, vei dobăndi sau va dărui Dumnezeu cocon, foarte învăţat va fi;	Vârful capuluĭ de se va clăti, dobândă spune, sau va dărui Dumnezeu un cocon;
De să va clăti încăetura capului, neşte striini neştiuţi vor veni şi vor aduce dobăndă;	Incheetura capuluĭ de se va clăti, neşte streini neştiuţi vor veni şi daruri îţi vor aduce;
De să va clăti chica, în oaste vei merge şi iar sănătos vei veni;	Chica de se va clăti, în oaste 7 ani vei merge şi vei veni sănătos la casa ta;
De să va clăti tămpla capului despre dreapta etc.	Tâmpla capului de dreapta clătindu-se etc.

S'a schimbat construcţiunea sintactică și s'a adaus — pentru conformitate cu legislaţiunea momentului — 7 ani la serviciul militar; altfel este tot una.

E foarte probabil că Giurescu a copiat Trepetnicul după un exemplar românesc tipărit la 1743, pe care-l indică răposatul Iarcu.

Redacţiunea românească nu poate fi decât o transformare, mai mult sau mai puţin depărtată, a unei vechi redacţiuni slavice, prin care s'a întrodus la noi însuși titlul. La vecinii Serbi, deși există un **Трєпєтник** foarte apropiat de al nostru, totuși, prin fenomenul constatat mai sus în §-ul 9, el s'a amalgamat acolo cu așa numitul **Сановник**, adică « Explicaţiunea visurilor ».

§ 24. Tot de la Slavi ne-a venit *Rojdanicul*, iarăși cà o transformare, cu supresiuni, adaosuri și schimbări necontenite, după cum lesne se poate convinge cineva prin comparaţiunea următorului pasagiu

românesc, cu cel corespunzător dintr'o redacţiune serbă:

De va naşte fată într'acéstă lună, va fi frumoasă, şi cu ochii roşii, şi va fi mănioasă şi-şi va certa bărbatul; şi de tănără nu-i va fi ruşine de nimic, şi de un bărbat va avé o gréţă mare, şi de feciorul dintăiu va avé o grijă, iar de alţii să va bucura, şi va boli de o mănă, va boli şi de picere şi de toate încăeturile, ce să porte 72 de nume ale lui Hristos, adecă canonul lui Hristos, să nu să apropie duhul necurat, şi va boli de cap etc [1].

La sfârşit, redacţiunea română mai adauge aci o recetă medico-teologică, care lipseşte de tot în redacţiunea serbă:

... iar de să va războli, léc este rădăcină de turte cu unt-delemn şi lămăe albă, să le amestece toate la un loc şi să să ungă peste tot şi să să afume, şi să slujască muceniţei Marina.

§ 25. Cele «72 de nume ale lui Hristos adecă canonul lui Hristos», menţionate în pasagiul de mai sus din *Rojdanic*, iată încă o carte poporană, care se vede a fi fost pe atunci atât de răspândită între Români, încât Giurescu n'a crezut de cuviinţă nici măcar de a o copia.

Noi o cunoaştem într'o mulţime de redacţiuni străine, dintre cari ne mărginim a cita una slavică şi una franceză, ambele din secolul al XVI-lea.

In capul lor figurează un fel de reclamă comercială despre eficacitatea doftoriei, care sună franţuzeşte aşa: «Voici les noms de Jésus-Christ; quiconque les portera sur soi en voyage, tant sur la terre que sur la

[1] Noi n'am mai reprodus textul sârbesc. (N. Ed.)

mer, sera préservé de toutes sortes de dangers et de périls, qui les dira avec foi et dévotion »[1].

După această excentricitate, urmează pe acelaşi calapod « les noms de la sainte Vierge », apoi « les paroles que dit Adam » şi cine mai ştie ce!

Ce e mai curios decât toate este că în Occidinte aceste galimatie se atribuiau lui papa Leone III, amicului lui Carol cel Mare. Titlul ediţiunilor latine este: *Enchiridion Leonis papae serenissimo imperatori Carolo Magno in munus pretiosum datum.*

§ 26. După cum la noi o mare parte din cărţile poporane sânt de origine slavică, tot aşa la Slavi cele mai multe sânt de fabrică bizantină.

Gromovnicul, bunăoară, răspândit într'o mulţime de redacţiuni slavice foarte diferenţiate, de unde el a trecut şi la noi, cari îl cunoaştem cel puţin în două manuscripte, unul din volumul lui Giurescu şi un al doilea din colecţiunea d-lui Cipar, afară de o ediţiune tipărită în Bucureşti la 1795, identică cu textul lui Giurescu, este pur şi simplu grecul *Brontologiu*, menţionat în scriitorii bizantini la un loc cu *Selinodromiu*, cu *Calandologiu*, cu *Apocalipsul apostolului Paul*, cărţi poporane trecute de asemenea la Slavi, parte şi la Români.

Să se observe că şi la Greci aceste « Tunetare », « Lunare », « Calendare » etc. circulau printre popor în redacţiuni diverginţi, fiind numite generalmente

[1] Urmează cele 72 de nume din redacţiunea rusă şi cea franceză (N. Ed.).

la plural: *τὰ λεγόμενα Βροντολόγια καὶ Σεληνοδρόμια ἢ Καλανδολόγια*...

Dacă nu toate *Gromovnicele*, unul cel puțin se atribuia deja în Bizanțiu împăratului Eracliu.

§ 27. Cea mai celebră însă din cărțile poporane, întrate în colecțiunea lui Giurescu este *Alexandria*.

In secolul al XVII-lea ea se încuibase într'atâta la Români, încât Miron Costin a crezut de cuviință a o stigmatiza cu tot dinadinsul în Cronica sa:

« Scrie Plutarh, vestit istoric, la viața lui Alexandru Machedon, carele au scris Alexandria cea adevărată, nu basne, cum o scrie *o Alexandrie, din grecie ori dintr'alte limbi scoasă pe limba românească, plină de basne și scorniturí* ».

Intre cărțile tipărite, pe cari le-a găsit Italianul Del Chiaro în România pe la începutul secolului trecut, figurează și o edițiune a *Alexandriei*: « Alexandrìe, o sia Storia di Alessandro il Macedone, stampata in Lingua Valaca; ma detta Storia è veramente curiosa per le molte favole che in essa vedonsi frammischiate ». Nu numai acea edițiune, dar nici una până la cea scoasă în Sibiiu la 1794, identică cu textul lui Giurescu, nu se mai poate găsi nicăiri, necunoscându-li-se nici măcar anul publicațiunii, toate fiind de demult exterminate prin deasă întrebuințare.

In ediținile Alexandriei, pe câte le cunoaștem noi, se adauge totdeauna la sfârșit, ca un fel de apendice: *Vrednica de însemnare întâmplare a patru corăbieri rusești, cari au fost strâmtorați de iarnă în ostrovul*

Spitzberg la anul 1743. Incă un exemplu de acea grupare la un loc a cărticelelor poporane, despre care am vorbit mai sus în §-ul 14. Un om nedeprins cu apucăturele acestei ramure a literaturei poporane s'ar întreba neapărat: ce are a face marinarul rusesc Şarapov cu sublimul erou al Alexandriei? Apoi de!...

§ 28. Se ştie că prototipul acestei « Alexandrie », scris greceşte în secolul al XI-lea sub pseudonimul de Kallisthenes, s'a transformat, în proză şi în versuri, la toate popoarele din Europa, devenind pretutindeni una din cărţile poporane cele mai favorite.

Nu este fără interes de a observa că cel mai vechi exemplar bulgăresc cunoscut al « Alexandriei » s'a scris în Moldova la 1562.

§ 29. La Români, în privinţa vechimii, dintre toate cărţile poporane cele romantice, « Alexandria » rivalizează numai doară cu « Varlaam şi Iosafat », o altă producţiune bizantină, de provenință indiană, dar atribuită sântului Ioan Damascen, foarte împrăştiată în diferite limbe şi pe care la noi, pe la începutul secolului al XVI-lea, o citea cu desfătare ilustrul Domn al Ţării Româneşti Neagoe Basarab...

§ 30. Tocmai atunci când logofătul Ioniţă Giurescu codifica pe la 1799 vechile cărţi poporane ale Ţării Româneşti, toate în proză, o nouă carte poporană, de astă dată în versuri, căuta a se întroduce la noi în Transilvania, şi a şi reuşit, în adevăr, a deveni astăzi

una din cele mai răspândite. Este *Istoria prea-frumosului Arghir și a prea-frumoasei Elena cea măiastră și cu păr de aur, adecă o închipuire sub care se înțelege luarea țărei Ardealului prin Traian cesarul Râmului.*

Prima edițiune românească este cea din Sibiiu la 1800. In prefață, Ioan Barac, « dascal normal în Brașov », mărturisește că a tradus-o din ungurește: « Mulți citesc istoria lui Arghir cea în limba ungurească scrisă ». Versificațiunea în multe locuri se aproapie de a poeziei noastre poporane, ceea ce a concurs nu puțin la succesul cărții; de exemplu:

> Tânărul dacă pornește,
> Departe călătorește,
> Singur numai cu o slugă
> Merge dând Domnului rugă.
> O, Arghire! lungă cale,
> Lungi necazurile tale!
> Ia d'a-lungul dealurile
> Și numără jghiaburile...

D. Cipar posedă un manuscript în proză, pe 13 foi, cuprinzând un fragment din *Istoria lui Archirie*, despre care zice că i-a rămas dela strămoșu-său, adecă cam de pe la începutul secolului al XVIII-lea. Nu va fi fost cumva o primă încercare de a traduce românește cartea cea poporană ungurească? Oricum, până la prelucrarea cea versificată a lui Barac, ea n'a izbutit a se răspândi pintre Români.

Ciudata idee de a vedea în acest romanț o aluziune la cucerirea Daciei de cătră Traian nu este românească, ci aparține chiar Ungurilor. Poate tocmai ea

va fi îndemnat pe « dascălul de la Brașov », din patriotism, a traduce cartea românește. In catalogul Széchenian originalul maghiar este indicat așa:

« *Argirus nevü király-firól, és egy tündér Szüzleányról Historia.* Sine loco et anno, in-8, fol. 16. Auctor est Albertus Gergei, qui ex Italico sermone in hungaricum traduxit. Fabella vero hac expressa esse dicitur subjugatae a Romanis Daciae historia ».

Pe la 1778, zicând de asemenea că un Albert Gergej tradusese istoria lui *Argirus* din italienește și că prin ea se reprezintă cucerirea romană a Daciei, renumitul Benkö adaugă că « la țăranii unguri din Transilvania această carte este atât de căutată, ca și când ar fi ceva sacru ».

Cine va fi fost Albert Gergej și când va fi trăit, nu știm. In orice caz, traducerea lui Arghir « din italienește » este o farsă, ca și mai sus traducerea Trepetnicului nostru « din franțuzește » sau a Istoriei tutunului « din lătinește ».

Intre cărțile poporane italiane, vechi și nouă, în versuri și în proză, nici un Arghir nu se află.

Misteriosul Albert Gergej a găsit originalul său mai aproape. Luând un basm românesc, foarte popular la frații noștri de peste Carpați, el l-a transformat într'o carte poporană ungurească versificată, cării — pentru mai multă vază — i-a atribuit o origine italiană.

A susține că basmul cel românesc l-am fi împrumutat oarecând noi dela Unguri, e peste putință; căci dacă Ungurii ar fi avut la ei acasă ceva asemenea în gura poporului, ar fi fost absurd din partea lui

Albert Gergej de a zice tocmai poporului că a tradus din italienește ceea ce poporul cunoștea mai denainte ungurește; pe când luând basmul dela Români și dându-l Maghiarilor sub o altă formă, ca o noutate în limba lor, mistificațiunea cea italiană se explică de la sine prin natura cea generalmente mistificativă a cărților poporane.

Basmul românesc în cestiune, iată cum este rezumat de către frații Schott: « Un băiat, gonit de o mamă vitregă, nimerește într'o pădure la un uriaș, cu ajutorul căruia prinde o zână, răpindu-i cununa în timpul scăldătoarii. Fugând dânsa, el pleacă după ea, apucă prin viclenie trei daruri minunate de la trei draci, cari se certau pentru posesiunea lor, și prin acele daruri izbutește a redobândi pe iubita sa și se cunună amândoi. »

Cele patru trăsure caracteristice: 1. « prinderea zânei și pierderea ei »; 2. « protecțiunea unui uriaș »; 3. « surprinderea a trei daruri minunate de la trei draci în ceartă »; 4. « regăsirea finală a zânei »; acesta este fondul « Istoriei lui Arghir », către care transformatorul ungur a mai adaus, negreșit, unele particularități specifice maghiare, de exemplu « Neagra-cetate » = *Fekete-város*, apoi grădina unde petrecea frumoasa zână etc.

Cu această carte poporană s'a întâmplat dară ceva care se întâmplă adesea în Linguistică. Englezii au luat dela Francezi cuvântul *bougette* « pungă », l-au prefăcut în *budget* cu sensul de « punga regelui » = « vistierie », de unde cu timpul vorba s'a întors înapoi în Franța cu modificațiunea engleză cea materială și

ideală, ca și când ar fi ceva curat englezesc. Tot așa Ungurii transformă într'o carte poporană a lor proprie un basm românesc, și acea carte poporană ungurească, astfel transformată, revine de aci la Români ca un lucru unguresc, necesitând o nouă transformare.

Ca tip, compus din două motive esențiale: 1. «prinderea zânei și pierderea ei»; 2. «regăsirea finală a zânei», motive complicate în fiecare sub-tip cu nește ingrediente secundare diferite, povestea noastră e cunoscută, fie ca basm, fie ca carte poporană, în mai toate limbele. Nu altceva este faimoasa rapsodie sanscrită despre regele Purûravas și zâna Urvaçî. Nu altceva balada germană medievală despre ducele Frederic de Svabia și zâna Angelburg. Nu altceva vechia istorioară persiană despre amorul viteazului cu zâna în romanțul Bahar-Danuș. Nu altceva poema franceză din secolul al XIII-lea despre Partenopex de Blois și zâna Melior. Nu altceva, în sfârșit, până și la sălbatecii din Australia, legenda despre regele Tawhaki și zâna Tango-tango...

Originalitatea sub-tipului românesc consistă în caracteristicul adaos la cele două motive esențiale a altor două subordinate: 1. «surprinderea a trei daruri minunate dela trei draci în ceartă»; și mai ales 2. «protecțiunea unui uriaș».

Despre toate acestea nici nu visează măcar d. Dr. At. Marienescu din Oravița, scriind un tractat întreg pe 50 pagine despre istoria lui Arghir; un tractat în care, deși avea la dispozițiune interesante varianturi poporane ale basmului, totuși preferă a inventa ceva

propriu al său, adăugând la original și mai ales suprimând din el tocmai părțile cele mai specifice, pentru a ne spune apoi cu gravitate, că Arghir este — *Apollo Argirotoxos*!

Unicul folos, pe care-l tragem din monografia d-lui Marienescu este de a putea constata prin varianturile citate de d-sa, cum că basmul nostru poporan, după ce devenise carte poporană ungurească și s'a reîntors astfel la Români schimbat la față, de aci poporul — în conformitate cu cele spuse în §-ul 9 — a început a confunda ambele forme, cea scrisă și cea nescrisă, dând naștere unui al treilea tip, foarte amestecat.*

Dar fiind vorba de d. Marienescu, ne mai aducem aminte încă ceva.

§ 31. Raritatea la Români a cărților poporane în versuri dă Istoriei lui Arghir o deosebită însemnătate.

Noi bănuim că tot carte poporană de această natură, trecută apoi în poezia poporană cea nescrisă, va fi fost odată balada bănățeană, publicată de d. Marienescu, sub titlul de: *Andronim și Filana sau piatra dracului*, unde demonul piere prin dragostea sa pentru o fată de om, ca și în prima legendă bucovineană despre tutun...

Codex Sturdzanus

§ 32. Ca specimen românesc de un *codex miscellaneus* omogen, consacrat unei singure categorie de cărți poporane, este prețiosissimul manuscript pe care mi l-a pus la dispozițiune mult stimatul meu amic d.

Dim. A. Sturdza. Deși textualmente acest codice ocupă un mic loc în opera de față, totuși el și numai el este acela care i-a dat naștere.

In fundul Transilvaniei, mai sus de Turda, pe malul drept al Murășului, se află un sat românesc numit *Măhaciu*, ungurește *Mohács*, în vechile documente latino-maghiare din evul mediu *Muhach*.

Intre anii 1580-1620, în curs de vreo 40 de ani, a preoțit acolo un popă care nu avea multă învățătură, dar cu atât mai bine: știind mai tot atâta cât știa și poporul său, el scria pentru popor, după gustul și în graiul poporului.

Pe la 1600, acest « popă Grigorie » — așa se numea el — s'a apucat a face o colecțiune de cărți poporane religioase în limba română, parte copiând pe cele vechi, parte traducând el însuși din slavonește, parte intercalând pe de-a'ntregul în volumul său o colecțiune analogă gata, compilată de către un alt popă, de tot anonim, cam pe la 1550.

Aceasta este C o d e x S t u r d z a n u s.

§ 33. Manuscriptul, in-quarto, e legat în lemn îmbrăcat cu piele.

Dintr'o însemnare lătinească din dosul legăturei, se vede că la 1774 cartea aparținea unui oarecine « in Alba Julia ».

Hârtia este de calități diverse, dar deopotrivă groasă și gălbuie, fără semne de fabrică, afară de vreo trei-patru locuri, unde însă ele sânt ascunse în mare parte prin îndoitura volumului. Numai pe foile 124-125

şi 205-206 se recunoaşte bine semnul fabricei de la Sibiiu: « două paloşe încrucişate », iar pe foaia 213-214 pare a fi « coroana », semnul fabricei de la Braşov.

Cu o scrisoare cursivă mai nouă, dar din secolul al XVII-lea, pe hârtie mult mai subţire, s'au pus pe ultimele două foi 248-250 neşte rugăciuni slavoneşte.

Cu o altă mână, cu caractere semi-unciale, tot în secolul al XVII-lea, este scris pe pag. 20: ѫ щире съ въ фї[є] ѡменилѡр. къндь ворь фи празничє мари. съ веници ла весѣ[рє]кѫ с'ъ аскоультаци кꙋвъ-ꙶтоуль лꙋ доумнєзєꙋ etc.; un îndemn inspirat, probabilmente, prin lectura textului ce precede pe pag. 1-19 despre păzirea sărbătorilor şi mai ales a duminicei.

Afară de aceste adausuri posterioare şi afară de un Tatăl-nostru ungureşte cu litere cirilice la pag. 153, restul manuscriptului cuprinde: pe de o parte, T e x t u r i M ă h ă c e n e, aproape toate scrise de către însuşi popa Grigorie; iar pe de alta, codificaţiunea cea anterioară a cărţilor poporane, pe care — din motivul arătat mai jos — noi o vom numi T e x t u r i B o g o m i l i c e.

Este, ca să zicem aşa, *codex miscellaneus geminatus*, compus din doi *codices miscellanei*, diferiţi prin epoce, prin localităţi, până şi prin tendinţe, pe lângă deosebirea cronologică şi poate chiar geografică, între elementele constitutive ale fiecărui în parte.

§ 34. Bucata cea mai veche din codicele Grigorian este de pe la 1580. Bucata cea mai nouă din codicele

ante-Grigorian trebui să fie pe puţin cu vreo douăzeci de ani anterioară.

Codicele Grigorian s'a scris la nordul Transilvaniei; codicele ante-Grigorian, fără a prezinta o indicaţiune literală a localităţii, pare a proveni din Ţara Românească, sau cel puţin din Braşov.

Codicele Grigorian adună pe nealese cărţi poporane religioase în genere, oricare ar fi natura lor respectivă specială; pe când codicele ante-Grigorian, mărginindu-se într'un cerc mai restrâns, culege numai cărţile religioase cele relative la viaţa postumă, la migraţiunile sufletului, la Paradis şi mai cu deosebire la Infern.

In fine, codicele Grigorian se distinge printr'o nuanţă dialectică foarte pronunţată; pe când codicele ante-Grigorian, din toate monumentele literare române până acum cunoscute, poate fi considerat cu tot dreptul ca textul nostru cel mai vechi în limba tipică.

§ 35. Unele din cărţile poporane, codificate în volumul lui popa Grigorie, au rămas la noi foarte răspândite până în momentul de faţă.

Aşa este: «Legenda Duminicei», astăzi *Epistolia Domnului Isus Hristos*; «Călătoria Maicei Domnului la Iad», astăzi *Epistolia Maicei Domnului*, ţesută la un loc cu *Visul Maicei Domnului*; «Ruga sântului Sisinie», astăzi *Minunile sfântului Sisoe*, trecute şi în descântec.

Această persistinţă a lor ne permite a urmări cu un pas sigur schimbările întroduse, în curs de trei secoli şi mai bine, în redacţiunea unuia şi aceluiaşi text poporan, carele avusese totodată, printr'o circulaţiune

atât de îndelungată, destul interval pentru a se furișa și chiar a se ramifica în literatura poporană cea nescrisă.

Am putut constata în același timp, că apocrifurile religioase la Români, ca și pe aiuri, circulează mai totdeauna în câte două redacțiuni paralele, una mai lungă și cealaltă prescurtată, dintre cari una poate să dispară sau să iasă din uz, prin concurența celeilalte.

§ 36. Fragmentul de sub Nr. II și acel de sub Nr. VIII dintre « Texturi Măhăcene » nu sânt cărți poporane. Noi le reproducem totuși din cauza importanței lor linguistice, mai cu seamă dialectice.

Cât privește scurtul catechism de sub Nr. III și cele două predici de sub N-rele IV și IX tot din « Texturi Măhăcene », ele sânt pe deplin cărți poporane, fie prin tendință, fie prin limbă.

§ 37. Toate bucățile din « Texturi Bogomilice », afară numai doară de o parte a N-rului IV, și unele bucăți din « Texturi Măhăcene » au fost oarecând cărți poporane religioase favorite ale sectei Bogomililor, născute în Bulgaria prin transformarea doctrinelor asiatice pauliciano-manicheice și care, pe la finea veacului de mijloc, s'a răspândit nu numai în România, dar încă străbătuse până la Provența, unde a concurs la dezvoltarea zgomotoasei secte a Albigensilor.

Un alt curent eretic, pornit de astădată din Occidinte, anume secta și mai zgomotoasă, ba chiar scandaloasă a Flagelanților, a propagat în toată Europa bucata de sub Nr. I din « Texturi Măhăcene ».

Toate acestea ne-au condus, în urma unor cercetări foarte întinse, a recunoaște nește vechi cărți poporane de origine eretică, în balada « Cucul și turturica » și în enigmele din « Povestea Numerelor »...

§ 38. Cele mai răspândite cărți poporane religioase au fost totdeauna cele infernale.

O lectură favorită a țăranului francez este până astăzi o broșurică de 24 pagine in-12, întitulată: *Le Miroir du Pécheur, composé par les RR. PP. Capucins, missionnaires; très utile à toutes sortes de personnes: le tout représenté par figures. Vous y verrez l'état malheureux de l'âme lorsqu'elle a eu le malheur de tomber dans le péché mortel* etc., urmând apoi opt gravure oribile, mai ales: « Petit crayon de l'état malheureux d'une âme damnée », unde draci, șerpi, lilieci și șopârle torturează pe bietul om în flacăre: « il est couché et garroté sur un gril de fer rouge, au milieu des flammes dont il est environné et pénétré; les diables le tourmentent dans toutes les parties du corps; il a au cou une bourse, ce qui marque qu'un de ses péchés est l'avarice et le bien d'autrui qu'il n'a pas restitué: c'est un des péchés qui damne le plus de monde ».

Tot de acest fel, fie prin text, fie prin gravure, fie prin răspândire, este o cărtecică poporană engleză de 24 pagine in-16: *The Pilgrim's progress from this world to that which is to come.*

La Germani, din evul mediu și până în secolul nostru, a rămas foarte poporană o broșură analogă

în versuri: *Wahrhaftige Beschreibung des jüngsten Gerichts im Thal Josaphats.*

Nu mai vorbim despre națiuni mai puțin înaintate decât Francezii, Germanii și Englezii pe calea culturei.

Câte temeri și îndoiele, câte griji, câte palpitațiuni, nu deșteaptă oare asemeni cărtecele în inima poporului, mai cu seamă în copii, în femei, în bătrâni, și aceasta din generațiune în generațiune, într'un lung șir de secoli!

Memoriele istorice ne spun câteodată că în ziua cutare sau cutare principele X sau ministrul Y a suferit de guturai ori și-a scrintit un deget.

Ceea ce ar trebui mai bine să înregistreze istoria sânt bătăile de inimă ale unui popor întreg, chiar atunci când ele pornesc dintr'o secătură ca *Le Miroir du Pécheur*.

Influința pe care aceste cărți, unde se repetă la tot pasul teribilul *memento mori*, o exercită asupra moralității poporului, asupra cugetelor și faptelor sale, este imensă; și când rezultatul e mare, fie-i cât de mică cauza, ea totuși merită pe deplin de a fi băgată în seamă.

Tocmai de această natură sânt cele mai multe cărți poporane din volumul lui popa Grigorie:

Legenda Duminicei;
Legenda lui Avram;
Predica dela 1600;
Călătoria Maicei Domnului la Iad;
Apocalipsul apostolului Paul;
Cugetări în oara morții...

PARTEA I

TEXTURI MĂHĂCENE

1580—1619

INTRODUCEREA GENERALĂ

§ 1. Texturile publicate mai la vale*, afară de Nr. IX, sânt scrise toate în satul Măhaciu din Transilvania, și anume N-rele I, III, IV, V, VI, VII și în parte II de către preutul Grigorie de acolo, între anii 1580-1619; o parte din Nr. II de către un alt Măhăcean, elev al popei; în fine, Nr. VIII de către un al treilea Măhăcean din aceeași epocă. Nr. IX nu s'a scris în Măhaciu, dar nu departe.

Aproape totalitatea texturilor aparţine dară lui popa Grigorie. Cele mai multe, ca N-rele I, II, IV, VI și VII, sânt traduse de către el, sau bine zicând prelucrate, de-a-dreptul din slavonește. Nr. V s'a copiat după un manuscript de pe la 1580. Nr. III s'a transcris, cu o exactitate aproape diplomatică, de pe o carte tipărită dela 1560.

§ 2. Cine să fi fost acel neobosit popă Grigorie? La 1583 el era deja preut în Măhaciu, căci a scris atunci pe 9 foi în limba paleo-slavică o bucată liturgică, care se aflĭ în manuscript pe paginele 162-179, purtând următoarea adnotaţiune finală:

Пис поп. Григоріє. ѡт Мжхачю. м҃сца. ген. к҃д. д҃нь. в҃лто. ₓзча. от р҃ож х҃сва. ₓа. ф҃. пг. б҃ь да и простит. (A scris popă Grigorie din Măhaciu, ale lunei lui ianuariu în 29 zile, anul 7091, dela naşterea lui Crist 1583. Dumnezeu să-l ierte!)

Inainte de a fi popă, prin urmare înainte de 1583, dânsul a scris româneşte fragmentul de sub Nr. VI.

La 1619, după vreo patruzeci de ani, popa Grigorie mai trăia încă, scriind atunci predica de sub Nr. IV.

Iată tot ce se ştie despre acest personagiu, cărui i se datoreşte cea mai importantă colecţiune de texturi româneşti din secolul al XVI-lea, nu numai Texturile Măhăcene, scrise mai toate cu mâna sa, dar şi Texturile Bogomilice, publicate în partea a II-a a operei de faţă.

§ 3. După ce am lămurit, bine-rău, individualitatea lui popa Grigorie, să trecem acum la localitatea unde el a trăit şi a scris în curs de atâţia ani.

Părintele protopop Ştefan Colceriu, actualmente preut în Măhaciu, ne-a transmis în această privinţă, prin binevoitoarea mijlocire a protopopului Beniamin Popp din Uioara, următoarele interesante notiţe, cuprinse într'o epistolă din 2 mai 1879:

« Măhaciu este primul sat românesc în fostul Scaun al Arieşului, atât sub raportul situaţiunii, având apă bună, aer curat, păduri multe, — mai toate de goron şi puţin mesteacăn, — precum şi prin vinul său cel bun, grâul cel mai greu şi vite frumoase. Aici se produce cea mai bună calitate de crumpene (cartofi), pe care Măhăcenii le numesc *picioici*, iar în satul învecinat Dumbrău se chiamă *cucule*. Măhaciul este aproape de calea cea veche a Transilvaniei, care astăzi, ca şi în trecut, primind toate căile laterale, duce spre Urbea-Mare.

« Comuna are acum de abia 185 case cu 876 suflete, pe când în anul 1864 avea 235 case cu aproape 1000 suflete. Numărul locuitorilor a scăzut: parte, printr'un morb difteric, care a secerat la 1866 mai toţi pruncii la 5 ani; parte, printr'un teribil incendiu la 1867, arzând la 61 familie tot ce a putut arde; în urma cărui flagel, venind o toamnă umedă şi aflând pe oameni cu casele negata, o mulţime de tineri s'au îmbolnăvit de răceală şi mulţi au şi murit. Să mai adaug că la 1868 un părău, ce curge prin mijlocul satului, în urma unei rumperi de nor a făcut daună în comună şi în ţarină. Toate aceste lovituri au scăzut atât numărul familielor, cât şi buna lor stare materială.

« Satul este curat românesc. Afară de vreo 3 Ţigani, nu se află aici nici un străin. Ultimul Israelit a plecat dela noi la 1869, şi de atunci încoace n'au avut loc de a se mai încuiba alţii.

« Originea satului e obscură. Sânt însă două păreri, trecute în tradiţiunea poporală.

«Prima părere este, că locuitorii cei dintâi s'ar fi retras aici în secolul al XIV-lea din Bogata, comună în câmpia Turdei, acum constituind o parte însemnată din oraşul Baginului. Mongolii devastându-le satele şi răpindu-le averea, ei şi-au aflat aci un adăpost sigur, tot locul fiind îmbrăcat cu pădure până la drumul ţărei, iar şesul fiind cuprins de un lac mare ce împiedeca întrarea în interiorul văii.

«A doua părere este că, reîntorcându-se oştenii ţărei din bătălia dela Mohacs (1526) şi aflând Transilvania devastată de Turci, 11 oşteni s'ar fi aşezat aici, însă nu în satul actual, ci mai la vale; căci atunci pe locul comunei de astăzi era o mănăstire catolică, ale cării ruine se chiamă *Biserică Ungurească*, pe unde arând, adesea scoate plugul căpăţine şi oase de om. Se crede că acei 11 oşteni ar fi fost: Mircea, Mirea, Stancă, Cordoş, Pocol, Şuşman, Raţ, Părduţ, Bărbos, Popa şi Hegeduş. Cel din urmă Hegeduş a murit la 1831; cei din urmă: Stancă, Pocol şi Cordoş, eu i-am înmormântat. Aceste familie toate îşi au cărţile lor nobilitare pe pergamenă, câştigate pentru virtuţi militare dela Mihai Apafy şi Francisc Rákoczy; şi le place a se făli prin diplomele lor de *nemeşug* cu slove de aur şi pe pielea de câne.

«Portul de astăzi al Măhăcenilor puţin diferă de al locuitorilor din satul învecinat Dumbrău, dar se deosebeşte mult de al celorlalte sate din giur. Ei se disting prin curăţenie şi eleganţă. Sumanul e cernit negru şi cusut cu pănură fină de culori deosebite;

cioareci albi; pieptar la cei bătrâni de miel, la cei tineri — de pănură vânătă. In timpii cei buni până cătră 1840, Măhăcenii purtau un cojoc frumos de piele de miei negri până la gresne, cu lână în afară, și cușmă lungă până și de 2 urme, neagră. Femeile își fac învălitoarea cea albă cu mult alai; pentru încrețitul ei dau până și 2 fl. și o așează pe cap cu multă grație.

«Până la 1849 Măhăcenii serveau ca grăniceri călări în regimentul *Székely huszár*.

«In popor circulă până astăzi tradițiuni despre Mihai Viteazul, a cărui catastrofă s'a întâmplat așa zicând sub ochii Măhăcenilor, la coastele lor, în Mirăslău. Există legende și despre Traian...»

§ 4. Intr'o altă scrisoare, părintele Colceriu ne comunică două fragmente din poezia poporană de la Măhaciu.

Iată despre Mihai Viteazul:

De-ar da bunul Dumnezeu
Să mai văz la Mirăslău,
Hei! pe Mihai suvulcat
Pe harmăsariu-i turbat.
La strâmtoarea râului,
La gârla Murășului,
Să văz cum îi îmbulzește,
Să văz cum îi prăpădește!
Să văz Basta 'ngenunchiat,
Care urît l-a 'nșelat,
Și tabăra lui ca 'n vânt
De Mihai Viteaz fugând...

Această bucată are ceva prea artificial și totodată prea istoric: este o compozițiune a vre-unui dascăl.

Nu mai puțin următorul fragment despre Traian:

Lângă Turda, nu departe,
Traian se luptă pe moarte,
Face uliţi prin duşmani,
Cu-a lui zdraveni căpitani.
Las' să facă, c'al lui tiept
Hrăneşte un suflet drept:
Ziua bate şi zdrobeşte,
Noaptea răniţii grijeşte.
Şi nu-i coată ca 'mpărat,
Ci ca tată-adevărat:
Işi spintecă hainele
De le leagă ranele...

Frumoase *stihuri*, care ar figura de minune într'o «carte poporană»; dar nu e cât de puțin poezie poporană. Niciodată poporul nu cunoaște atât de bine amănuntele istorice; și niciodată mai cu seamă, el nu le reproduce cu atâta exactitate, chiar atunci când le-a văzut el însuși.

Ceva mai prețios, adevărat poporan, este următoarea comunicațiune a părintelui Colceriu:

«La noi până și pruncii au un cântec de primăvară, în care zic:

Vino, soare,
Pe răzoare,
Că ţi-oi da o cingătoare!
Una mie,
Una ţie,
Una popei Irimie;

Şi un pai,
Şi un mai,
Şi sabia lui Mihai,
Capul Turcului să-l tai!»

Iată popor în toată puterea cuvântului!

Acest «cântec de primăvară», atât de interesant printr'o menţiune autentică despre Mihai Viteazul, nu este însă propriu Măhăcenilor. El se aude şi pe aiuri în Transilvania. Un variant de lângă Sibiiu sună în următorul mod:

Treci, ploaie trecătoare,
Că vine soarele
Şi-ţi taie picioarele,
Cu un mai,
Cu un pai,
Cu măciuca lui Mihai;
Sus pe cap,
După cap,
Curge sânge mohorît;
Dă-mi căciula
Să prind murga:
Murga a fugit,
Ploaia s'a risipit!

In Ţara Românească acest cântec a scăzut la un fel de parodie, în care ploaia este ameninţată:

Cu căciula lui Mihai,
Plină cu coji de mălai...

§ 5. Părintele Colceriu, din nefericire, nu ne-a procurat nici o notiţă linguistică asupra Măhaciului. Judecând totuşi după cele trei cântece, graiul de

acolo pare a prezinta oarecari particularităţi: *tiept* = « piept », *coată* = « caută », aspiraţiunea iniţială în *harmasariu* = lat. *admissarius*, *suvulcat* cu sens de « urcat »...

Nicăiri însă *n* între vocale nu trece în *r*: *bunul*, *îngenunchiat*, *hainele*, *una* etc., niciodată *burul* sau *ura*, după cum se vorbea în Măhaciu pe la 1600.

Constatând acest fenomen, lăsăm explicaţiunea lui pentru §-ii următori.

§ 6. Măhaciul se menționează pentru prima oară sub acest nume în istoria Transilvaniei la anul 1291, într'o diplomă a regelui maghiar Andrei III, unde figurează totodată celelalte localități învecinate: « Felvinch scilicet, Eurmenus, Hydusteluk, Medyes, Dumburou, M u h a c h... ».

Acest sat, prin urmare, n'are a face cu Mohaciul din Ungaria, nici cu faimoasa bătălie de acolo dela 1526.

In diploma din 1291, ca și în diferite documente transilvane din secolul al XIV-lea, ca locuitori ai Măhaciului ni se prezintă Săcuii, numai Săcuii, fără a se pomeni măcar elementul românesc.

Ruinele așa numitei « Biserice Unguresti » probează că Săcuii în adevăr au fost oarecând pe acolo, deși astăzi nu se mai află nici unul.

După ambele tradițiuni locale, Românii au venit la Măhaciu de pe aiuri, ceea ce se mai confirmă, până la un punct, prin deosebirile lor în port, în obiceiuri, în grai, de către celelalte sate învecinate.

După una din cele două legende, cuibul anterior al Măhăcenilor ar fi fost în satul Bogata din câmpiă Turdei.

Combinând toate elementele de cari putem dispune, imigrațiunea Românilor în Măhaciu cată să se fi întâmplat în secolul al XV-lea, mai sporind — poate — printr'un nou continginte pe la începutul secolului al XVI-lea, adecă cam pe timpul bătăliei dela Mohaciu, ceea ce va fi rămas apoi în legendă ca un obscur punct cronologic, întărit în memoria poporană prin asemănarea de azard a numilor.

Dentâi puțini la număr, Românii s'au înmulțit cu încetul, reușind a goni sau a-și asimila pe Săcui.

In secolul al XVII-lea se mai vorbea în Măhaciu și ungurește, astfel că chiar în volumul lui popa Grigorie, la pag. 153, nu știm cine din aceeași epocă, poate vre-un copil al preutului, s'a apucat a transcrie cu litere cirilice, într'un mod foarte ciudat, cu vocalismul cel trăgănat al Săcuilor, pe Tatăl-nostru unguresc: мина гѫгака ки кaги менегебене сете-лешек ꙑ те некеде ююнь те ѡрьсагодь etc. = *mi atyánk ki vagy a'mennyekben szenteltessék* [*meg*] *a'te neved*...

§ 7. Românii, imigrați în Măhaciu pe la începutul secolului al XVI-lea, se distingeau, între celelalte, prin două particularități consonantice mai remarcabile ale fonetismului lor; particularități, cărora popa Grigorie le-a rămas credincios până la moarte și cari într'un grad ceva mai scăzut, caracterizează de

asemenea pe ceilalţi doi Măhăceni contimpurani de sub N-rele II şi VIII.

Şi anume:

1. Ei nu confundau pe з = *z* cu ѕ = *dz*;
2. Pe *n* între vocale îl prefăceau în *r*.

§ 8. Despre deosebirea între *z* (= з) şi *dz* (= ѕ) în fonetismul moldovenesc, noi am vorbit mai pe larg în tomul I, pag. 187-189.

Dintre vechii scriitori Moldoveni, singurul în care acest interesant fenomen se poate urmări într'un mod sistematic este mitropolitul Dosoftei.

Iată, de exemplu, un pasagiu de pe la începutul «Parimierului» de la 1672:

Дин пророчиѧ Захарией (= *Z*ahariei) чтенїе. Ꙗчѧстѧ ѕѫче (= *dz*îce) Домнȣль тот пȣтѧрникȣль. Постȣль чель а патра, ши постȣл ал чинчѧ, ши постȣль ал шѧптѧ, фи-ворь касїи лȣй Іȣда ши касїй лȣи Израиль (= I*z*railŭ) де бȣкȣрїе, ши де веселие ши де празнїче (= pra*z*nice) бȣне: Ши вець весели-вѫ. Ши адевъръта-тѧ, ши пачѧ съ юбиць. Ꙗчѧстѧ ѕѫче (= *dz*îce) тоть пȣтѧрникȣль. Къ ворь вени нъроде мȣлте, лъкȣитѡрї де четъц мȣлте, ши съ вор стрѫнџе гъздȣиндь (= gă*z*duind) ȣнїи ꙟтралалц четъцѫле ѕѫкѫндь (= *dz*îcînd), ꙗ'мблаџ съ мерџемь съ не рȣгъм фѧцей Домнȣлȣй. ши съ черкъмь фаца Домнȣлȣй тот пȣтѧрникȣлȣй ꙟ Іерȣсалим. ши вор вени нърѡде мȣлте ши лимбї мȣлте, съ чѧрче фаца Домнȣлȣй тот пȣтѧрникȣлȣй ꙟ Іерȣсалим, ши съ милостиваскѫ фаца Домнȣлȣй тот пȣтѧрникȣлȣй. ꙟн ѕѫлеле (= *dz*îlele

ꙟн ачѧлѧ апȣка-съ-ворь ѕѧче (= *dz*éce) бърбац де тоте лимбиле пъгѫнилор, ши съ вор принде де пола а бърбат Іȣдеȣ, ѕѫкѫндь (= *dz*îcînd), мѧрџе-вом кȣ тине, дрепче к'ам аȣѕѫт (= au*dz*ît) къ Дȣмнеѕъȣ (= Dumne*dz*ău) кȣ тине ѧсте...

Intocmai așa până astăzi, Moldovenii pronunţă: *dzîce*, *dzîcînd*, *dzîlele*, *dzece*, *audzît*, *Dumnedzău* etc., dar: *Zaharie*, *praznic*, *Izrail*, *gazdă*...

Sub acest punct de vedere, «Texturile Măhăcene» se întâlnesc pe deplin cu consonantismul moldovenesc.

Popa Grigorie scrie:

1. cu ѕ = *dz*: Домнеѕеȣ, ѕеȣ, ѕисе, ѕиче, кресȣт, късоу, ѕоуша, ѕиле, астъѕи, ботеѕацїи, ботеѕаю, аоуѕȣ, аȣѕици, аȣѕи, ѕѧче, флъмъꙟѕїи, лъꙟџеѕїи, въѕȣрѫ, въѕȣю, въѕȣтеле, ѫнкиѕи, мїаѕѫноапте, шиѕѫндȣ, прѫꙟѕимȣ etc.

2. cu з = *z*: извоаре, Назаретолȣи, гъвоазде, праздничеле, ꙟдръзнире, змеȣл, избъкѣскь, зементеши, трезвитȣлȣи, съблѫзнитȣ etc.

Oriunde scrie cu ѕ = *dz* popa Grigorie, tot așa scrie și mitropolitul Dosoftei, tot așa se rostește până astăzi în Moldova. Aceeași perfectă identitate în privința lui з = *z*.

Coincidința e cu atât mai remarcabilă, cu cât vechile cărţi tipărite în Transilvania, în epoca lui popa Grigorie și mai încoace, precum și toate publicaţiunile

lui Coresi, nu observă niciodată, dar n i c i o d a t ă, această distincţiune fonetică.

Fără comparaţiune şi mai remarcabilă este trecerea măhăceană a lui *n* între vocale în *r*.

§ 9. Transiţiunea unei consoane oarecari în *r* se numeşte în Linguistică *rhotacismus**. Generalmente însă acest termen se aplică la trecerea lui *s* în *r*, ca lătineşte în *uro* din *uso* (cfr. *us*-tus) sau *naris* din *nasis* (cfr. *nas*-us), ca la vechii Spartani în *τίρ* pentru *τίς*, în *μιργάβωρ* pentru *μισγήως* etc.

Trecerea lui *n* în *r*, atât de legitimă sub raportul fiziologic, de vreme ce ambele sânt semi-vocale dentale, este totuşi de o raritate extremă în limbele ario-europee, şi chiar în totalitatea limbelor. De aceea linguiştii au şi uitat-o aproape cu desăvârşire.

După Benfey şi Donaldson, sufixul primar *-ra* s'ar fi născut din sufixul primar *-na*. Cazuri ca sanscritul *ûdhar-* lângă *ûdhan-*, *ahar-* lângă *ahan-* sau *yajvarî* lângă *yajvanî*, latinul *femur* lângă arcaicul *femen*, grecul *κυδρός* lângă *κυδνός* sau pindaricul *μάρη* lângă lat. *manus* şi altele, ar părea a întări această derivaţiune, care ar indica un germene de *r* = *n* în epoca cea mai primordială a familiei linguistice ario-europee; oricum însă, un germene oprit în creştere.

Exemplele de trecerea lui *n* în *r*, vreo două-trei peste tot, aduse de Kuhn în latina şi în germana, sânt nu numai foarte sporadice, dar încă mai mult decât nesigure. Sanscrita, celtica, limbile slavice nu cunosc de asemenea această transiţiune.

Din dialecte neo-latine, abia se citează : vre-un specimen portugez, ca *sarar* = *sanare*, unde este efectul asimilaţiunii regresive; vre-un specimen catalan, ca *verema* = *venenum*, unde este efectul disimilaţiunii regresive; vre-un specimen languedocian, ca în *caral* = *canalis*, şi alte câte unul de pe aiuri, de aceeaşi natură ultra-excepţională.

Bine constatată este trecerea lui *n* în *r*, la Francezi şi la Spanioli, atunci când *n* urmează după o altă consoană, sau mai ales după două, precum sp. *sangre* din *sangne* = *sanguinem*, *hombre* din *hombne* = *hominem*, fr. *diacre* din *diacne* = *diaconus*, *ordre* din *ordne* = *ordinem*, *pampre* din *pampne* = *pampinus*, *timbre* din *timbne*= *tympanum* etc. Acest fenomen însă ocurge exclusivamente în *-cn-*, *-gn-*, *-rdn-*, *-ndn-*, *-mpn-* şi *-fn-* la Francezi, în *-ngn-*, *-mbn-* etc. la Spanioli; niciodată dară el nu constituă o transiţiune individuală independinte a lui *n* şi *r*, ci numai o acomodaţiune de grup consonantic.

Tot aşa în interesantul dialect grec tzaconic noi găsim: *ὕπρε* = *ὕπνος*, *λαφρία* = *δᾶφνη*, *κρῖπε* = *κνῖπες*, *ἔτρερι* = *ἔτνερι*, *πρίγγου* = *πνίγω*, adecă *πρ* = *πν*, *φρ* = *φν*, *κρ* = *κν*, *τρ*=*τν*, dar de *r* = *n* nu există nici un exemplu.

Singurele limbe ario-europee, unde *r* = *n* ni se prezintă ca ceva regulat, normal, scutit de orice influinţă a sonurilor învecinate, anume între vocale, sânt româna şi albaneza.

§ 10. Din cele două dialecte albaneze, toskic și gheghic, cel dentâi foarte des, celalt mult mai rar, dar ambele în diverse graduri, prefac pe *n* între vocale în *r*.

Din cele trei dialecte române, — daco-român, macedo-român și istriano-român, — primul mai puțin, al doilea mai obișnuit, al treilea aproape totdeauna, prefac pe *n* între vocale în *r*.

Latinul *venenum*, de exemplu, devine *vănêr* în gheghica, *vărêr* în toskica; *virin* în macedo-româna, *verin* în daco-româna dintr'o parte a Transilvaniei, *verir* în istriano-româna.

In privința limbei albaneze, fenomenul a fost de mult observat, deși într'un mod astfel ca și când în gheghica n'ar exista deloc trecerea *r* = *n*, ci numai în toskica.

In privința românei, studiele lui Ascoli și Miklosich asupra dialectului istriano-român au scos mai la iveală această particularitate fonetică, care până atunci se părea a fi prea sporadică.

Ei bine, în «Texturile Măhăcene» ale lui popa Grigorie dintre 1580-1619 transițiunea lui *n* între vocale în *r* este întocmai ca la Istriano-români; de exemplu:

вереръ «vineri» = istr. *vireri*;

домерекъ «duminică» = istr. *dumirecă*;

мѫроу, articolat мѫра «mâna» = istr. *mâră*;

а циръ, цирецн, цирȣт «ținea» = *a țirea, țireți, țirut*;

лȣри—«luni» = istr. *luri*;

лȣра «luna» = istr. *lura*;

бире «bine» = istr. *bire*;

оурꙋл « unul » = istr. *urul*;
чирє « cine » = istr. *cire*;
ѡамєри « oameni » = istr. *omiri*, etc., etc.

Răposatul Ion Maiorescu, în importanta sa excursiune la Istriano-români, observă: « deasa schimbare a lui ***n*** în ***r***, ca Moţii în Ardeal, ca Moldovenii etc. »; iar într'un alt loc: « Mutarea lui ***n*** în ***r*** nu era pentru mine nemic nou, ştiind marea aplecare a bravilor noştri Mocani sau Moţi de a uza această permutare, care e uzată şi în Moldova, d e ş i n u a ş a d e d e s ».

Măhăcenii dară din secolul al XVI-lea erau neşte « Moţi » sau « Mocani » în toată puterea cuvântului. Cum însă de nu mai vorbesc ei astăzi tot aşa?

Ceva mai mult. Maiorescu exagerase de tot « aplecarea bravilor noştri Mocani sau Moţi » de a muta pe ***n*** în ***r***. Nicăiri în Transilvania, deşi se zice pe alocuri în munţi *iremă* sau *dumirecă*, totuşi ceva ca *lură* nu se mai pomeneşte; şi cu atât mai puţin veţi afla undeva o propoziţiune întreagă ca cea din « Legenda lui Avram » a lui popa Grigorie: чє-ци ва порє ꙟраинтє мѫрѫꙟкѫ = « ce-ţi va pu*n*e î*n*ainte mă*n*âncă ».

Tot acolo citim: р'апꙋсꙋл = « *în* apusul », ceea ce întrece chiar pe Istriano-români!

§ 11. Sânt cunoscute exemplele daco-române comune de ***r*** = ***n***, ca în *mărunt* = *minutus*, *cărunt* = *canutus*, *fereastră* = *fenestra*, *părinc* = *panicum*, *nimărui* din *nimănui*, şi alte câteva, nu multe la număr.

Se știe iarăși, că Moldovenii, pe care Ion Maiorescu îi punea prea aproape de Istriano-români, pronunță totdeauna *pâră* în loc de *până*; și totuși în tipăriturele moldovene din secolul al XVII-lea noi nu ne aducem aminte să fi văzut undeva altfel decât пънъ sau пѫнъ ori пѫнѫ.

In Cazania moldovenească a mitropolitului Varlam de la 1643, ne-a întâmpinat însă de mai multe ori un plural foarte interesant de la *nume* = «nomen»: *numere* = «nomina», cu o adevărată trecere a lui *n* în *r*; de exemplu:

în partea a II-a la foaia 111 verso: двѣ 4 фечори ши нꙋмереле лорь съмть ачѫстѫ...;

în partea I la f. 197 verso: ноу-и пꙋтинцѫ а ле споуне ноумереле тꙋтꙋрорь...

Constatându-se o dată fereala vechilor scriitori români de a întrebuința forma cu *-r-* atunci când le era cunoscută și forma cu *-n-*, devin cu atât mai prețioase cazurile, în cari le scapă de sub condei, așa zicând fără voie, câte un *r* pentru *n*.

Astfel, între «Texturi Bogomilice» scrise pretutindeni fără rhotacism, și anume în «Cugetări în oara morții», noi vedem la pag. 107 de două ori: дираинте = «dinainte» și ꙟраинте = «înainte», iar la p. 86: пꙋре, pe care scriitorul se grăbește a îndrepta în пꙋне, fără însă a fi putut ascunde pe р.

§ 12. Exemplele românești documentale cele mai vechi de *r* pentru *n* se află în glose moldovenești din secolul al XV-lea.

Intr'un crisov inedit de la Petru-Vodă din 22 august 1447, aflător în Archivele Statului, m-rea Neamţ pach. XXI, Nr. 6, se menţionează satele: *Jemineşti* = Жєминєщи, şi *Fântânele* = Фынтынѣлє.

Intr'un alt crisov inedit de la acelaşi Domn, din 8 decembre 1453, păstrat tot acolo, pach. XXI, Nr. 7, în loc de *Fântânele* stă *Fântâreli*: Фынтырѣли, iar în loc de *Jemeneşti*, adecă *Gemeneşti*, patronimic plural de la *Geamăn*, ne întimpină: гдє былъ Барбъ Џамыръ, adecă: «unde a fost Barbŭ G e a m ă r ŭ».

Iată dară din *fântână* = lat. *fontana* s'a făcut *fântâră*, ca în istriano-româna *fontară*; şi din *geamăn* = lat. *geminus* — *geamăr*, probabilmente tot aşa în istriano-româna, deşi cuvântul lipseşte în vocabularul lui Maiorescu.

In cazul dentâi, este *r* = *n* între vocale; în cazul celalt, între o vocală şi o semi-vocală.

Un al treilea exemplu este ceva mai nou.

Pe timpul lui Ştefan cel Mare, locuiau în vecinătate lângă Prut doi ţărani cu numele Bodea. Pentru a-i distinge, poporul zicea unuia *Bodea Rumânul*, celuilalt *Bodea Sârbul*.

Intr'un crisov din 13 martiu 1489 noi vedem dară: до сєлищє Бодѣ Сръвоула, wттолѣ єщє по берег Проута гори до сєлищє Бодѣ Ρ8мъρ8ла = «până la săliştea lui Bodea S â r b u l, apoi tot pe malul Prutului până la săliştea lui Bodea R u m ă r u l».

Rumăr pentru *Rumăn*, aşa zic până astăzi Istriano-românii.

§ 13. Din cele de mai sus rezultă că nicăiri *r* n'a reușit a uzurpa într'un mod absolut locul lui *n*.

La Albanezi, chiar în dialectul toskic, *n* a rămas intact într'o mulţime de cazuri. De asemenea la Români, chiar în dialectul istrian.

Deja Ascoli observă despre cele două localităţi principale istriano-române: « Il paroco Micetich mi assicurava d'aver notato, in più esempj, che a Sejane si conserva la *n* originale, fatta *r* in Valdarsa; come in *păne* « pane », che in Valdarsa è *păra* (feminile, dat. *lu păre*). Anche Ireneo ha, colla *n*, *puine*, ed ha *vino*, mentre in Valdarsa oggidì si dice *vir*; ma ci da *urra ova* = *una ovis*, e riferisce che: Chichi si addimandino *Rumeri*. Nel valdarsese vedemmo colla *n* antica l'*un* articolo indeterminato, ma il numerale è *ur*... »

Popa Grigorie din Măhaciu, oricât de rhotacist, are totuși: скаꙋнꙋл, икоане, мънїе, оунꙋл lângă оурꙋл, лꙋминат lângă лꙋмират etc.

Această persistinţă a lui *n* între vocale a avut, între altele, o consecinţă foarte originală.

Luptându-se *-n-* și *-r-* în două forme ale aceluiași cuvânt, fără a se mai ști de cătră popor care anume din două este cea mai corectă, s'a dat naștere prin confuziune, unei a treia forme cu *-nr-*, întocmai precum în Moldova, zicându-se pentru « agnellus » *miel* și *niel* totodată, s'a născut alături și s'a propagat apoi a treia formă *mniel*.

Exemple de *-nr-* pentru *-n-* sânt foarte dese în « Texturi Măhăcene »: дꙋмеꙟрекь, пѫꙟрь, кꙋꙟрꙋра, лꙋмиꙟра, бꙋꙟрътате, венрить etc.

Limba eranică a Afganilor ne oferă în această privință o neașteptată analogie. Ea trece uneori pe cerebralul *n* în cerebralul *r*; dar atunci poate să se dezvolte în același timp și un *nr*. De exemplu, din *mangun* s'a făcut *mangur*, dar și *mungunr*.

§ 14. Alte două consecințe, nu mai puțin însemnate, ale persistinței lui *n* în luptă cu *r* sânt:

1. Posibilitatea, pentru o limbă sau un dialect, de a reveni cu timpul la sunetul cel organic, pe care se părea deja că-l pierduse. Moldovenii nu mai zic nicăiri *fântâră*, ci *fântână*; nicăiri *Rumâr*, ci *Rumân*. In Măhaciu, din dată ce pădurile din pregiur s'au rărit, devenind astfel mai ușor și mai des contactul cu satele învecinate, au despărut cu desăvârșire *cire*, *bire*, *mâră* etc., reîntorcându-se graiul la *cine*, *bine*, *mână*. Este teoria lui Ascoli despre însănătoșarea sunetului, « il risanamento », teorie pe care au criticat-o unii, fiindcă n'au înțeles-o.

2. Posibilitatea, din dată ce s'a pierdut conștiința priorității relative între *n* și *r*, de a trece uneori *r* în *n*, mai ales dacă această transițiune mai este ajutată într'un cuvânt prin asimilațiune sau acomodațiune. Așa la noi în *cunună* = lat. *corona*, *venin* = lat. *venenum*, *senin* = lat. *serenus*, *suspin* = lat. *suspirium* etc. Este fenomenul numit de d. Le Marchant Douse, compensațiune încrucișată, « Cross-compensation », dar pe care — pentru a avea un termen tecnic — noi am preferi mai bine a-l numi *metadioxis*, « trans-revendicațiune », fiind în adevăr un

fel de victorie parţială a sunetului celui gonit contra asupritorului său.

§ 15. Trecerea lui *n* între vocale în *r* este un rhotacism specific româno-albanez, de care s'ar găsi, poate, neşte slabe urme numai doară pe ici-colea în grupul linguistic eranic, judecând după cazul afgan citat mai sus în §-ul 13.

Un cuvânt româno-albanez, remarcabil într'un grad extrem, răspândit departe pe la vecini şi în care — de sigur dintr'o epocă de tot veche — a ocurs acest fenomen fonetic, este *rață*, albaneşte *rossă*, de unde apoi serbul раца, slovenul *reca*, maghiarul *rétze*, ba şi în dialectul friulean *razze*.

Ascoli se întreba, negreşit într'un mod foarte ipotetic, dacă nu cumva *rață* ar fi în vre-o legătură cu italianul *razza*, sp. *raza*, fr. *race* « neam ». Miklosich îl pune între cuvinte străine, furişate de pe aiuri în limbele slavice, ceea ce nu va împiedeca pe d. Cihac — ne rămăşim mai denainte — a crede în ruptul capului că noi l-am luat de la Slavi*. O etimologie decisivă, sau cel puţin plauzibilă, nu s'a propus încă. Tot ce s'ar fi putut afirma deocamdată, este natura româno-albaneză a vorbei: ea nu se află decât numai pe peninsula balcanică şi în regiunile imediat limitrofe.

La noi, în graiul de la Slănic, nu se zice *rață*, ci *nață*. Tulpina numelui acestei păsări în limbile ariane din Europa este *anati-*, de unde latinul *anas* — *anatis*, vechiul german *anut*, anglo-saxonul *ened*, iar cu afereză grecul *νῆσσα* = *nâtyâ*. *Rață* se urcă dară de la

sineşi la prototipul *aratya* = *anatya*, cu pierderea inițialului *a-* ca în greaca; o pierdere însă, întâmplată deja după trecerea lui *n* în *r*, de vreme ce condițiunea esențială a unei asemeni treceri este pozițiunea între două vocale.

Formele cu medialul *-e-*: pluralul român *rețe*, slovenul *reca* şi maghiarul *rétze*, pot fi tot atât de vechi ca şi cele cu *a*: singularul român *rață*, serbul рацa, friulanul *razze*. Latina avea de asemenea în acelaşi timp formele *anata* şi *aneta*, Germanii *anut* şi *anit*, cu cari se alătură şi italianul *anitra*, vechi *aneter*.

§ 16. Elementul comun Românilor şi Albanezilor — întru cât nu este nici latin, nici slavic, nici grec — reprezintă substratul t r a c i c, adică poporațiunea autoctonă a peninsulei balcanice, împărțită din anticitatea cea mai depărtată în triburile omogene de Daci, Mesi, Odrisi, Tribali, Frigi etc.

In puținele resturi ale diferitelor graiuri tracice, în numi proprie sau în cele câteva glose, nu se poate surprinde oare acea propensiune de a schimba pe *n* între vocale în *r*, care caracterizează într'un mod atât de idiosincrasic pe Români şi pe Albanezi?

Drept răspuns, ne vom mărgini a indica în fugă câteva licăriri în această privință.

Când prețiosul glosar al lui Hesychius ne dă ca numele dialectic grec al «aurului» *χλουνός*, şi ne dă totodată ca nume f r i g i a n al aceluiaşi metal *γλουρός*, simpla trecere a lui *n* între vocale în *r* lămureşte diferința ambelor cuvinte.

Când Dioscoride, în glosele sale botanice, pune ca nume d a c i c al plantei « quinquefolium » *propedula*, iar ca nume celtic *pompedula*, forma dacică se poate explica numai printr'un tip intermediar *ponopedula*, trecut în *poropedula*.

Acelaşi oraş în M e s i a este numit *Laedenata* în « Notitia Dignitatum » şi *Laederata* pe Tabla Peutingeriană; o altă localitate tot de acolo se chiamă *Dinogetia* în Ptolemeu şi *Dirigothia* în « Notitia Dignitatum ».

LEGENDA SÂNTEI VINERI

(Circa 1580)

INTRODUCERE

§ 1. Legenda sântei Vineri, pe care o dăm mai la vale, este bucata cea mai lungă din toate lucrările, originale și neoriginale, ale neobositului preut de la Măhaciu.

Ea ocupă în manuscris pag. 180-195, fiind scrisă cu litere mari și îngrijite, în șiruri drepte și îndesate, mai puțin elegant însă decât Catechismul cel de la 1560, deși titlul și unele inițiale sânt aci de asemenea făcute cu roșu.

§ 2. Prototipul acestei legende e bizantin. Manuscrisul grec al Bibliotecei Imperiale din Viena poartă titlul: *Μαρτύριον τῆς ἁγίας Μεγαλομάρτυρος Παρασκευῆς*, și se începe întocmai ca lucrarea lui Popa Grigorie[1]:

Ꙟтрьачѣлꙗ зилє єра оу ωмь ꙟтрьачѣ чєтатє, крєщинь доулчє ши кꙋрат, ши роуга-сє ꙟтрꙋ аскꙋнсꙋ кътрь Домноул, є чєль ом кєма-л Ꙗгатонь etc...

Cu toate astea, traducțiunea română nu s'a făcut din grecește, ci din slavonește, ba încă anume după o

[1] Noi am suprimat textul grecesc. (N.Ed.)

redacţiune bulgară sau serbă, precum rezultă din însuşi numele « свєта Пєтка », carele se dă sântei Vineri nu numai în titlu, ceea ce ar fi puţin important, de vreme ce un frontispiciu slavic, din cauza modei, putea să figureze într'o operă curat română, dar se mai repetă necontenit chiar în text.

Dacă redacţiunea serbo-bulgară s'a publicat undeva sau ba, aceasta nu ştim, şi n'o cunoaştem nici în manuscris.

§ 3. O altă legendă a aceleiaşi sânte Vineri, cu mult mai pe scurt, se găseşte în Vieţile Sânţilor pe luna lui iuliu după ediţia bucureşteană din 1836, unde ea se începe în următorul mod:

« Sfânta cuvioasa muceniţă a lui Hristos Paraskevi s'au născut întru un sat din cele ce era în hotarăle Romei ceii vechi, din părinţi hristiani, cu numele Agathon » etc.

Fără a urmări provenința acestui variant, tradus de-a-dreptul din Meneele grece, precum dovedeşte *Paraskevi* şi *hristiani*, cată să observăm că hagiografia numără vreo cinci sânte diferite cu numele de *Παρασκευή*, slavoneşte Пѧтъка, după fonetism serbo-bulgar *Petka*, româneşte *Vineri*: o sântă Vineri de la Iconia, serbată la 28 octobre; o sântă Vineri din timpul lui Nerone, serbată la 20 martiu; sânta Vineri « fiica lui Agaton », aceea ce ne interesă aci şi care se serbează la 26 iuliu; apoi o sântă Vineri rusească, serbată în luna lui mai; şi în fine, o sântă Vineri de la Târnova, serbată la 14 octobre.

Legenda celei de la Târnova, care este foarte populară peste Milcov, ca patroană a Iaşului, s'a scris românește în secolul al XVII-lea, de către cei doi celebri mitropoliţi ai Moldovei, Varlam şi Dosoftei.

In cel dentâi ea se începe așa:

Ꙗчаста свънтѫ ши прѣкꙋвїѡасѫ фєчоарѫ Параскєва єра дє мошїє дин̑ Єпиват, нѫскꙋтѫ дин̑ пѫринци крєдинчоши ши крєщинн бꙋни, ꙟтрꙋ тоатѫ вїаца са кꙋ милостєнїє ши кꙋ фаптє бꙋнє etc.

In mitropolitul Dosoftei, aceeași legendă se termină cu următoarea anecdotă:

Динтр'о паламѫ а свинцїий салє ѫстє ла свѫнта єпископїє ла Ршманъ ѡ бꙋкъцѫ, ши ла Бꙋчюлєщь оўн дѫцєть, адꙋс дин Цариград дє Дꙋмитрашко логофътꙋль, прєкꙋмь міаꙋ спꙋс Іѡрдаки спътарюль ла маса Дабижїй водѫ etc.

Ambele redacţiuni, a lui Dosoftei și mai cu seamă a lui Varlam, se întemeiază pe legenda cea bulgară a sântei Vineri dela Târnova, scrisă în secolul al XIV-lea de către patriarcul Eutimiu și care se începe prin:

Сїа ꙋбо свѧтаа прѣподобнаа Пєтка ѡтчьство имѣꙗшє Єпївати, родитєлє жє благочьстивїи, ходєщїихъ въ всѣхъ божїихъ за повѣдєхъ etc.

Să ne întoarcem însă la sânta Vineri «fiica lui Agaton».

§ 4. Popa Grigorie n'a făcut altceva decât a copiat o lucrare străină, ca și mai sus cu Catechismul cel de la 1560.

El conservă cu stăruință limba și chiar ortografia originalului său. Numai în trei locuri îi scapă de a preface pe *n* între vocale în *r*: ꙟтȣрекате = *întunecate*, меꙟре = *mene* și сȣра = *sună*; cât despre ѕ însă, este mai puțin scrupulos, punându-l adesea acolo unde originalul trebuia să fi avut pe з, de unde rezultă scrierea neconsecinte: зисе și ѕисе, домнезеȣ și домнеѕеȣ, късȣ și кѣѕȣ etc., ceea ce niciodată nu ne întimpină în lucrările proprie ale lui popa Grigorie.

§ 5. Originalul, copiat de cătră preutul din Măhaciu, cată să fi fost scris anume în regiunea Brașovului.

Un indice între mai multe ni se pare a fi decisiv în această privință.

Textul de mai jos întrebuințează cuvântul *boiereasă* în sens de « femeie » sau « nevastă », ceea ce — dacă nu mă înșel — este o particularitate aproape exclusivă a graiului din partea cea bârseană a Transilvaniei, unde această vorbă s'a contras astăzi în *boreasă*.

Se știe că nemuritorul nostru Anton Pann, voind să râză de Brașoveni, le pune în gură următorul dialog provincial despre fabricațiunea vinului:

> — Măi soațe, *văzt*-ai tu *ghie*?
> — Am *văzt*, măi — zise — ș'o mie.
> — *No* da cum îi? de'i *văzt*, spune!
> — *Da au îi*, măi, v'o minune?
> — De n'ai *văzt*, cred *pot'* să-ți pară.
> — *No*, mă, să-ți spun cum îi dară.
> Ii albă și *stă'n chicioare*,
> *Răscăcănată* la soare...

— *No minț* tu, că n'ai *văzt ghine*,
Să-ți spun *io*, cată la mine:
Ghia ae-i pi-un deal pusă,
Tot cu țepi pin ea împunsă,
Și *cochile*, voinici *tună*
Poama ei de i-o adună,
Și supt *chicioare îm' par' că*
Să-i *cure* zeama o calcă,
Apoi p'acea zeamă, dragă,
O botez *ghin* și o bagă
In o scorbură întinsă,
Cu bete d'alun încinsă,
De-aci *mere* o *b o r e a s ă*
Ce îi zice cârjmăreasă...

Ceea ce putem afirma în cunoștință de cauză este că în Moldova, în Țara Românească și în Munții Apuseni ai Transilvaniei *boreasă* = *boiereasă* cu sens de «muiere» nu există nicăiri, și nu se vede a fi existat vreodată.

§ 6. Popa Grigorie nu ne spune anul când a transcris Legenda sântei Vineri.

Din împregiurarea că ea se află legată în manuscris anume între bucata cea slavonește din 1583 și între Catechismul cel copiat la 1607, nu se poate conchide nemic, de vreme ce părțile volumului nu sânt așezate într'o ordine cronologică.

Oricum ar fi, dacă nu copia, totuși originalul trebui să fie anterior anului 1600.

Limba diferă puțin de a lui Coresi, și mai curând s'ar putea zice că e mai veche decât acea din Omiliarul de la 1580.

Din punctul de vedere curat linguistic, este un text de multă valoare, mai ales ca morfologie şi ca sintaxă.

Nu e fără interes nici sub raportul sociologic.

§ 7. Legenda sântei Vineri prezintă toate fantasticele peripeţie ale unui basm, și tocmai de aceea era predestinată a deveni foarte populară, căci oricare ar fi religiunea cea n o m i n a l ă a unui popor, religiunea sa r e a l ă va rămânea totdeauna mitologică.

Nu este dară de mirare că dintre atâtea și mai atâtea legende ale sfinţilor, una din cele dentâi traduse în românește a fost anume aceea în care ni se povestește, bunăoară, cum: «sfânta Veneri apropie-se la zmeu, și călcă cu pićorul spre falca zmeului, şi întră întro elu, și trecu prin zgăul lui afară, și iară stătu înaintïa zmeului».

La această popularitate a sântei Vineri a mai contribuit la Români reminiscinţa sântei celei pagane cu același nume, a sântei atât de v e n e r a t e la vechii Romani, a acelei zeiţe Venere, dela care s'a numit ziua *Vineri* la toate popoarele neolatine, și pentru care parcă ar fi făcute într'adins cuvintele din legenda noastră: «mai frumoasă fată de aceasta n'am văzut».

Inainte de a fi cunoscut hagiografia greacă, poporul român avea deja în poveștile sale pe *sânta Vineri* cea transformată în prima epocă a creștinării din zeiţa Venere, după cum avea — cu schimbarea sexului — pe *sânta Miercuri* din zeul Mercuriu sau pe *sânta Joi* din zeul Jove.

Sânta Vineri, de exemplu, din basmul « Fata moșului », încungiurată de « pui de balauri, șerpi, nevăstuici, ciuhurei, șopârle, năpârci și gușteri » și păzită de o « cățelușă cu dinți de fier și cu măsele de oțel » (Ispirescu, *Legende și basme*, t. 1, București, 1872, p. 95) nu poate fi — negreșit — nici sânta Vineri dela Iconia, nici acea de la Târnova sau de pe aiuri, ci este curat antica zeiță Venere, născută printre monstrii oceanului, călătoare pe o broască țestoasă, amica tuturor animalelor, principiu al procreațiunii...

ЄТ҃А ПЄТКА

(SÂNTA VINERI)

Intr'acélĭa zile era u omŭ într'acé cetate, creştinŭ du*l*ce și cura*t*, şi ruga-se întru ascunsu cătră Do*m*nu*l*. E celŭ o*m* chema-*l* Agatonŭ, e boerésa lui chema-o Po*l*fiĭa; și fu viața lo*r* şi lăcuiră ei 35 de ai fără de fećori. Şi ruga-se ei în*t*ru ascunsu în totŭ ćasu*l*, așa ḑicé: dâ mie, Hr*i*stoase împărate! cautâ și spre noi, și dă noao plo*d* să fie și să nascâ deîn*t*ru noi: fećore*l* sau fećoriță; noi da-l-a*m* sf*i*nție-tale cu toată parté ei. Și veniĭa îngero*l* Do*m*nului spre ei și zise lorŭ: auzi și ascu*l*tâ Do*m*nezeu rugăcĭune voastră, şi e să nascâ o fećoré diîntru voi; să fie numele ei sf*ă*nta Veneri; și naște-va veneri; şi căndŭ o veți | boteza, așa să-*i* 180 fie nomele ei. Așa zise îngeru*l* Do*m*nului, şi să duse dela ei. Şi ei déacii ruga-se cu fri*că* că*t*ră Do*m*nu*l*. Şi născu fećoara sf*ă*nta Veneri în luna lui brumarĭu 15 zile, și boteḑară sf*ă*nta Veneri, și-i pusâră nomele sămta Veneri, și o duce în toatâ vrémĭa de o închina că*t*râ beséreca Do*m*nului; şi până la anu*l* înţelése în toată lĭagé Do*m*nolui. Şi căndŭ era de cinci ani,

gândi-sâ întru siné și ḑise: nu mi se cade numai acicé să fiu și să lăcuescu, ce mi să cade să mă ducŭ să propoveduescu légé Do*m*neḑeului mieu, și priîn toate satele, și în toate ćătățile. Și eși noapté diîn curtĭa tătâne-său, și să duse întru o cetate mare ce o chema Antiohie. In*tr*'ănsă lăcuiĭa u 'mpăra*t* mare ce-lŭ
181 chima An|tio*h* înpăra*t*, ce era Gre*c*. Și în*t*ră sf*ă*nta Veneri în cetate ce era, începu a grăi că*t*ră oamini și zise: crédeți voi întru sv*ă*nta troițâ ce e a Tatălui și a Fiĭului și D*u*hului sf*ă*ntŭ Is. Hs.? că acela ĭaste dédevărŭ Do*m*neḑeu, luminătorĭu și sf*i*nțitorĭu și sp*ă*sitorĭu și do*m*neḑeulŭ do*m*neḑeilo*r*. Și învăța pre ei, și mu*l*ți auziĭa și crédé; și alți oameni spuné altora, și la beséreca și priîn cetate, ĭară alți oameni spuné la înpăratulu și zice: doa*m*ne împărate! venit-au o boerésă în cetate de propoveduește și spune de fiĭulŭ Marieei cela ce au răstignitŭ pâriînții noștri
182 în cruce; și deca auzi acelŭ înpâ|ratŭ, elŭ mănie-să spre ĭa, și zise slugelo*r* lui să mérgă să o aducă înainté lui, și căuta spre ĭa celu pâra*t*, și mira-să de fră*m*seţile ei, și zise slugilo*r* sale: să-mi agĭute do*m*nezeu*l* miu, cela ce creḑu eu în*t*ru elŭ, că mai frumoasă fată de aćasta n'a*m* văḑu*t*! Și ḑise că*t*ră ĭa celŭ înpăra*t*: ce samă de omŭ ești și cu*m* te cheamă? Și ḑise ĭa către elu: eu sămtu o creștinâ botezatâ în numele mi-e с͠та Петка (sânta Vineri). Și zise celŭ înpâra*t* că*t*ră ĭa: nu grăi așa, ce maĭ bine te plécă do*m*neḑeului mieu și închinâ-te lui, de face-te-voĭu do*m*nâ și înpărătésă spre

---

[1] Lacune la Hasdeu. (N. Ed.)

toate casele mele. E sf*ă*nta Veniri răspu*n*se și zise lui: anatima ...[1] mele aceluĭa ce zice așa, și te ...[1] Și atunci mănie-să ace*l* înpăra*t* [și ḑise] slugilo*r* lui: preîndeţi-u de o legaţi, și răstigni-o-vre*m* în cruce ca și do*m*neḑeulu ei, și vedé-ve*m* ce va folosi ... Atoînci sf*ă*nta Veneri rugă-să și | ḑise: Doa*m*ne Do*m*neḑeulu mieu! caută și spre mene, să no laude-să dracii spre mene, și tremĭate îngeru*l* tău cu arâtarĭa silelo*r* tale, și miluĭaște sufletulu mieu, Doamne! [de] ceĭa ce încuǵură-mă, și alége ceĭa ce luptă-să cu mene! Și la sfărșitu*l* rugăcĭuneei psalo*m* ...[1] sculâ-să și ḑise ami*n*; și ĭară ḑise apoi: să laude-să și ei cu tine, Do*m*ne! Și atunci în acela ćas ivi-se u noorŭ diîn cerĭu, și eși uîn vihorŭ mare diîn noorŭ, și lua o piatră mare forte în elŭ și o purta văntu*l* ca o fruînḑă, și sura; și atuînci ivi-se îngeru*l* domnului înainté ei, și rupse legăturele diîn mănule ei, și grăi că*t*ră ĭa zise: nu te téme, ce laudă sila Domnului Do*m*neḑeu*l* tău. Și atuînci muncitorii ce o lega căḑură ǵosŭ la pămăntu, și sculară-să și strigară toţi cu gla*s* mare și ziseră: mare | ĭaste credinţa creştinéscâ! Și atuînci sf*ă*nta Veneri rădică mănule sale că*t*ră cerĭu și ruga-se. Atunci oamenii mulţi, ei striga și zice: nu-i altu do*m*niziu ma*i* mare, fără do*m*nezeu*l* sf*i*nteei Veneri! Și toate slugile acelui înpăra*t* căzură ǵosŭ înaiînte sfinteei Veneri, și zicĭa toţi: miluĭaște-ne, sf*ă*ntă Veneri, și no uita fărălegile noastre ...[1] ce rogă de-reptŭ noi, și arată și nooa sémne să fi*m* și noi creștini

183

184

[1] Lacune la Hasdeu. (N. Ed.)

ca și tu, și să ne închinăm Tatălui și Fiĭului și Duhului sfăntŭ; și ziseră toți aminŭ. Și scula-se, și boteḑa ei, și se duse, și lăuda Domnul Domneḑeu. Și de vâḑu celŭ înpărat acélé, și mănie-să, și chemă alte slugi ale lui, și zise: prendeți-o și o legați, și aflați
185 o căldare, și ardeți petri și le zmicurați, și | le băgați în căldare, și băgați plumbu și seu și smoală să fiarbâ în șapte zile și în șapte nopți, și a șaptĭa zi băgați acĭastă în căldare și acoperiți cu o piatră, pânâ voĭu veni și eu să văḑu. Și așa zise acelŭ înpărat cu mănie și se duse de acĭĭa. Și slugile lui fécеră așa. Și a șapté ḑi vene înpâratul și zise: descoperiți căldaré. Și o descoperiră. Și sfănta Veneri sculâ-se și stătu în picoare în căldare, și zise: mare ĭaste spre meînre. Și acelu înpârat văḑu ace cĭudă mare, și grăi cătră sfănta Veneri și zise: [ce] lucru-i de tine? ce nu să priînde de tine nice foculu, nice apa? Și atunci grăi sfănta Veneri cătră acelu înpărat: apropie-te de veḑi sila dédevărului Domnezeu. Și nu să putĭa apropiĭa de
186 dugoréla focului. Și de văḑu sfănta | Veneri că nu se poate apropiĭa, nice cutĭaḑâ, ĭa luo apa cu măna diîn căldare și aruîncă în obrazul celui înpârat. Și urbi acelu înpărat în acela ćas. E sfănta Veneri eși diîn căldare curată și frumoasă. Și atuînci acelu înpărat merse și se apropie de ĭa, și căzu înaiîntĭa ei, și ruga-se: miluĭaște-mă, șarba lui Hs. a lui Domneḑeu, și rogă dereptŭ mene, doară mi s'ară deschide ochii mie, să fiu creștinu, și eu și toate slugile méle și ținutul împărățieei méle. Și milostivi-se sfănta Veneri, și căzu cu fața la pămăîntu și plăînse, și baltă

de lacrămile se féce; și sculă-se, și loa cu măna de-
réptă de lacrămile ei, și uînse ochîi celui înpăra*t*, și
zise: în numele Tatălui şi Fiĭului și *Du*hului sf*ă*ntŭ,
să veḑi! Şi atunci acelui înpăra*t* văḑu. Şi alți oameni
mulți nevolnici veîndecă ei. Şi acelui înpăra*t* luminâ și| 187
vedére mai bine și mai vrătosŭ decă*t* maite. Şi plecă-se
și luo sf*ă*nta Veneri de lacrămile sale, și luo apă și
boteḑe acelu înpăra*t* și toate slugile lui și toți oamenie
diîn părățiĭa lui. Şi ĭară sf*ă*nta Veneri găîndi și ḑise:
duce-mă-voĭu ĭarăși într'altă cetate să propoveduescu
cuvăntu*l* lui Hs. și să spuĭu lorŭ că păgăni-su, cu*m*
să se botéḑe și să se cunune, de vorŭ peri. Şi să duse
și, mergăndu ĭa pre cale, tă*m*pinâ altŭ înpăra*t* ce-l
chema Atizma-înpăra*t*. Şi zise către ĭa celu înpăra*t*:
gĭupănésă! ce omŭ ește și cumu te chemă? ce nu te
închini do*m*neei mele? Ĭa grăi că*t*ră acela înpăra*t*,
și mira-să de fră*m*seţile ei, și întrebă-o și zise: de
unde ește? Sf*ă*nta Veneri răspu*n*se că*t*ră elu și zise:
eu sămtu o creștinâ botezate în numele mi-*i* *ст҃а Петка*
(sânta Vineri). Şi zise că*t*ră ĭa celu înpăra*t*: pasă după
mene și créde în do*m*neḑeu*l* mieu, și | gĭura-ţi-mă- 188
voĭu înainté do*m*neḑeu*lui* miu să fii doa*m*nă mie și înpâ-
rătésă tuturoru polatelo*r* méle; e să nu ascultare*t* mene,
da-te-voĭu spre mare muîncă, și viĭață nu vere avé.
Şi atuînci sf*ă*nta Veneri grăi că*t*ră elu și zise: diavole
înturecate și ĭadule sluga ĭadolui! Şi atuînci mănie-să
acelŭ înpăra*t* și zise slugilo*r* sale: priîndeți-o să o
ducemŭ înaiînt ĭa celui zmieu diîn cetate de să o mâ-
nâînci; e să biruire spre zmieu și să no perire de
elŭ, pleca-ne-vre*m* și închina-ne-vrémŭ și noi, ei și

domnezeului ei. Că într'acé cetaté uîn zmeu forte mare lâcuia, întru elu diavolulŭ și toate duhurele necurate, și acela lăcuiĭa la ei, și-*l* ruga eei ca și do*m*neḑeu, și acelu înpăra*t* crédé întru elŭ, și toate slugile lui și
189 toţi oamenie lui. Şi atonci duseră sf*ă*nta Vene|ri în cetate, și deșchiseră portaa, și o duseră câ*t*ră zmeu. Sămta Veneri văzu zmeulŭ și-și féce cu măna cruce în numele lui Is. Hs., și atu*n*ci fugi ḑiavolu*l* di zmeu și toate duhurele necurate, și atuînci sf*ă*nta Veneri apropie-se la zmeu, și călcă cu pićoru*l* spre fa*l*ca zmeului, și întră întro elu, și trecu pri zgău*l* lui afară, și ĭară stătu înaintĭa zmeului. Şi atunci strigâ diavolulŭ și ḑise: o, mișei de noi! cum ne rușină*m* noi 1000 de bărbaţi, ceĭa ce era*m* în cetate, de o fa*tă* ne rușină*m* noi acu*m*! Şi fugiră afară diîn cetate toate duhurele. Şi atunci acelŭ înpâra*t* și văzu acĭalĭa și crezu, și plecară-se toți înaintea sf*i*ntei Veneri. Şi ḑise acelŭ înpăra*t*: miluiaște-ne, sf*ă*ntă Veneri, să crédе*m* și noi în Hs. în Do*m*nezeu*l* tău. Şi boteză acelŭ înpăratŭ, și toate slugile lui, și toţi oamenii
190 lui: acĭa|a în toate crezură și să botezară. Şi atu*n*ci sf*ă*nta Veneri ḑise: ĭară mi se cade mie se mă du*c*. Şi se duse într'u cetate mare ce lăcuiĭa uîn păra*t* mare ce-*l* chema Aclit-înpără*t*. Şi în*t*ră sf*ă*nta Veneri în cetate și începu a grăi că*t*ră oameni: crédeți voi în numele Tatălui și Fiĭului și D*u*hului sf*ă*ntŭ a lui Is. Hs., că acela ĭaste dédevărŭ? Şi auzi ce*l* înpăra*t* de ĭa, și chema-o și zise că*t*ră ĭa: ce o*m* ești și cu*m* te chémă? Ĭa zise că*t*ră ce*l* înpăra*t*: eu să*m*tŭ o creștină botezatâ, numele mi-i Пєтка (Vinerĭ), și crezu

în*tr*u sf*ă*nta troiță. Și zise ce*l* înpăra*t* că*t*ră ĭa: nu ḑice că ești botezată, ce pasă de rogă do*m*nezeu*l* miu cela ce crezu eu, și ǵura-ți-mă-voĭu înainté domneḑeului mieu, cu*m* aduce-voĭu și pone-voĭu slava mé și cinsté mé spre capu*l* tău, și să fii do*m*nâ mie și înpârătésă to|tu*ror*ŭ polatelo*r* mele; e să nu ascultare mene [1], eu 191 da-te-voĭu spre mare muĭncă, și ré morte omori-te-voĭu. E sf*ă*nta Veneri zise lui: anatima, fiĭulu diavolu*l*lui, vrăjitorĭu rău și căne rău! eu crezu în Do*m*nezeu*l* mieu, de dereptu Do*m*nezeu*l* mieu nu numai trupu*l*, ce și sufletu*l* da-l-voĭu spre muĭncă! Procleți să fie muĭncitorii tăi și domnezeii tăi cu tine! Și atunci mănie-să ace*l* înpăra*t* cu amarŭ, și atuĭnci zise muĭncitorilo*r* lui să aducă o căldare și să piiseḑe petri și seu, și se aducă blumbu și smoală, și [2] bage acĭa fată în căldare să fiarbă în *t*rei zile și în trei nopți. Și [3] duseră sf*ă*nta Veneri că*t*ră focŭ și că*t*ră că*l*dare și ce sta înaintré toți, și eși o pară diĭn focŭ mare diĭntr'ace*l* fo*c* | a*l* lo*r*, și înconǵură-*i* ace*i* muncitori, ș*i* 192 arseră toți într'ace*l* ćas. Și sf*ă*nta Veneri sta acii ș*i* ruga-se cu ps*a*lo*m* din săltiri; așa ḑicé: miluĭaște-mă, Do*m*ne, că spre tine upovăĭaște sufletu*l* mieu! Și la sfrășitu*l* rugăcĭuniei ps*a*lo*mu*lui zise: ami*n*. Și văzu acelŭ înpăra*t* muĭncitorii lui că periră, și spărie-să,

---

[1] Aci cu o mână posterioară adaus *vei* de-asupra lui *nu*, iar *re* de la *ascultare* șters și înlocuit cu *de*, adecă: *să nu vei asculta de mene.*

[2] Cu o mână posterioară adaus de-asupra *să*.

[3] Idem: *o*.

și frică mare fu spre elŭ, și chemă slugile lui toate și întrebă eĭ și ḑise: spuneți-mi, ce voĭu face ceștii magheniți? Și ḑiseră cătră elu: să nu-i tăere capul, curundu acești oameni toți cătră domneḑeul ei face-e-va de pleca-se-vor. Și atunci ḑise Aclit înpărat cătră slugile lui: tăĭați-i capul curundo. Și doseră sfănta Veneri să-i tae capul. Și sfănta Veneri ruga-se acelor muîncitori și ḑise: lăsați-mă și ogodiți-mi să fac rugăcĭuni, să mă rogu cătră Hs. Domneziul mieu. Și ḑiseră eį: rogă-te curundu. Și atunci sfănta Veneri
193 ruga-se cu lacrămi și plăngé | și ḑicĭa: Domne despuetorĭul, părintele a tut ținotul, făcătorĭul cerĭului și al pămăntolui! auḑi-mă și ascultă-mă, șarba ta, într'acesta ćas; rogu-te să faci meseréré ta și să dai măriĭa ta celora ce vorŭ face poménâ mie și prinosul și leturghie și lumănare, și vor cinsti aćasta ḑi, b*lagoslo*véște-e, Domne: casele lor, și fićorii lor, și holdele lor și dobitocele lor toate; și fugă de ei toate duhurile réle, și fărmăcătoarele; și sufletele lor să fie luminate; e cela ce nu o va cinsti aćasta ḑi veneré mare cu milostenie și cu rugăcĭune la beséreсă, ĭară cela ce va lucra într'ănsa, acela să fie blăstămat; e cela ce o va cinsti și o va posti șapte ḑile, să fie lui sănătate și ertăcĭune păcatelor; și cine nu o va cinsti sfănta veneri, ce o va spurca de voe cu carne sau cu brăînḑă
194 fără de harți, sau... fie cu ce lucru | rău, să fure netare e pârinții lui să nu s'ară pocăi, să fie istucan acela [cu?] grumaḑu, și cu mânule sale acela omŭ să nu biruĭască; că sfănta veneri răstignitu-s'au Hs. de voe în cruce, cu oțit și cu fere adăpară-lŭ, și

cu sulița înpuseră-*l* în costele lui, priîntru să lase noao lége Do*m*nu*l* nos*t*ru Is. Hs. Și dupâ ace grăi sv*ă*nta Veneri și zis*e* muîncitorilo*r*: face*ți* cu*m* v'au ḑi*s* voa do*m*nu*l* vostru. Și plecă capu*l* ǵo*s*. Muîncito . . . [1] și tae cu spata capulŭ ei. Și luo Do*m*nu*l* curatŭ sufletu*l* ei în mănule sale și-*l* duse în ceriu. Și fost-au tăĭaré capolui ei, sv*i*ntei Veneri, în luna lui cuptorĭu 26 de ḑile, și nu lăsâ Do*m*nu*l* să-i fie praznicu*l* ei atoînce, [ci] lăsă se-i fie când au născu*t*, în luna lui brumarĭu 14 ḑile; dereptŭ aća ḑi ce b*lagoslo*vi. . . [1] ĭaste casa aceĭa uînde-i cete[ște] . . . [1] sf*i*ntei Veneri, să va ceti și să [va] spune oamenilo*r*. и пис поп Григорїє ѡт Мъхачю. мсца авгоуст. в. днь. | (Și a scris popa Grigorie din Măhacĭu, în 2 zile ale lunei lui august.) 195

Notanda [2]

1. Finalul *u* întreg: ачелȣ (186, 187 de 2 ori, 188, 189), челȣ (182, 188 de 2 ori), проповедȣескȣ (181, 188), мергьндȣ (188), коумȣ, кȣмȣ (188, 190), съмтȣ 1-a pers. (188), тоутȣрорȣ (189), елȣ (183, 189 de 2 ori, 190, 193), фїюлȣ (192), крезȣ, креѕȣ 1-a pers. (183, 192), дерептȣ (192), блоумбȣ, плȣмбȣ (186, 192), кȣрȣндȣ, кȣрȣндо (193 de 3 ori), рогȣ (193), аскȣнсȣ (180 de 2 ori), лъкȣескȣ (181), ꙟпъратȣлȣ (182), домнеѕеȣлȣ (183, 184), съфлетȣлȣ (184), пъмьнтȣ,

---

[1] Lacune la Hasdeu. (N. Ed.)

[2] Cifrele indică paginile manuscrisului, notate în ediția noastră, ca și la Hasdeu, pe marginea textului. (N. Ed.)

пъмъꙟтȣ (184, 187), алтȣ (185), фокȣлȣ (186), крєщинȣ (187), кѫѕȣ, къзȣ a 3-a pers. (185, 186 de 2 ori), кѣѕȣ 1-a pers. (186, 187).

2. ꙟ ca vocală nasală în interiorul cuvântului: гѣꙟди (188), мȣꙟкъ, мȣꙟкѣ (189, 192), мȣꙟчитори (193), мȣꙟчиторилѡр (192, 195), моуꙟчиторїи (192, 193) атȣꙟчи, атоꙟчє, атоꙟчи (183, 184 de 2 ori, 185, 187, 189 de 2 ori, 190, 192, 195), приꙟдє (186), приꙟдєци, прєꙟдєци (183, 189), ꙟнаиꙟтє, ꙟнаиꙟтѧ, ꙟнаиꙟнтѧ (185, 187, 189), оуꙟдє (195), мънѫꙟчи (189) бръꙟѕѣ (194), пъриꙟцїи (182), фрȣꙟѕѣ (184), арȣꙟкѣ (187), пъмъꙟтȣ (187), плъꙟсє (187), ȣꙟсє (187), вєꙟдєкѣ (187), dar și: ꙟнаинтѧ (190), атȣнчи (190, 192 etc.), прєндєци (185), мȣнчитори (193), пѫринцїи (195) etc.;

оуꙟ [змєȣ] (189), оуꙟ [пѣрат] (191), оуꙟ [вихорѣ] (184);

диꙟ (181, 184, 187, 188, 189, 190, 192), диꙟтрȣ (180), приꙟ, приꙟн (181, 182), приꙟтрȣ (195);

vocalizarea totală a lui ꙟ: оу ѡмѣ (180), оу [мпѣратѣ] (181), оу ноѡрѣ (184), ꙟпȣсєръ (195), ꙟкȣџȣрѣ (184), маинтє (188), [фȣџи дїаволȣлȣ] ди [змєȣ] (190), при згѣȣл (190).

3. -єн- = actualul *-in-*: мєнє (184 de 3 ori, 187, 188, 189, 192), мєꙟрє (186) = *mene*, Вєнєри, вєнєри (180, 181 etc.), Вєнири (183), прєндєци, прєꙟдєци (183, 185), вєꙟдєкѣ (187).

4. Confuziunea între *o* și *u*:

o pentru *u*: но (184, 185, 189), ꙟтро (190), понє (191), тотȣрорѣ (191), домнєзєȣл (190 etc.), домнолȣи (181), досєрѣ (193), кȣрȣндо (193), ꙟконџȣрѣ

(193), цинотоѵл (194), пъмънтолȣи (194), каполȣи (195), ꙟцерωл (180), номеле (181), атончи (189), атоꙟче (195), атоꙟчи (183);

u pentru *o*: [ꙟтр’]ȣ [четате] (191), [преꙟдеци-]ȣ [де ω легаци] (183), тоѵт (194), оѵрби (187) = *orbi*.

5. *e* pentru *-i*: [че ωмъ] еще (188, dar 191: че ωмъ ещи), [де оѵнде] еще (188), [нȣ] вере [авѣ] (189), фаче-е-ва (193) = *face-i-va*, благословеще-е (194), [тоци] ωаменїе (188, 189);

e pentru *-i-*: домнеен (188) = *domniei*;

i pentru *-e*: сълтири (193) = *psaltire*, мънжꙟчи a 3-a pers. (189), петри (185);

i pentru *-e-*: фїчорїи (194, dar 180: фечори, фе-чорел, фечорницъ), ωцит (195), ωаминни (182, și tot acolo: ωаменни), кима (181, și tot acolo: кема), Венири (183, și tot acolo: Венери), домнезиȣ (185), домне-зиоѵл (193);

e pentru -ѣ-: [те] кемъ a 3-a pers. (188, dar 191: кѣмъ și 183: кеамъ), дека (182);

e pentru -ѣ la imperfect: дȣче (181) = *ducea*, зиче (182, 185) = *zicea*;

e pentru *-ie-*: петри (185), фере (195);

ѣ pentru *-e-*: крѣдѣ (182, 189), [ꙟкина-не-]врѣмъ (189, și tot acolo: плека-не-врем);

ѣ pentru *-e*: [ꙟтрȣ] синѣ (181);

ea pentru ѣ: кеамъ (183);

дѣ ачїи (181) = *de aci*;

e într’o silabă accentată urmată de o silabă cu *-e*: проповедȣеще (182), благословеще (194), меле (183 de 2 ori, 188, 192), мерсе (187), търе (193), фере (195);

e pentru *-ă*, probabilmente numai prin eroare grafică: [крєщинѫ] ботєзатє (188, dar 191: крєщинь ботєзатѫ), [ши] ботєѕє (188) = ботєѕь.

6. Confuziunea între *e*, ѣ, *a* după ч: ачє [чюдъ] (186), [дѹпѫ] ачє (195), ача [ѕи] (195), ачѧ [фать] (192), чєѧ (184), ачѧа (190) etc.

7. ы pentru *i* numai în: wкыи (187, şi tot acolo: wкии); *i* după *r* pentru *î*: wмори (192);

-i întreg după *ş*: ɪарьши (188), [ши-]ши [фѣчє] (190).

8. Contracţiunea lui мїєѹ (183, 188, 191) în мїѹ (183, 189, 191).

9. *oa* adesea redus la *o*: домнѫ (183, 191), домнє vocat. (193, 194, 184), рwгь (185, 187, 191, 193), моартє (193), фортє (189, 184), портаа (190), костєлє (195), добиточєлє (194);

нowа (185), ноаw (195), dar воа (195).

10. аа = lungul *a*: портаа (190);

єє = lungul *e*: єєи (189) = *illi*, cfr. mai jos Nr. 25;

їи = lungul *i*: [съ] пїисєѕє (192).

11. Alte particularităţi vocalice:

ничє (186);

сєѹ (186, 192) = *sebum*;

къне (192) fără *-i-*;

псалwм (193);

змєѹ şi змїєѹ (189);

чьтъцилє (181);

afereza: [чєлѹ] пѫрат (182);

дєрєптѹ, дєрєпть (192, 195 etc.).

12. *n* între vocale trecut în *r*: ⊹тѹрєкатє (189), сѹра (184);

trecut în *nr*: мєꙟрє (186);
cfr. mai sus p. 99.

13. Confuziune perpetuă între ѕ și з:

scris cu ѕ: пїнсєѕє (192), ѕичє (191, 195), ѕичѣ (180, 193), ѕичѧ (194), ѕисє (193 de 3 ori, 181, 183 de 2 ori, 190, 184 de 3 ori, 191), ѕисєрь (193 de 2 ori), ѕис (195), домнєѕєȣ (182, 185, 187, 189), домнєѕєоул (188, 189, 184, 193), домнєѕєȣлȣ (183, 184) домнєѕєȣлȣи (181, 183, 191), домнєѕєȣль домнєѕєилѡр (182), ботєѕє (188), ботѣѕє (188), ботєѕарѫ (181), ботєѕатѫ (183), лоуѕи (194), ѕи (186, 194, 195), ѕилє (194, 195 de 2 ori), бръꙟѕь (194), грȣмаѕȣ (195), крєѕȣ (183), вѫѕȣ, въѕȣ a 3-a pers. (185, 186 de 2 ori), въѕȣ 1-a pers. (186, 187), вєѕи (186, 187), въѕȣт (183), фрȣꙟѕь (184), къѕȣрь (184), кȣтѧѕѫ (187);

cu з: крєзȣ 1-a pers. (191, 192), крєзȣ a 3-a pers. (190), крєзȣрь (191), домнєзєȣ, домнєзиȣ (180, 185, 186), домнєзєоул, домнєзиоул (190, 191, 192 etc.), домнєзєни (192), домнєзєȣлȣи (189), зисє (180, 181, 182, 183 de 3 ori, 184 etc.), зичє (182, 183, 185), зисєрь (184, 185), зичѧ (185), зи (186), зилє (180, 181, 186, 192), възȣ (190, 193), ботєза (181), ботєзь (190), ботєзать, ботєзатѫ, ботєзатє (188, 191 de 2 ori), ботєзарь (191), лȣзи (180, 182, 191), лоузиѧ (182), къзȣ (187 de 2 ori), къзȣрь (185);

cfr. mai sus p. 97.

14. Predilecțiunea pentru џ: џȣра (191), џюра (189), џюпънѣсь (188), џось (184, 195), аџютє (183).

15. *o* din *va*: лȣѡ (187, 188, 195), лѡа (187, dar 184: лȣа).

16. Vocalizarea lui *n*: ан (180), dar și анн (189); vocalisarea lui *r*: [ведѣ]-вем (183), dar tot acolo: [рѣстигни-ѡ]-врем etc.

17. *-mt-* pentru *-nt-*:
[еѕ] сѣмть (183, 188, 191);
сѣмта [Вperiod] (181, 190).

18. Alături cu сѣмта (181, 190) = *sancta*, formele: сфѣнта (183, 187, 192) și свѣнта (195), afară de serbismul pur света (188 etc.).

19. Alte particularități consonantice:
дїаволоулѹи (192);
вихорь (184);
блоумбѹ (192), dar și плѹмбѹ (186);
ꙟнаинтрѣ (192);
сѣлтири (193) = *psăltire*.

20. Foarte deasă întrebuințare a demonstrativului *cel* într'un mod apropiat de articolul prepozitiv: ачель ꙟпѣрат (183, 186, 189, 190 de 3 ori, 192, 193), ачелѹ ꙟпьрат (186 de 2 ori, 187 de 2 ori, 188, 189), челѹ ꙟпѣрат (188), чель ꙟпѣрат (183 de 2 ori, 185, 191 de 3 ori), ачела ꙟпьрат (182, 188 de 2 ori), ачелѹи ꙟпьрат (187 de 2 ori), челѹи ꙟпѣрат (187 de 2 ori), челѹи ѕмїеѹ (189) etc., ceea ce însă — negreșit prin intermediul slavicului ть sau сь — pare a fi o rem niscință din originalul grec, cfr. mai sus p. 110: ꙟтр' ачѣлꙗ зиле = ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις.

21. Substantiv articulat după adjectiv nearticulat: кѹрать сѹфлетоул (195).

22. Articulare anormală: бѧлть де лакрѣмиле се фѣче (187).

23. Lipsa de articol: рȣгъчюне [володръ] (180), ертъчюне [пъкателѡр] (194).

24. Intrebuințarea corectă a articolului *al*: фок ал лѡр (193), слȣџи але лȣи (185), фъкъторюл черюлȣи ши ал пъмънтолȣи (194) etc.

25. Genitivo-dativul femeiesc cu *-eei*: рȣгъчюнеeи (184), сфинтеeи (185 de 2 ori, 195), свинтеeи (190) ѧпърьцїееи (187), Марїееи (182);

cu *-iei*: рȣгъчюнїеи (193);

cu *-ei*: свинтеи (195) etc.

26. Nicăiri лȣ, ci numai лȣи.

27. тътѫне-съȣ (181).

28. Pluralul cu *-ure*: дȣхȣреле (189, 190, dar 194: дȣхȣриле).

29. Conservațiunea tematicului *-u-* din lat. *manus*: мънȣле (184, 185, 195), мѫнȣле (195).

30. Forma absolută în loc de cea enclitică: дѫ мїе (180).

31. *su* pentru *sânt*: пъгъни-сȣ (188).

32. Condițional arcaic: съ нѹ аскȣлтарет (189), съ нȣ аскȣлтаре (192), съ бирȣире спре змїеȣ ши съ но перире (189), съ нȣ-и търе капȣл (193), съ фȣре (194), unde съ = lat. *si*;

съ нȣ с'аръ покъи (195).

33. Perfect arcaic: фѣче (181, 187, 190), фѣчеръ (186), вене = *venit*.

34. Imperfectul cu *-iea* de la infinitivul cu *-i*, dar cu *-ea* de la infinitivul cu *-e*: лоѹзиѧ ши крѣдѣ (182), лъкȣиѧ (189, 191) lângă пȣтѧ (186), вениѧ (180) lângă ѕичѣ (180) etc.

35. Ablativ fără prepoziţiune: рѣ морте шморите-вою (192).

36. Gerunziu cu *-und-*: кѹрѹндѹ (193 de 2 ori), кѹрѹндо (193).

37. Propaginaţiunea pronumelui: прелдеци-ѹ де ѡ легаци (183), прендеци-ѡ ши ѡ легаци (185), ми с'арь дешкиде ѡкии міе (187), прилдеци-ѡ съ ѡ дѹчемь (189), ми се каде міе се мь доук (191), лпѹсеръ-л л костеле лѹи (195);

pronume pleonastic: чель ѡм кема-л Агатонь (180), боерѣса лѹи кема-ѡ (180), четате маре че ѡ кема (181), оу'мпърать че-ль кима (181), соуфлетѹл да-л-вою (192), лконцѹрь-и ачеи мѹнчитори (193), нѹ ѡ ва чинсти ачаста ѕи (194), капѡлѹи еи свинтеи Бенери (195), ѡамеміи мѹлци еи стрига (185), мѹлци неволничи веледекь еи (187), ѡ дѹсерь кътрь змеѹ съмта (190), ѡ ва чинсти сфьнта Бенери (104), cfr. mai sus nota 3 de la pag. 123.

38. *vrem*, *vem* în formarea viitorului: ръстигни-ѡ-врем (183), ведѣ-вем (183), плека-не-врем (189) etc.

39. Subjonctiv pentru viitor: е съ наскѫ (180) = *va naşte*, съ фіе (180) = *va fi*, съ фін (191) = *vei fi*;

viitor pentru subjonctiv: че вою фаче (193) = *ce să fac*.

40. Pentru prepoziţiunea *de*:

de = « decât »: маи фрѹмоась фать де ачаста (183);

de = « ca », « să », « ca să »: де ѡ легаци (183), де сь ѡ мънжлчи (189);

de = « aşa că »: де плека-се-вѡр (193), де дерептѹ домнезеоул міеѹ (192) = « aşa că pentru... », де фачети-вою (183), де проповедѹещи (182);

de = « dacă »: де вѧзѹ (185, 186);

de cu sens partitiv: лѹѡ де лакръмиле сале (188), лѡа де лакрьмиле еи (187);

exclamaţiunea: ѡ мишеи де нои! (190);

фьрь де харци (194), фьрь де фечѡри (180);

перире де ель (189);

фоуrь де еи (194);

лѹзи чел ȣпьрат де ѧ (191).

41. Distincţiunea între condiţionalul *să*, reflexivul *se* şi conjuncţiunea *să* nu e strict păzită: съ ботезарь (191), съ ва чети (195), мъние-сь (188, 189, 192), лѹпть-сь (184), скѹль-сь (184) lângă скѹль-се (187) şi скѹлѫ-се (186), съ лаѹде-сь (184), се мь доук (191), съ адѹкь lângă се адѹкь etc.

42. Conjuncţiunea *ci* şi pronumele relativ *ce* se scriu deopotrivă че.

43. Acuzativ fără *pre*: съ ноу аскѹлтарет мене (189), съ нѹ аскѹлтаре мене (192), ботезь ачель ȣпъ-рат (190), ваџе ачѧ фать (192), дѹсерь сфьнта Венери (192), досерь сфьнта (193), ȣконџѹрь-и ачеи мѹнчи-тори (193), ȣтребь еи (193), ботеѕа еи (185), веȣдекь еи (187), ши-л рѹга ееи ка ши домнеѕеѹ (189), дѹсерь кътрь змеѹ съмть Венери (190).

44. *spre* cu sensul latinului « super »: ȣпьрьтѣсь спре тоате (183), кълкь кѹ пичорѹл спре фалка (190), чинстѣ мѣ спре капѹл тъѹ (191), вирѹире спре змїеѹ (189);

spre = « la », « către »: да-те-вою спре маре мѹȣкъ (189);

фрикь маре фѹ спре ель (193).

45. *ce* = « în care » sau « unde »: четате маре че лъкȣиѧ оуꙟ пьрат (191).

46. Compozițiune incorporativă: да-те-вою (189, 192), ѡмори-те-вою (192), џȣра-ци-мъ-кою (191), џюра-ци-мъ-вою (189), фаче-е-ва (193), дȣче-мъ-вою (188), плека-не-врем (189), ꙟкина-не-врѣмь (189), ръстигни-ѡ-врем (183), да-л-вою (192) etc., cfr. mai jos Nr. 50.

47. Subjonctivul fără *să*: баџе ачѧ фать (192), фоугь де ен тоате дȣхȣриле (194).

48. Construcțiune de observat: ботеѕатѫ ꙟ нȣмеле ми-е света Петка (183), ботезатѫ нȣмеле мї-и Петка (191), ботезате ꙟ нȣмеле мї-и света Петка (188), cfr. de asemenea anormalul *în*: ꙟцелѣсе ꙟ тоатъ лѫцѣ (181).

49. Disimilațiune sintactică: прендеци-ѡ ши ѡ легаци (185), преꙟдеци-ȣ де ѡ легаци (183).

50. Metateză sintactică: съ но лаȣде-сь (184), съ лаȣде-сь (184), че лȣпть-сь (184), скȣларь-се (184), мъние-сь (183, 189, 192) și așa la tot pasul, fără a mai vorbi de exemplele de mai sus la Nr. 46.

51. Pleonasticul *zise*: ръспоунсе ши зисе (183), ꙟтребь ен ши зисе (193), гръи кътрь ѫ зисе (184), ен стрига ши зиче (185), гръи кътрь сфьнта Венери ши зисе (186), стригѫ дїаколȣль ши ѕисе (190), гръи свьнта Венери ши зисе (195), рȣга-се ачелѡр мȣꙟчитори ши ѕисе (193).

52. Construcțiunea imperfectului cu perfectul: кема-о ши зисе (191).

53. Dativ pentru nominativ: ачелȣи ꙟпърат въѕȣ (187).

54. Frazeologie:

е съ бирȣире спре змїеȣ ши съ но перире де ель, плека-не-вpeм ши ꙟкина-не-врѣмь ши нои еи (189) = « iar dacă va birui pe zmeu și dacă nu va pieri de el, ne vom pleca și ne vom închina și noi ei »;

съ нȣ-и тьере капȣл, кȣрȣндȣ ачещи ѡамени тоци кьтрь домнеѕеоѵл еи фаче-е-ва де плека-се-вѡр (193) = « dacă nu-i vei tăia capul, în curând pe toți acești oameni îi va face să se plece către Dumnezeul ei »;

еши парь диꙟ фокь маре, диꙟтр'ачел фок ал лѡр (192).

55. е cu sens de « iară »: е съ ноѵ аскȣлтарет (189), е съ нȣ аскȣлтаре (192), е съ бирȣире (189), е сфънта (183, 187), е пѫриниції лȣи (195), е чела че нȣ ѡ ва чинсти (194), е чела че ѡ ва чинсти (194), е чель ѡм (180), е боерѣса лȣи (180).

56. Ocară: връжиторю ръȣ ши къне ръȣ! (192).

57. деспȣеторюл (194) = « stăpân ».

58. магеницъ (193) = « fermecătoare », paleo-sl. магесьникъ « magicus » (Miklosich).

59. четате (180, 181, 182, 188, 189) totdeauna cu sens de « oraș ».

60. *Polată*, полателѡр (189, 192) = « curte princiară », din lat. *palatium* prin slav. полата.

61. боерѣсь (180, 182) = « muiere », de la *boier* = slav. болıаръ, alban. *bujar* și *bujareșă*, cfr. mai sus p. 113.

62. ачичѣ (181) = « aice ».

63. плод (180) = « posteritate ».

64. *Fecior* = « copil în genere »: фьръ де фечюри (180), de unde deminutive după sex: фечорел și фечюриць (180) sau фечорѣ (180).

65. *Dédevăr* = « adevărat »: дѣдевьрь домнеѕеꙋ (182), дѣдевърꙋлꙋи домнезеꙋ (186), ачела ѧсте дѣдевьрь (191).

66. Numile lunelor: лоуна лꙋи броумарю (181, 195) = « octobre », лꙋна лꙋи коупторю (195) = « iuliu ».

67. *Meserére* = « milă, grație »: рогꙋ-те съ фачи месерѣрѣ та (194).

68. шарба (187, 194) = « sclavă ».

69. нетаре (195) = « slab ».

70. *Istucan* = « piatră, bolovan »: съ фїе истꙋкан ачела грꙋмаѕꙋ (195), paleo-sl. истоуканъ « statua, simulacrum ».

71. *Spată* = « sabie »: тъе кꙋ спата (195).

72. *Harți* = « silă, violență »: фьрь де харци (194), ung. *harc* « luptă, război ».

73. *Ciudă* = « miracol »: аче чюдъ маре (186), slav. чоудо.

74. фрѫмсецилe (183, 188) = « beauté ».

75. *Ținut* cu sens de « spațiu, întindere »: цинꙋтꙋл ꙟпърьцїеен мѣле (187), și chiar « lume, univers »: пъринтеле а тоут цинотоул (194).

76. манте (187) = « mai 'nainte ».

77. *Nevolnic* = « bolnav »: мꙋлци неволничи веꙟдекь (187), paleo-sl. неволꙗ « necessitas », trecut la Slavii meridionali la semnificațiunea de « morbus » (Miklosich).

78. Alte slavisme mai insolite: оупобьѧще (193), ѡгодници (193), дꙋгорѣла (186), etc.

79. мъние-сь коу амарь (192).

80. че самь де wмь (183).

81. Cuvintele sânt foarte rar accentate, şi mai totdeauna cu accentul normal;

de observat două accente pe ꙗ = *ĭa*: венѝꙗ̏ (180), лоуѕиꙗ̏ (182), ꙗ̏ (182, 183 de 3 ori, 188, 191), ачиꙗ̏ (186), лѫкѹиꙗ̏ (189) pentru лѫкѹиꙗ̀ etc.;

accentarea monosilabelor între cuvinte neaccentate: крѣдем шѝ нои (190), ачаста ѕѝ венерѣ (194), шѝ зисе (185), шѝ алѣце (184) etc.

82. *Paiericul* este indicat rar, şi anume:

După *r* şi *l*: пар'тѣ (180), ар'деци (185), ар'серь (193), оур'ви (187), пор'таа (190), вьр'бацн (190), шар'ба (194), фър'мькьтоареле (194), ал'тѹ (185), ал'ть (188), ал'ци (182 de 2 ori), ал'тора (182), мѹл'ци (185), кьл'даре (185, 186, 192 de 2 ori), кьл'дарѣ (186), бал'ть (187), кьл'кь (190), че-л' кема (188), да-л'-вою (192);

după nasală: Ан'тиwх (181), ѧтрьн'сь (181), креди'ца (185), атон'чи (189), атѹн'чи (190), ѧнаин'тꙗ (190 de 2 ori), дин' съмтири (193), съм'та (190);

după *p*: ноап'тѣ (181), ноп'ци (192), шап'те (186 de 2 ori, 194), а шап'тѣ (186), дереп'ть (185, 187), лѹп'ть (184), рѹп'се (184);

деш'кисерь (190);

з'мее (190).

83. Sub raportul ortografic, cfr. mai sus[1].

[1] Hasdeu trimite la pag. 65 a lucrării sale, unde, analizând alt text măhăcean (« Legenda Duminicei »), subliniază confuzia dintre ѣ, ꙗ şi ѧ; ъ, ь şi ѫ în scrisul popei Grigorie. (N. Ed.)

84. Ar fi important de a constata dacă partea finală a Legendei sântei Vineri este tot așa în prototipul grec sau în textul slavic, căci ea prezintă, în orice caz, o coincidință foarte semnificativă cu Legenda Duminicei, și anume:

LEGENDA DUMINICEI:

« Nu știți că veînreré mare eu mă răstigniĭu priîntru voi? cu sulița mă înpunseră în coaste, cu trestie mă ucidé pre capu, e în mâru și în piciuare ei-mi bătură găvoazde, e cu oțăt și cu fiĭare mă adăpară, dereptu să lasu voao lége... »

SÂNTA VINERI:

« Sfănta veneri răstignitu-s'au Hs. de voe în cruce, cu oțit și cu fere adăpară-lŭ, și cu sulița înpuseră-l în costele lui, priîntru să lase noao lége... »

de unde rezultă — după noi — că Legenda Duminicei s'a scris sub influința unei proaspete lecture a Legendei sântei Vineri, astfel că s'a întrodus în ea un pasagiu cu totul străin « duminicei », ba încă și un altul: « Nu știți, neînțelepțiloru, că în vereré mare feću omu întăe Adamu... », cari pasage lipsesc ambele în « Epistolie », unde vinerea nu e considerată decât numai ca o zi de post deopotrivă cu miercurea.

PARTEA II

TEXTURI BOGOMILICE

1550—1580

INTRODUCEREA GENERALĂ *

§ 1. O mare parte din preţiosul volum, care aparţinuse lui popa Grigorie, anume intervalul de la pag. 21 până la pag. 126, cuprinde bucăţi scrise cu altă mână şi într'o altă localitate.

La 1600, acest manuscris s t r ă i n se afla deja în mânile preutului din Măhaciu, căci pe ultima-i pagină 126 el a înscris atunci în coadă titlul propriei sale lucrări: «Пов ѣстѧ сфинтєє доумирєчи».

Manuscrisul în cestiune datează dară, în toată puterea cuvântului, din secolul al XVI-lea; ba chiar — după cum ne vom încredinţa treptat mai la vale — el s'ar putea considera ca cel mai vechi text cunoscut în limba română, cam de pe la 1550, dacă nu şi mai denainte, cel puţin în unele părţi ale sale.

In adevăr, acest manuscris este omogen numai în privinţa grafică şi a tendinţei generale, nu însă şi sub raportul compunerii. Diferitele bucăţi, cari s'au

transcris într'însul de cătră unul și același individ înainte de 1600, sânt copiate după nește originaluri compuse în diverse timpuri și — probabilmente — în diverse locuri, deși toate provenind de la o singură direcțiune religioasă.

§ 2. Intre lucrările proprie ale lui popa Grigorie, am văzut mai sus figurând în frunte « Legenda Duminicei », care nu este altceva decât un apocrif favorit, un fel de stindart al sectei Flagelanților din secolul al XIII-lea.

De astă dată vom avea a face nu cu ereticii pribegi din Occidinte, ci cu un eres mai apropiat de noi, de o origine curat orientală, născut în Persia, renăscut în Bulgaria, crescut poate chiar în România, răspândit apoi din Balcani și Carpați până la poalele Pireneilor.

Este manicheo-pavlicianismul asiatic, devenit bogomilism lângă Dunărea de jos și transformat de aci, în lunga-i călătorie spre Provența, în Catari, în Patareni, în Albigensi etc.

Românii avuseseră a face numai cu forma *bogomilică* propriu zisă, care însă diferea atât de puțin de formele cele occidentale, încât episcopii eretici din Bulgaria trimiteau cărți dogmatice celor din Italia și din Francia.

§ 3. In secolul al XIII-lea toți sectarii neo-manicheici din întreaga Europă erau cunoscuți sub numele de « Bulgari ».

Deja Du Cange adunase în această privinţă mai multe texturi decisive.

Aşa călugărul Matei Paris zice sub anul 1238: « Ipsos autem nomine vulgari Bugaros appellavit, sive essent Paterini, sive Joviniani, vel Albigenses, vel aliis haeresibus maculati ».

Un alt cronicar din aceeaşi epocă sub anul 1207: « Per idem tempus Bulgarorum haeresis execranda, errorum omnium faex extrema, multis serpebat in locis, tanto nocentius, quanto latentius, sed invaluerat maxime in terra Comitis Tolosani et Principum vicinorum ».

Guilelm de Nangis zice sub anul 1223 despre regele Filip-August: « Envoia son fils en Albigeois pour destruire l'heresie des Bougres du pays ».

Un episcop catolic afirma chiar atunci că Albigensii erau supuşi unui papă din Bulgaria: « quem haeretici Albigenses Papam suum appellant, habitantem in finibus Bulgarorum ».

Printr'o scădere semasiologică, foarte obişnuită în istoria tuturor limbelor, cuvântul *Bulgarus* « eretic » a ajuns în Occidinte, sub forma franceză contrasă de *bougre* şi *bougresse*, a însemna viţiele cele mai ruşinoase.

Dar o soartă analoagă a avut tot acolo şi numele de *Vlachus*, *Blachus* « Român ».

Spanioleşte, începând din secolul al XIV-lea, cuvântul *vellaco*, *vellacho*, *bellaco* însemnează « maraud, coquin, fourbe »; la Francezi acelaşi termen este *blaische*, *blesche*, *blêche* — « trompeur, homme de mauvaise foi ». Deja bătrânul Huet recunoscuse că această vorbă nu

este altceva decât o formă medievală a numelui *Valaque*, ceea ce constată de asemenea Francisque Michel, mai adăogând că în argotul francez până astăzi *blêche* vrea să zică « vagabond, gueux ».

Dacă *bougre* = *Bulgarus* datează din epoca Albigensilor, de ce oare să nu fie tot de atunci *blêche* = *Blachus*, cu atât mai mult că cuvântul este popular numai în Francia și în Spania, de ambele laturi ale Provenței?

De aci ar rezulta că Românii, în secolii XII—XIII, vor fi luat o parte aproape egală cu Bulgarii la răspândirea bogomilismului în Europa.*

Dar mai este ceva.

§ 4. Am spus mai sus că doctrina bogomilică este o transformațiune a manicheo-pavlicianismului.

Insuși Schmidt, care se încearcă din răsputeri a separa dualismul european de cel asiatic, este silit a nu ascunde că în secolul al IX-lea Paulicianii din Armenia făceau o activă propagandă în Bulgaria, că manicheismul a exercitat de timpuriu o durabilă influință asupra mănăstirilor grecești și că în Tracia, în fine, tărâmul bogomilismului fusese bine preparat mai cu seamă printr'o colonie armeană pavliciană, pe care împăratul Ion Tzimisces — Armean el însuși — o stabilise pe la 970 în prejmetele Filipopolii.

Teologul rus Golubinskij se rostește fără șovăire că eresul bogomililor nu este decât o « continuare modificată » (продолженіе и видоизмѣненіе) a eresului Armenilor pavliciani, a căror așezare în Bulgaria se

începuse, cu mult înainte de Tzimisces, deja sub împăratul Constantin Copronim, între anii 741—775.

Istoricul cel mai recinte al vecinilor nostri de peste Dunăre, d. Jireček, nu vede de asemenea în bogomilism decât cel mult « o reformă a acelui pavlicianism armean », care de pe la secolul al X-lea era deja atât de înrădăcinat în Tracia, încât poseda acolo şase centruri bisericeşti în diferite direcţiuni.

Nu mai puţin categoric se pronunţă, în acelaşi sens, cel mai nou istoric al bogomilismului, d. Korolev.

Mai pe scurt, această provenință a r m e n e a s c ă a doctrinei bogomilice ni se pare a fi mai pe sus de controversă, rezultând dintr'o înlănţuire firească a unor fapte istorice necontestabile.

Dar propaganda pavliciană mărginitu-s'a ea numai de-a-dreapta Dunării? Nu se găsesc oare, dacă nu probe, cel puțin unele indici, oarecari motive de bănuială despre trecerea ei în Dacia lui Traian?

Nu punem mult temei pe faptul că pe la 1355 se menționează în Transilvania un « episcopus A r m e- n o r u m de Tulmachy », căci el nu era eretic, ci catolic, vicar al archiepiscopului unguresc de la Strigonia.

Există altceva mai semnificativ.

Se ştie că pavlicianii aveau o veneraţiune specială pentru apostolul Paul, considerându-se ca urmaşi direcți ai celui mai liberal dintre discipolii lui Crist. Ei pretindeau a fi « creștini de ai sântului Paul », de unde — poate — însuşi numele de P a u l i c i a n i.

Ei bine, întocmai aceeaşi pretensiune aveau Românii până în secolul al XVI-lea şi mai încoace, deşi

altmintrea păreau a fi foarte corecţi în credinţele lor religioase.

La 1527, venind în Moldova Sasul Georgiu Reicherstorffer, ca ambasador din partea regelui unguresc Ferdinand, a aflat aci că Românii se cred a fi conservat intactă religiunea anume a sântului Paul: « gens ista Moldavica — S. Pauli, ut ipsi volunt, religionem hactenus iam inde ab initio non sine summa veneratione et pietate coluit ».

Tot aşa un boier moldovenesc încredinţa pe la 1536, pe un diplomat german, că Petru-Vodă Rareş este creştin de legea « Sancti Pauli ».

Până pe la 1699 existau în Transilvania Români cari puneau pe apostolul Paul mai pe sus de toţi sfinţii, iar un proverb săsesc zice până astăzi în bătaie de joc: « er hat sie verlassen, wie Sanct-Paul die Bloch » (el i-a părăsit, *ca sântul Paul pe Români*).

Această extremă preferinţă pentru marele apostol al ginţilor, preferinţă care — la adecă — s'ar putea explica în multe feluri, să nu fie oare o reminiscinţă a pavlicianismului în Dacia lui Traian?

Oricum ar fi fost, sau că ideele dualistice se vor fi introdus la Români deja în cursul evului mediu, ori nu, — să aruncăm acum o privire asupra fondului doctrinei bogomilice.

§ 5. Aşa numitele eresuri ne sânt cunoscute, în genere, numai după aprecierile adversarilor lor, căci biserica domnitoare avea totdeauna grijă de a nimici orice cărţi eterodoxe, mai ales pe cele dogmatice.

Cam tot așa a pățit-o și bogomilismul.

Principalele două fântâne contimpurane despre fondul acestui eres, aș putea zice chiar unicele fântâne, sânt Grecul Eutimiu Zygadenos, care trăise pe la începutul secolului al XII-lea, și preutul bulgăresc Cosma de pe la finea secolului al X-lea.

După aceștiia, bogomilii credeau că Dumnezeu avusese doi fii: pe cel mai mare, Satanail, care s'a răsculat contra Tatălui și a devenit astfel elementul cel rău, și pe un fiiu mai mic, arcangelul Mihail, pe care dânșii îl identificau cu Crist. Satanail, în urma căderii sale, a zidit pământul și întreaga natură văzută. Numai omul reprezintă în lume un fel de compromis între Dumnezeu și Satanail, datorind celui dentâi sufletul, iar celuilalt corpul.

Predomnirea corpului asupra sufletului, adecă a lui Satanail asupra lui Dumnezeu, a durat până la întruparea arcangelului Mihail sub numele de Crist. Cea mai mare parte a Vechiului Testament nu e decât apoteoza lui Satanail. Satanail, iar nu Dumnezeu, este acela pe care-l adora Moise.

Prins de către Crist, Satanail a fost aruncat în tartar și despuiat de finalul *-il*, rămânând de aci înainte numai Satană. Puterea Satanei n'a încetat prin această victorie momentană a fratelui său mai mic. Insăși răstignirea lui Crist a fost o machinațiune a dracilor. Mai mult decât atâta, întreaga biserică ortodoxă, cu icoanele sale, cu moaștele sfinților, cu sacramentele, cu ierarchia, cu totalitatea instituțiunilor, este opera Satanei.

Provocând nesupunere contra oricării autorităţi, eclesiastice sau civile, bogomilii se priveau numai pe sine ca adevăraţi creştini. Afară de « Tatăl-nostru », pe care-l ţineau în mare onoare, ei respingeau celelalte rugăciuni creştine, înlocuindu-le prin ale lor proprie. Nesocoteau liturgia şi sărbătorile ortodoxe, dar posteau lunea, miercurea şi vinerea. Fiecare biserică se compunea dintr'un învăţător cu 12 « apostoli », şi totodată fiecare membru al sectei, chiar cei de sexul femeiesc, se considerau ca preuţi şi diaconi.

Ca urmare morală riguroasă a dogmaticei lor, bogomilii condamnau tot ce place corpului sau servă a întări acest element diabolic: căsătorie, vin, carne, avuţie.

Aproape toţi purtau haine călugăreşti, şi erau în fapt mai papi decât papa.

Ceea ce deosebea mai cu seamă pe bogomili de cătră fraţii lor din Occidinte, era dreptul de a minţi la trebuinţă, pe când ramura albigensă, din contra, era celebră prin ura minciunii. Ei atribuiau lui Crist monstruoasa autorizaţiune de a înşela pe inamici prin viclenie: « *τρόπῳ σώϑητε, τουτέστι, μετὰ μηχανῆς καὶ ἀπάτης* ». Această maximă se unea la dânşii cu cea mai neastâmpărată patimă de propagandă, de proselitism, fiecare bogomil voind cu orice preţ să fie dascăl, predicator, « apostol »: « нє бо состоꙗтсѧ рѣчи ихъ вкꙋпѣ, но разновлєкꙋтсѧ, аки гнила свита, дрꙋгъ дрꙋга прєхитрити творѧшєсѧ и своимъ комꙋждо оумышлєнїємъ имѧ творѧтъ » (învăţăturele lor nu se împacă împreună, ci se risipesc ca o haină

putredă, unul pe altul dorind a întrece și fiecare să-și facă un nume prin propria sa născocire).

De aci a izvorît acea mulțime de cărți bogomilice apocrife, dintre cari unele atât de dibace, atât de mascate, încât au reușit a scăpa de obicinuita nemicire a literaturei eretice și a deveni chiar cu timpul, precum vom vedea mai jos, cea mai favorită lectură a creștinului.

D. Jireček observă foarte bine că bogomilii se sileau în genere a se apropia în aparință de ortodoxi, pentru ca astfel să-i poată atrage mai cu înlesnire. Unii dintre ei primeau chiar Testamentul Vechi întreg sau făceau alte concesiuni, mai mult sau mai puțin importante.

§ 6. Literatura apocrifă a bogomililor nu este tocmai originală.

Ei s'au mărginit, în cea mai mare parte, a preface după chipul lor din grecește diferite apocrifuri de fabrică bizantină, alegând mai de preferință pe acelea, în cari pe de o parte figurează arcangelul Mihail, iubitul sectei, iar pe de alta se cuprinde antagonismul între suflet și corp, sau lupta între bine și rău, sau contrastul între paradis și infern, mai în sfârșit ceva în spiritul doctrinei dualistice.

Pe unul din asemeni apocrifuri bogomilice greco-slavice, anume « Legenda lui Avram », noi am studiat deja mai sus sub Nr. VII între « Texturi măhăcene », unde am indicat totodată în Introducere, după Sbornikul paleo-slavic manuscris al Archivelor Statului din

Bucureşti, mai multe alte bucăţi probabilmente de aceeaşi provenință.

D. Golubinskij, dând o listă a scrierilor apocrife de nuanța bogomilică, a scăpat din vedere o enumeraţiune mult mai completă, cuprinsă într'un Sbornik din secolul al XVI-lea al Bibliotecei Sinodale de la Moscva, sub titlul de: « Cărţi de ale Vechiului și Noului Testament pe care ortodoxii nu trebui să le citească ».

Iat'o întreagă:

« Nu trebui să le citească ortodoxii, căci ereticii le-au scris din mintea lor, iar nu din Duhul sfânt, după cum sânt:

Povestea despre Enos, cum a fost în al cincilea cer și a scris 300 de cărţi;

Cărţile lui Lamech;

Rugăciunile lui Seth;

Testamentul lui Moise;

Psalmii lui Salomon;

Povestea lui Iacob;

Îmblarea Maicei Domnului pe la munce;

Despre fruntea lui Adam cu cele 7 biserice într'însa;

Despre liturgia la care a întârziat preutul;

Despre judecăţile lui Salomon și enigme;

Despre soarele pe care-l învârtesc 300 de îngeri și cocoșul ce stă în mare;

Despre Chitovras (Centaur);

Rugăciuni de friguri și de buba cea rea (? ѡ нєжидєхъ);

Despre cele 7 friguri;

Apoi alte rugăciuni minciunoase de friguri, pe cari le scriu pe nafure și pe mere (на ıаблоцехъ), ca să scape de boală;

Şi fel de fel de născociri eretice de ale filosofilor, lecture, canoane, rugăciuni minciunoase, pentru a seduce pe cei simpli, dintre cari mulţi, necunoscând bine Sânta Scriptură, pier din neștiință, păstrând în casele lor din părinți și din moși, neşte scrieri eretice, furișate în cărţi de predice şi de rugăciuni, pe cari trebuia să le arză, căci ele depărtează de la Dumnezeu și aduc victime dracilor, precum sânt:

Vrăjiri de noroc și altele multe;

Despre zilele lunei, și că în ziua dentâi a lunei fusese creat Adam;

Despre noroacele şi ceasurile bune şi rele;

Citirea în stele, în care cred oamenii cei fără minte, căutând în ele ziua naşterii, şi căpătarea slujbelor, și despre trai și moarte, și despre semne de pe corp, și despre cumpărăture și vânzări, și altele urîte lui Dumnezeu și blăstemate de sfinţii apostoli şi sfinţii părinți.

Eresul este a doua idolatrie, semănată în dauna sufletelor; şi acela ce ţine la sine scrieri eretice şi crede în vrăjile lor să fie blăstemat cu toți ereticii, iar cărţile acelea să se arză pe fruntea lor.

Făptuitorii cărților eretice au fost în țara bulgărească popa Ieremia și popa Bogomil, şi Isidor Italianul, și iarăşi Italianul Iacov Tzentzal (?) şi alţi mulţi, însemnaţi în marele Nomocanon, cari au falsificat

regulele sânţilor părinţi şi au scris lucruri eretice, canoane, lecture şi rugăciuni.»

Din lunga listă de mai sus, cam confuză pe alocuri, două bucăţi, anume cele indicate prin cursivă, se regăsesc mai jos româneşte între «Texturi bogomilice» *.

O altă enumeraţiune analoagă a scrierilor eretice, în mare parte bogomilice, sub titlul: «Despre cărţi adevărate şi false şi despre superstiţiuni», se află într'un codice slavic, publicat deja în secolul al XVII-lea, unde se menţionează, mai pe de-asupra: Viziunea lui Isaia, Intrebările lui Ion Teologul, Dialog între sântul Bartolemeu şi Maica Domnului, Nomenclatura îngerilor etc. etc., şi se atribue personalmente lui «popa bulgăresc Ieremia» (Єремїа попъ Болгарьскїй) o legendă a Crucii şi — mai cu seamă — acea rugăciune de friguri, pe care o vom publica mai la vale.

§ 7. O imagine foarte poetică, dar nu mult exagerată, a totalităţii literaturei bogomilice, religioase şi nereligioase, ne-o dă d. Lombard, în cartea cea mai proaspătă, despre sectele dualiste din evul-mediu:

«De ce mouvement religieux naquit toute une littérature. À l'origine elle revêt un caractère religieux, naïf et populaire. Peu à peu ce qu'elle a de spécialement bogomile s'efface, les couleurs riches et variées, les fantaisies merveilleuses et bizarres de l'Orient font irruption dans son sein; elle perd de plus en plus les contours précis et nettement terminés des récits bibliques. La littérature profane,

ainsi graduellement préparée et annoncée, paraît finalement sous la forme de traductions des romans byzantins du moyen-âge et d'œuvres originales telles que chroniques, lois expliquées par des exemples, etc. C'est à ce moment que la littérature atteint l'apogée de son développement; elle s'émancipe à la fois de l'ancienne langue slovaque et de l'influence grecque; par la Bosnie, elle se répand chez les Croates, par la Roumanie chez les Russes; elle devient ainsi le canal par lequel l'antique culture de l'Orient et le monde fabuleux de l'Arabie et de l'Inde pénètrent chez les Slaves du sud et du nord; et tandis que la doctrine des Bulgares remuait toute l'Europe occidentale, leurs livres faisaient luire quelques rayons de lumière dans l'Europe orientale.»

Vom constata mai jos, în Apendice, că una din cele mai frumoase balade poporane ale României * a străbătut la noi tocmai din Persia, pe calea bogomilismului.

Aceasta confirmă până la un punct entuziasticul tabel schițat de d. Lombard.

Ceea ce se poate zice fără cea mai mică exagerațiune este că nici o sectă, nici un eres din veacul de mijloc nu împinsese atât de departe, ca bogomilii, fuziunea în fond și în formă a teorielor teologice cu credințele vulgului. De aci literatura bogomilică se apropie în toate de literatura poporană, și în unele puncturi ambele se confundă chiar, se identifică într'un mod indisolubil, astfel că ar fi peste putință a decide dacă lucrul cutare sau cutare va fi trecut de la popor la bogomili ori vice-versa.

Acum însă, mai întâi de toate, să ne întrebăm: cine oare să fi fost cei doi « făptuitori ai cărților eretice în țara bulgărească », popa Jeremia și popa Bogomil?

§ 8. Fântânele grece menţionează numai pe popa Bogomil; unele fântâne slavice atribue lui popa Jeremia ceea ce în altele se dă lui popa Bogomil, pe când lista de mai sus a cărţilor eretice face din Jeremia și Bogomil, după cum am văzut, două individualități separate; presbiterul Kozma însă, fântâna cea mai importantă dintre toate, nu cunoaște de loc pe popa Jeremia, ci numai pe popa Bogomil: « въ лѣта правословнаго царꙗ Петра бысть попъ именемъ Богꙋмилъ » (în anii ortodoxului împărat Petru trăia un popă numit Bogomil).

Criticii au ajuns de aci la concluziunea că Jeremia și Bogomil nu sânt decât unul și același personagiu, numit Bogomil ca mirean și Jeremia ca monac. Pentru a înlătura orice obiecţiune, vom adăuga că slavonește « popă » se zicea și călugărilor, după cum românește de asemenea « a popi » însemnează în cronice « a călugări ». Vornicul Ureche, vorbind despre Domnul moldovenesc Alexandru Lăpușneanul, zice: « дакъ с'аꙋ трезит ши с'аꙋ възꙋт кълꙋгър, съ хїе зис къ де се ва скꙋла, ва попи ши ел пре ꙋнїи ».

Acest eresiarc trăia dară sub împăratul bulgăresc Petru, între anii 927—968. Un manuscris paleo-slavic de la 1210, așa zisul « Sinodic al tzarului Boris », ne spune anume că popa Bogomil « a răspândit în Bulgaria eresul manicheic » (въспрїемшаго манихеискѫѧ сїѫ

ѥресь и въ бльгарстѣи земли разсѣавшаго), și ne mai dă și numile primilor săi elevi sau « apostoli »: Mihail, Todur, Dobri, Ștefan, Vasile și Petru, cari vor fi înmulțit și ei, neapărat, literatura cea apocrifă a sectei.

§ 9. Intemeiat în secolul al X-lea, bogomilismul a durat peste Dunăre mai până în zilele noastre. Clerul bulgar nu poseda nici dibăcia greacă, nici inquisițiunea romană, pentru a ști să pună capăt eterodoxiei. Guvernul turc, mai cu deosebire, nu avea nici o rațiune de a o persecuta. Abia pe la 1650 un mare număr de bogomili, cari își dedeau ei înșiși numele de Pauliciani, au fost convertiți la catolicism. Ei ocupau Nicopolea și 14 sate dempregiur, adecă locuiau tocmai la coastele noastre.

De la 950 până la 1650, în curs de șapte* secoli, bogomilismul a putut să exercite o influință oarecare, mai mare sau mai mică, dar totdeauna directă, asupra învecinaților Români. Dacă aceasta nu s'a resimțit la noi într'un mod zgomotos, cauza principală este cunoscuta toleranță a clerului român, carele se prefăcea că nu vede abaterile cele mărunte, iar în parte și ignoranța dogmatologică a acestui cler, care nu-i permitea a stabili o distincțiune precisă între eres și ortodoxie, între « credendum » și « non credendum ».

Popa Grigorie din Măhaciu, care totuși nu era om prost și nu era nici eretic, căci n'ar fi copiat cu atâta îngrijire un catechism foarte ortodox, propaga tot felul de apocrifuri eretice, numai și numai din lipsa unei solide instrucțiuni teologice.

Cu atât și mai lesne trebuiau să se alunece preuții cei de rând.

In acest mod, în cursul secolului al XVI-lea, s'au tradus românește o mulțime de scrieri bogomilice.

Pe la 1580 un amator de lucruri miraculoase, probabilmente cleric, s'a apucat a le aduna, a le transcrie și a le grupa într'o singură colecțiune, din care o parte a nimerit apoi în mânile lui popa Grigorie.

Nici traducătorii, nici colectorul, nici preutul din Măhaciu, nici unul din ei nu-și închipuia, de sigur, că răspândește cu tot dinadinsul printre ai săi afurisitul eres al lui Bogomil!

§ 10. După cum am făcut în privința « Texturilor măhăcene », de asemenea și aci vom indica la marginea textului paginele după manuscris, prevenind pe lectori că la ele se referă cifrele cele între parentezi din *Notanda*.

APOCALIPSUL APOSTOLULUI PAUL

INTRODUCERE

§ 1. Neuitatul Ozanam, într'un studiu « Despre fântânele poetice ale Comediei Divine », a analizat un lung şir de « călătorie la iad », antice şi medievale, începând de la un pasagiu din Mahâbhârata până la Infernul lui Dante.

Lista, deşi foarte lungă, este totuşi departe de a fi fără lacune; şi nu noi vom lua asupră-ne sarcina de a o completa, ba nici măcar de a o reproduce.

Cele mai celebre viziuni antice de această natură sânt a lui Ulisse în Homer şi a lui Enea în Virgiliu, pe lângă cari ar fi păcat de a uita parodia muşcătorului Lucian, unde ne arată pe marele rege Filip redus în iad la modestul rol de a-şi cârpi neşte vechi papuci.

La Romani imaginile muncelor din Infern erau atât de comune, atât de răspândite în popor, încât Plaut zice undeva:

> Vidi ego multo saepe quae Acherunti fierent
> Cruciamenta....;

iar la Greci Aristotele ne spune că, din cele patru feluri de tragedie, unul este anume acela în care acțiunea se petrece în Tartar.

Cu toate astea, niciodată capitala Satanei n'a fost mai frecuentată ca în cursul veacului de mijloc. In literatură cel puțin, acea epocă ne-a lăsat mai multe pelerinagiuri la Iad decât la Ierusalim; și în orice caz, neşte pelerinagiuri cu mult mai citite. Să ia cineva Vieţele Sânţilor, cele grece sau cele latine, și o să se sperie de mulţimea viziunilor infernale. Altele, tot pe atât de numeroase, nu s'au cuprins în Hagiografie. Cele mai renumite sânt: a lui Patrick, a lui Guerino Meschino, a lui Tindal, a lui Wettin, a lui Bernold, a lui Alberic, a lui Owen, a lui Winfred, a sântului Ansgar, a sântei Terese, a regelui Carol Pleşuvul, a marchesului Hugo de Brandeburg, a landgrafului Ludovic de Turingia etc.; iar la Bizantini: a lui Timarion și a lui Mazari. Se găsesc printre ele până și bucăţi comice, ca: « Jongleur qui va en enfer » și altele, cari ne amintesc, prin lipsă de respect pentru cele nesfinte, pogorîrea în Infern a lui Bacchus în Aristofan.

Nu mai menţionăm drăciele necreștine, bunăoară călătoria la iad a poetului evreesc Immanuel ben Salomo pe la 1330, pe care-l călăuzea profetul Daniele, întocmai ca Virgiliu pe Dante.

§ 2. Multe și diferite cauze, unele generale, altele proprie evului mediu, au concurs la producerea acestui fenomen.

Pe de o parte, don-quichotismul era la ordinea zilei. Toți, până și sfinții, doreau a fi cavaleri. Pe apostolul Paul — vezi mai jos §-ul 4 — trubadurii îl numeau «baronul Paul»: *Pol le ber*; iar pictorii și sculptorii bisericești îl înarmau ca pe un viteaz mergând la bătălie. Era spiritul timpului. Pe când unii provocau la duel pe falnicii paladini, alții chemau la trântă pe însuși dracul, ba încă mergeau chiar la el acasă, pentru a-i arunca mănușa drept între coarne.

Pe de altă parte, teribilul e frumos: «fair is foul and foul is fair», după expresiunea fermecătoreselor lui Shakspeare. Poporul aleargă nebun după ceea ce îl îngrozește: aci, la arena gladiatorilor; dincolo, la auto-da-fè; dincoace, la lupta taurilor; pretutindeni, la guillotină sau la spânzurătoare, negreșit nu pentru a fi victimă, dar pentru a privi în siguranță suferințele altora, pentru a vărsa o lacrimă, pentru a simți o bătaie de inimă. Și ce oare poate fi mai teribil ca Infernul, construit ad-hoc prin fantasia omului din tot ce insuflă teroare?

Nu mai vorbim de alte cauze mai secundare. Frica iadului înlesnea stăpânului ținerea în frâu a celor stăpâniți, dar și pe cei stăpâniți îi apăra adesea de desfrâul stăpânului; frica iadului umplea până în vârf punga clerului, dar împiedeca în același timp abuzurile clericale; frica iadului funcționa ca un fel de lege penală preventivă în sânul superstițioasei barbarie a veacului de mijloc; mai în sfârșit, frica iadului era bună atunci pentru toți și pentru fiecare.

§ 3. Crist, Maica Domnului și Apostolii stau în capul religiunii creștine, conducători văzuţi către cele nevăzute, elastică trăsură de unire între om și Divinitate.

Călătoriele lor la iad trebuiau să serve de model pentru excursiunile posterioare mai mărunte.

Cea mai puţin poporană a fost pogorîrea în Infern a lui însuși Crist, descrisă, nu fără scântei de adevărată poezie, dar prea pe scurt, mai mult ca o apariţiune decât ca o « umblare », în pretinsul evangeliu al lui Nicodem, de unde a trecut pe de 'ntregul în Messiada lui Klopstock.

Dacă acest apocrif a fost sau n'a fost cunoscut Românilor, nu știm. Intre cărţile bogomilice, în orice caz, el nu figurează. Mult gustat nu era nici în Occidinte. Puţinătatea amăruntelor infernale se pare a-i fi stricat în opiniunea publică a oamenilor din veacul de mijloc, cărora le plăceau grozăviele grămădite una peste alta într'o panoramă pe cât se poate mai prelungită.

Să nu uităm totuși că din evangeliul lui Nicodem epizodul lui Crist în Infern a fost intercalat într'un alt apocrif mai norocos, mai poporan, certamente familiar Bogomililor — vezi mai sus p. 150 — anume în așa numitele « Intrebări ale apostolului Bartolemeu către Maica Domnului », de care există manuscrise slavice foarte vechi.

Despre pogorîrea Maicei Domnului, de tot lungă, plină cu fel de fel de « quae Acherunti fierent cruciamenta », şi tocmai de aceea foarte poporană în

toate țările creștine medievale, noi am vorbit pe larg în introducerea la textul precedinte.

Dintre Apostoli, pogorîrea în iad a fost rezervată celui mai de frunte, celui mai vorbitor și mai umblător totodată: Paul, a căruia călătorie, în adevăr, dacă n'a întrecut în popularitate pe a Maicei Domnului, dar cel puțin n'a rămas nicidecum în urmă.

Este remarcabil că însuși Dante o citează într'un mod indirect, în cântul II din « Infern »:

Andòvvi poi lo vas d'elezione...,

unde o glosă adauge: « Paolo apostolo, lo quale fu vaso d'elettione, andò al inferno ».

§ 4. Textul grec al acestui apocrif, publicat întreg de către Tischendorf, dempreună cu variante dintr'o redacțiune siriacă, și a căruia compunere nu este cu mult posterioară epocei lui Teodosiu cel Mare, poartă titlul de: *'Αποκάλυψις τοῦ ἁγίου Παύλου*.

El a fost prelucrat în evul mediu, în proză și în versuri, în mai toate limbele europeane, începând de la cea latină.

Reproducând un fragment dintr'o redacțiune versificată franceză, d. Paul Meyer îl precede de următoarea notiță:

« Je ne m'étendrai pas sur ce poème, ayant l'intention de l'étudier, avec d'autres sur le même sujet, dans un mémoire sur les légendes pieuses dans la littérature française, dont je rassemble les matériaux depuis bien des années. Je me bornerai à dire

qu'il est fondé sur un apocryphe dont nous possédons *deux rédactions latines*... »

Şi apoi adauge:

« Je connais *en français cinq rédactions rimées* de cette légende... »

Şi aceasta nu e încă tot.

O *a şesea redacţiune franceză rimată*, compusă în 334 versuri de către călugărul anglo-normand Adam de Ros în secolul al XIII-lea, a publicat-o întreagă Ozanam:

> Seignors freres, ore ecoutez,
> Vos qui estes à Deu nummez,
> Et aidez-moi à translater
> La visiun saint Pol le ber...

Tot în versuri, mai este cunoscută o veche traducţiune engleză, iar în proză — una provenţală şi una italiană.

N'am avut ocaziunea de a da peste redacţiunile medievale spanioală sau portugeză şi peste cele germane; dar ne-ar fi greu a ne îndoi despre existinţa lor; ba încă nu ne sfiim a bănui că fericitul apocrif va fi fost tradus oarecând până şi ungureşte.

Din cele orientale, afară de redacţiunea siriacă, Du Pin citează una coptică, iar Assemani una arabă.

Pe noi însă, după ce am indicat răspândirea aşa numitului Apocalips al lui Paul, în cursul evului mediu, până la marginile extreme ale creştinătăţii spre apus şi spre răsărit, ne interesă mai cu seamă, în cazul de faţă, anume redacţiunile cele slavice.

Apostolul Ginţilor bucurându-se, dempreună cu arcangelul Mihail, de cea mai deosebită favoare din partea Bogomililor, este învederat că aceştiia, mai mult ca oricine altul, nu puteau să nu-şi însuşească cu grabă un apocrif care, din toate puncturile de vedere, se potrivea de minune cu propria lor doctrină. Să observăm că Apocalipsul lui Paul, chiar în evul mediu, era considerat de către ortodoxii cei riguroşi ca o operă eretică a Paulicianilor, iar prin urmare ca ceva foarte bogomilic, din cauza intimei legături între ambele aceste secte de nuanţă manicheică.

De la Bogomili apoi, el a trecut la Români.

§ 5. Apocalipsul lui Paul a avut soartea tuturor cărţilor poporane: redacţiunile sale, uneori chiar copiele aceleiaşi redacţiuni, diferă una de alta.

Un exemplu.

Biblioteca Imperială din Viena posedă trei redacţiuni latine manuscrise ale acestui apocrif (N-rele: Rec. 3129, Theol. 745 şi Lunael. F. 11), dintre cari:

cea dentâi se începe cu: «Paulus vero cum erat in carne»;

cea a doua: «Dies dominicus dies est electus»;

cea a treia: «Oportet nos timere»....

Generalmente însă, lăsându-se la o parte deosebirile specifice din limbă în limbă şi din timp în timp, prototipul s'a diferenţiat într'o redacţiune lungă şi o redacţiune scurtă.

Vechia redacţiune slavică cea lungă, cu variante după două copie, s'a reprodus de către profesorul

Tichonravov de la Moscva sub titlul de: Слово о видиньи свѧтаго апостола Павла (Cuvânt despre viziunea sântului apostol Paul).

Ea diferă prea puţin de textul grec publicat de Tischendorf[1]...

De aci însă nu urmează că redacţiunea slavică cea lungă este mai veche. Şi la Bizantini putea să fi existat o redacţiune scurtă, alături cu cea lungă, dintr'o epocă medievală cât de depărtată. Slavii, după toată probabilitatea, au tradus ambele din greceşte.

Redacţiunea slavică cea scurtă, reprodusă de curând de profesorul Stoian Novaković de la Bielgrad, după ce fusese publicată pentru prima oară deja la 1520 în Veneţia de către Bojidar Vuković, se intitulează: Слово светаго Павла апостола ѡ исходѣ доушевнѣмь (Cuvântul sântului apostol Paul despre ieşirea sufletelor).

§ 6. Deosebirea între ambele redacţiuni este mare.

Redacţiunea cea lungă cuprinde întreaga istorie **p o s t u m ă** a sufletului uman, consistând din trei momente:

1. Judecarea sufletului de către Dumnezeu;
2. Răsplătirea sufletului celui bun în Paradis;
3. Pedeapsa sufletului celui rău în Infern.

Secţiunea Paradisului este mai mică decât a Infernului, nu numai pentru că în rai nemeresc mai

---

[1] Hasdeu pune aci faţă în faţă un pasaj al redacţiunii slavice şi corespunzătorul grecesc, pe care nu le-am reprodus. (N. Ed.)

puţini, dar mai cu seamă — raţiune retorică — pentru că fericirea se descrie mai cu anevoie decât durerea.

Din cele trei momente, în redacţiunea cea scurtă găsim abia pe cel dentâi. Paradisul și mai ales Infernul, atât de voluminos prin natura sa, sânt lăsate la o parte. Totul se reduce la porțiunea cea introductivă, la «judecarea sufletului de cătră Dumnezeu» sau — după titlul puţin corect ce și l-a ales această redacțiune — la «ieșirea sufletelor».

Nu mai este dară o călătorie la iad, ci numai, ca să zicem așa, strângerea geamantanului, așezarea sacului cu care sufletul se pregăteşte a pleca în lumea cealaltă.

Dacă redacţiunea cea scurtă ar fi cronologicește posterioară Călătoriei Maicei Domnului la Iad, atunci ea s'ar putea considera ca rezultatul unei d i s o c i a ț i u n i d e i d e i, în puterea căriia din Apocalipsul lui Paul s'a șters tot ce seamănă prea mult cu cuprinsul celuilalt apocrif.

§ 7. Redacţiunea cea lungă a fost cunoscută și ea strămoșilor noștri în secolul al XVI-lea.

O traducere română nu s'a descoperit încă; dar în textul, pe care-l vom publica mai la vale sub Nr. IV, se află o indicaţiune foarte precisă în astă privinţă, şi anume:

...спѹсе ꙟџерѹл лѹ Павел апостолѣ, къ-ль портѫ де-и аръть тоате мѹнчиле, къ аръ фи оунь воиникѹ де треи-ѕечи де ани де аръ пръвѫли ѡ пїатрь ши ѡ арѫ слобоѕи ꙟ џос съ збоаре ꙟ треи ани съ каѕѫ аколо, аколо есте мѹнка пъкѫтошилорѹ.

Acest pasagiu corespunde celui următor din redacţiunea slavică cea lungă:

...dacă va lua cineva o piatră şi o va zvârli într'un puţ foarte adânc, încât să ajungă la fund după mult timp, aşa este această adâncime....». [1]

Intre redacţiunea slavică cea lungă şi redacţiunea corespunzătoare românească, pe care ne-o indică pasagiul de mai sus, exista, prin urmare, o însemnată diferinţă de amărunte; fondul însă era identic. In redacţiunea cea scurtă, fie slavică, fie românească, pe care o dăm întreagă mai jos, nu ne întimpină nicăiri, din contra, «o piatră prăvălită» sau ceva analog.

§ 8. Nici redacţiunea românească cea scurtă n'a ajuns până la noi completă.

In volumul lui popa Grigorie din Măhaciu, ea cuprinde paginele 21-30; dar între paginele 24-25 lipseşte o foaie întreagă, adică $^{1}/_{6}$ din totalitate.

Graţie contextului slavic, pe care, după ediţiunea d-lui Novaković, noi îl reproducem în josul textului românesc, am putut completa, sub raportul sensului, această regretabilă lacună [2].

§ 9. Textul de faţă ne procură o indicaţiune cronologică foarte preţioasă, deşi indirectă.

---

[1] S'a reprodus numai traducerea lui Hasdeu. (N. Ed.)

[2] In ediţia noastră, pasajul înlocuit cu traducerea lui Hasdeu se află, vizibil despărţit, la pag. 168-169. (N. Ed.)

Ca şi contextul slavic, el cuprinde începutul lui Tatăl-nostru până la: « şi pe pământ ».

Noi cunoaştem deja această rugăciune după patru exemplare dintre anii 1560-1619, în cari pasagiul în cestiune sună în următorul mod:

1560:

татьль нострoу че ещи ꙟ черю, сфинцѣскѫ-се ноумеле тъоу, съ вїе ꙟпърѫцїе та, фїе воѧ та коум ꙟ черю аша ши пре пѫмѫнть...

1580:

татѫль нострȣ че ещи ꙟ черю, сфинцѣскѫ-се ноумеле тъȣ, съ вїе ꙟпърѫцїѧ та, фїе воѧ та коумь ꙟ чери аша ши пре пъмѫнть...

1593:

parintele nostru ce esti in ceriu, swincaske-se numele teu, se vie inperecia ta, se fie voia ta, komu ie in ceriu assa ssi pre pemintu...

1619:

татъль нострȣ чел че ещи ꙟ черюре, се сфенцѣскъ-се нȣмеле тъȣ, съ кїꙟе ꙟпъръцїа та ши се фїе воѧ та ка ꙟ черю ши пре пѫмънтȣ...

Prin urmare, între texturile din 1560 şi 1580 nu este nici o deosebire, iar texturile din 1593 şi 1619 se depărtează prea puţin de acelaşi tip comun al lui Tatăl-nostru, tip ce se vede a se fi răspândit la toţi Românii în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Cu totul altfel, mult mai imperfect, mai rudimentar, mai dibuitor, mai primitiv, este pasagiul corespunzător în textul de mai jos, şi anume:

татьл нострꙋ чела че ѫщи ⸙ черю, свънтꙋ нꙋмеле тъꙋ, кьндꙋ вери вени динтрꙋ ⸙пърьціе та, фїе воѧ та кꙋм ⸙ черю аша прѣ пре пьмънтꙋ...

De aci este legitim de a conchide că traducerea românească a Apocalipsului lui Paul s'a făcut în prima jumătate a secolului al XVI-lea, până a nu se fi născut tipul cel cu «sfinţească-se» şi «să vie», pe care-l găsim aşa zicând stereotipat de la 1560 încoace.

Să se alăture cu aceasta cele spuse deja de noi la pag. 139 despre epoca generală a «Texturilor bogomilice» din volumul lui popa Grigorie.

CUVĂNTU*L* S*VĂN*TULUI PAVE*L* AP*OST*OLŬ DÉ EŞIR*É* SUFLETELO*R*

Fără de stare vă rugaţi, *fraţilor*, căt*r*ă Hs. în toaté ćasurile, şi ḑua și noapte, și bl*agoslo*viți Dumneḑeu. Că în toate ḑile, deca ap*u*ne soarele, to*ţi* îngerii omeniloru, a bărbaţilo*r* și a muerilo*r*, mergu la Dumneḑeu să se închine, și ducu lucrurele toate înainté lu Hs. dela toţi oamenii; e D*u*hu*l* svăntu ĭase dela Hs, în tămăpinar*é* loru și grăĭaşte: De unde veniţi, îngerii mei, de aduceţi acéle sarcine ĭuşo*a*re și rugăcĭuni *cu* alte darure du*l*ci și cinstite? Ĭa|râ ei răspundu 21 aşa: Noi veni*mu* dela ceĭa ce s'au lăsatu de du*l*ćaţa lumiei dereptu sv*ăn*tu*l* numele tău și să roagă aşa: « tată*l* nos*t*ru cela ce ĭaşt*i* în cerĭu, sv*ă*ntu numele tău, căndu veri veni din*t*ru înpărăţie ta, fie voaĭa ta cu*m* în cerĭu aşa pr*é* pre pămăntu », de să muncescu în pustie și în măguri și în peșteri, și să ducu în oraș*é* și în cetăţi, de-i gonescu și-i hulescu și-i ucigu și scuepescu spre ĭai; ei în toate ćasurile plă*n*gu și să flămănzescu şi să însetoşaḑâ; ĭarâ ei înblându în cetăţi der*é*ptu sf*ă*ntu cuvăntu*l* tău și săntu ucişi și ḑua și noapte, ĭar*ă* inima lo*r* ĭaste miloasâ; noi se*m* | îngeri, 22

încă ne mirâmu de răbdare lor! Și grăi glasu cătră ei și ḑisé: Aceĭa să-i știți, că voi aice seți cu mine, ĭară dulćața me ĭaste acolo cu ei, că săntu aceia fii mei ceĭa pre-ĭubiții; stați în toate ćasurile de slujiți lor; nece dinioră nu lăsare pre ei, că loc de veselie aicĭa ĭaste acelora tuturoru[1]. Ĭară se ducu îngerii și slujescu loru. Și ĭară îngerii omenilor celora ce n'au fapte bune mergu să să închiné la scaunul Tatălui; ei mergu tănguindu-se, că ducu numai strămbătăți de la omenii săi. Duhul svăntu ĭase în timăpinare loru, și grăi glas cătrâ ei și ḑise: De unde

23 véniți, îngerii mei, de aduceți acele | sarciné grele și veniți ponosiți? Ei răspundu: Noi venim dela omeni botezați în numele tău, ĭară ei facu voe trupului seu de grâmădescu păcate pre păcate, de să spurcâ cu rele lucrure: pré-ĭubire, și clevetescu, și măntu unii cătră alăți, cu furtușagure ..... și cu zavistii, și-sŭ varsă săngele, și-sŭ grăbitori în fără-de-legi, și calcă porunca ta, și toate lucrurelĭa să spurcâ; cruce o ținŭ în mănile sale, ĭară din rostul loru grăeștĭa diavolul, ĭară svăntul boteḑul nu-l păzescu și praznicele svinte ale tale, și a șapte ḑi svănta Duminĭacă ei

24 nu o păzescu. Și | .....

[zise Dumnezeu: Duceți-vă, fără încetare, de le slujiți lor până ce se vor întoarce și se vor pocăi și vor veni la mine, și atunci eu îi voi judeca. — Vedeți dară, fii omenești, că toate faptele

---

[1] Era scris *tutururu*, apoi s'a adaus de aceeași mână un *o* de-asupra lui *r*.

oamenilor de pe pământ îngerii le duc în cer denaintea lui Dumnezeu, fie cele bune, fie cele rele; și știind aceasta, nu încetaţi de a lăuda pe Dumnezeu. Căci iată eu, Pavel, am fost în Duhul sfânt şi am văzut acestea. Şi la întrebarea mea, îngerul ce mă purta îmi zise: Urmează după mine, Pavele, de-ți voi arăta locașul sfinților și vei cunoaște locașul celor drepți, unde sânt duse sufletele celor drepţi. Şi văzui acolo bunătăţi nepovestite. Şi apoi ne-am pogorît sub pământ, unde este întunerecul și iadul, şi aci mi-a arătat sufletele păcătoșilor și locașul unde ele sânt duse. Şi iarăși am mers sus la tărie, unde văzurăm pe Satana cu îngerii lui, cu puterile și cu mai marii lui; și erau aci lupte și răscoale, vrând rău unul altuia; și erau sufletele cele pizmașe, clevetitoare, desfrânate și mânioase; și'n fruntea lor erau sufletele cele viclene, cari întră în inimele puternicilor de-i aţâță la moartea unul altuia. Şi am întrebat eu pe înger: Cine sânt aceștiia? Şi-mi zise îngerul: Sânt stăpânii pământești și domnii lumii aceșteia; sânt cei ce se trimit asupra sufletelor oamenilor necredincioşi în ceasul morţii, căci n'au avut credință în Dumnezeu, n'au avut nădejde în Dumnezeu, nici în numele lui. Şi căutai spre cer, și văzui acolo alţi îngeri, ale cărora fețe luminau ca soarele, și erau încinși cu brâne de aur, și erau foarte cinsteși în hainele lor, și era scris numele]

....lu Hs.

pre ei, și era în toată frâ*m*sețe și miloși. Şi în*t*rebaĭu îngeru*l*: ce îngeri sintu aceşte? Şi-m*i* răspunsă îngeru*l* și ḑise: Aceşte sintu îngerii oamenilo*r* direpţi.

Și ḑiș cătră îngeru: Toți dereptii și păcătoșii știu-se căndu moru? Și-mi ḑise îngerul: Caută pre pămănătu. Și căutaiu, și văḑuiu toată lume, și fu ca o nimica. Și ḑise îngerul cela ce mă purta: Acolo este măriae și iubiré omenilor ceia deșarta. Și văḑuiu uîn nuoru de focu presprė totu pământul, și ḑișu:
25 Ce iaste, Doamne, acela? | Și-mi ḑise îngerul: Acela nuor de focu iasté a omenilor nebuni, ceia ce se mestecă și să înpreună în rugăciuné periților. Eu plânșu și ḑișu cătră îngeru: Voiu să văḑu sufletele oamenilor, direpățiloru și a păcătoșiloru, în ce chipu iasu din aćasta lume. Și-mi răspunsă îngerul și-mi ḑise: Caută în ǵosu. Și căutaiu în ǵosu pre pămăntu, și văḑuiu u omu murindu. Și-mi ḑise îngerul: Acela iasté di dereptu. Și căutaiu, și văḑuiu faptele lui ce-u făcutu în numele lu Dumneḑeu [1], în toată viața sa ceia ce-u
26 visu pre pâmântu; și toate fa|ptele sta înainte lui în acela ćas, și văḑuiu că în fapte bune cu săvrășitu, și ș'au făcutu odihniale sufletului său; și cu iubire și cu dulćață înainte-i sta îngerul lu Dumneḑeu și depreună cu îngerii drăcești; și căutară toate faptele omului, și de cele relia nu aflară nemică la elu. Și văḑuiu omul că cu toată dulćața îngerii socotiia și păzie sufletul lui, pănă căndu-l luară di trupu; și de trei ori grăiră lui: Suflete, cunoște-ți trupul tău de ai eșit, dostonicŭ ești și iară te veri întorce în trupul
27 tău la ḑua de înviere, de să priimești ce ți e gătitŭ cu | toții direpții. Și luară sufletul di trupu, și-l sărutară

[1] Aci mai era scris o dată: *fapte*, și apoi șters.

şi să cuno*s*cură, şi ḑiserâ sufletului: Rugatu-ne-i, dup'aceĭa ai făcutu vo*ĭa* lu Dumneḑeu pr*é* pâmăntu, şi veniiĭa îngeru*l* şi păḑiĭa pre pămăntu în toate ḑile. Şi ḑi*se* îngeru*l*: Bucură-te, suflete, câ eu mă bucur*u* de tine, *câ* ai fâcu*t* voĭa lu Dumneḑeu pănâ a*i* vi*s* pre pă*m*ăntu: eu amu duce (?) fapte bune în toote ḑile cătrâ Hs. Aşa ĭară eşi D*u*hu*l* sf*ă*ntu în tămpinare sufletului şi ḑi*se* lui: Suflete, să nu te cĭudeşti, ne*ce* să te svieşti, că veri merge în loc*u*lŭ cela ce n'ai mai văḑutŭ ne*ce* dinioară aşa, şi fi-*ţi*-voĭu eu în*t*r'aǵutorĭu, | că [28] amŭ afla*t* eu în*t*ru tine odihănelă cătŭ amŭ fostu în*t*ru tine. D*u*hu*l* sf*ă*ntŭ me*r*ge înaite sufletului în ceru, ĭarâ în*t*ru D*u*hu*l* susŭ ei sta dracii de departe, şi *să* tănguĭa şi grăiĭa: O, cu cătâ slavâ te-i spo*do*bitu, suflete! cu adevăru că fugiĭai de noi. Şi deca în*t*râ sufletu*l* pre porta cerulĭui în lăutru, cu tărie zi*se* şi cu gla*s* mare răspu*n*se loru şi ḑi*se* aşa: De ocărâle voas*t*re fugiĭu eu şi cu pute*re* şi sila lu Hs. mă îngrădiĭu. — Aşa mâ pu*r*tă îngĭaru*l* şi-mi arătă, de *să* ştiţi toţi că nu la*să* Dumneḑeu şe*r*bii şi slugile sale în ponoslu*l* necuraţilo*r*, cela ce slujaşte lu Dumlezeu *(sic)* dere|ptu sufletu*l* seu în toate ḑilele vieţiei sale. [29] Aceĭa spuĭu voao, fraţii mei pr*é*-ĭubi*ţi*; aşa şi voi să arâtaţi lucrure bune, desto*i*ni*ci* să f*i*ţi înpârăţie cerului [1]. Puneţi într'ănimile voas*t*re frica lu Dumneze*u*, nu de negăndire şi de lene voastrâ să pe*r*deţi dulćaţa ce-u găti*t* voao Domnu*l* nostru Is. Hs., aceluĭa e

---

[1] Deasupra lui *-ru-* scris cu aceeaşi mână ю, pentru a se putea citi şi *cerĭului*.

slava și *în*pârăție și ținutulu cu Tatălu și cu D*u*hul̃
30 sf*ă*ntu de acu*m* și pururé în vecu, adevăru.

Notanda

1. Finalul *u* întreg: мȣнческȣ (22), гонескȣ (22), хȣлескȣ (22), ȣчингȣ (22), скȣепескȣ (22), плынгȣ (22), флымънзескȣ (22), ꙟблѫндȣ (22), мергȣ (21, 23 de 2 ori), дȣкȣ (21, 22, 23 de 2 ori), сфънтȣ, свънтȣ, (21, 22, 23, 30), лорȣ, лѡрȣ (21, 23 de 2 ori, 24, 29), ръспȣндȣ (22, 24), лъсатȣ (22), дерептȣ (22, 30), къндȣ, кындȣ (22, 25), мирѫмȣ (23), тотȣ (25), тȣтȣрорȣ (23), слȣжескȣ (23), грѫмъдескȣ (24), клеветескȣ (24), пъзескȣ (24 de 2 ori), ꙟџерȣ (25, 26), морȣ (25), черȣ (29), мȣриндȣ (26), кипȣ (26), дерепьцилорȣ (26), пъкѫтошилорȣ (26), вьѕȣ (26), фокȣ (25, 26), нȣѡрȣ (25), сподобитȣ (29), џосȣ (26 de 2 ori), адевърȣ (29, 30), ѡмȣ (26), ѡменилѡрȣ (21), фькȣтȣ, фъкȣтȣ (26, 27, 28), висȣ (26), сьврьшитȣ (27), елȣ (27), ѕншȣ (25, 26), плѫншȣ (26), векȣ (30), трȣпȣ (27, 28), фостȣ (29), мънтȣ (24), татьлȣ (30), цинȣтȣлȣ (30), пьмънтȣ, пъмънтȣ, пѫмьнтȣ, пѫмѫнтȣ, пьмъньтȣ (22, 25, 26 de 2 ori, 28 de 2 ori), ѫсȣ (26), сънтȣ, синтȣ (22, 23, 25 de 2 ori);

finalul *u* scris de-asupra șirului: фakȣ (24), фъкȣтȣ (26), гласȣ (23), бȣкȣрȣ (28), венимȣ (22);

fraza cu *u* întreg de mai multe ori: еȣ плѫншȣ ши ѕншȣ кьтрѫ ꙟџероу̑ вою съ вьѕȣ (26), кьȣтаю ꙟ џосȣ пре пьмънтȣ ши вьѕȣю ȣ ѡмȣ мȣриндȣ (26) etc.;

dar și *u* jumătățit în ъ sau ь: възȣть (28), локȣль (28), сȣсь (29), кътъ (29) = *cătŭ*, сфънтъ (29) = *sfăntŭ*, амъ (29 de 2 ori), цинь (24), достоникь (27).

2. ꙟ întrebuințat ca vocală nasală: оуꙟ [нȣѡрȣ] (25);

vocalizat cu desăvârșire: ȣ [ѡмȣ] (26), ꙟнаинте (29), ꙟльȣтрȣ (29), дин [трȣпȣ] (27, 28);

trecut în н: дин [ачаста] (26), ꙟн [ачела] (27), дин [рѡстȣл] (24)...

3. Confuziunea între *o* și *u*: тȣтȣрȣрȣ și тȣтȣрорȣ (23);

o pentru *oa*: динияѡрь (23, dar 28: динияѡаръ), порта (29), кȣноще (27), тѡте (21), ѡменилѡрȣ, ѡменилор (21, 23, 25, 26, dar 25, 26: ѡаменилѡр), ѡменїи (23), ꙟторче (27);

oa pentru *o*: волѫ (22, dar 28 de 2 ori: вѡѫ);

oo pentru *oa*: тоѡте (28).

4. есте (25, și tot acolo: ѫсте), фрѫмсеце (24), челе (27), ачеле (23, dar 21: ачѣле), грьещѫ (24, dar 21: гръѫще), греле (24), реле (24), релѫ (27), лене (30), ꙟвїере (27), мерџе (28, 29), пȣтере (29);

ѡдїхънелъ (29, dar 27: ѡдїхнѫле), векȣ (30), дека (21, 29);

[дȣлчаца] ме (23);

5. ꙟкинѣ (23, dar 21: ꙟкине), сарчинѣ (24, dar 21: сарчине), ѫстѣ (26 de 2 ori, dar 25: ѫсте), ѕисѣ (23, și tot acolo: ѕисе), грьещѫ (24, dar 21: гръѫціе), лȣкрȣрелѫ (24, dar 21: лȣкрȣреле), дѣ [еширѣ] (21), тоатѣ [часȣриле] (21, dar 22, 23: тоате часȣриле), ѡрашѣ (22), прѣ [пѫмънтȣ] (28, și tot acolo: пре пъмънтȣ), релѫ (27, dar 24: реле), преспрѣ (25);

ѧщи (22), [спрє] ѧи (22, şi tot acolo: єи);

дєрѣпту (22, pe aiuri: дєрєпту), думинѧкь (24), вѣници (23, pe aiuri: вєници), ѱѧрул (29)...

6. ъ trecut în *e* după ц: [тоатъ] фрѫмсєцє (25).

7. сє-у сьврьшиту (27), чє-у фъкуту (26), чє-у гътит (30), чє-у кису (26), тє-и сподобиту (29) ругату-нє-и (28).

8. Alte particularităţi vocalice:

мънту (24) = *minţesc*;

чєрулуи şi чєрюлуи (30);

пєрдєци (30), мєи (21, 23 etc.) fără -*ie*-;

сииту (25 de 2 ori) şi сънту (22, 23);

скуєпєску (22);

дирєпци (25) şi дєрєпціи (25);

мъниле (24) fără -*i*-;

нуwру (25), нуwр (26);

ачєщє (25 de 2 ori) = *aceşti*;

ши-шь [карсъ] (24);

мъріає (25) = *măria*;

служащє (29);

wкьрѫлє (29);

юшоарє (21);

ѕуа (21, 22, 27).

9. -люи pentru -луи: чєрулюи (29).

10. Confuziune perpetuă între ѕ (= *dz*) şi з (= *z*), fiind scris alături: зисє şi ѕисє (29), пъзіє (27) şi пъѕиѧ (28), ботєѕула şi ботєзаци (24) etc.

11. Alte particularităţi consonantice:

думлєзєу (29), probabilmente numai prin eroare grafică;

ѱосу (26 de 2 ori), ѧѱуторю (28);

вери [вени] (22), верї [мерџе] (28), вери [ꙟторче] (27);

ȣчигȣ (22).

12. *sŭ* = lat. *sunt*: ши-съ грьбитори (24).

13. Articolul *al*: празничеле свинте але тале (24), dar numai *a* pentru *ai*: [ꙟџерїи а бьрбацилор ши а мȣерилѡр (21), pentru *al*: нȣѡр де фокȣ ѫстѣ а ѡменилѡр (26), pentru *ale*: [сȣфлетеле] дирепьцилорȣ ши а пъкѫтошилорȣ (26);

а шапте [ѕї] (24), fără amplificativul *-a*.

14. Adjectivul post- și pre-articulat în construcțiune cu substantivul post-articulat: юбирѣ ѡменилор чеꙗ дешарта (25);

pentru фїи меи чеѫ преюбїцїи (23), cfr. mai jos Nr. 20.

15. Dupla post-articulare în construcțiunea substantivului cu adjectivul: свънтȣл ботеѕȣл (24), тоцїи дїрепцїи (28);

свънтȣл нȣмеле тъȣ (22).

16. Adjectiv nearticulat denaintea substantivului articulat: сфънтȣ кȣвьнтȣл [тьȣ] (22), unde însă scriitorul a putut să uite de a pune un л de-asupra lui ȣ.

17. Genitivo-dativ femeiesc cu *-iei*: лȣмїеи (22), вїецїеи (30).

18. лȣ христос (25, 29), лȣ дȣмнеѕеȣ (26, 27, 28 etc.).

19. Pluralul cu *-ure*: фȣртȣшагȣре (24), дарȣре (21), лȣкрȣре (24, 30), лȣкрȣреле (21), лȣкрȣрелѫ (24), dar: часȣриле (21, 22, 23).

20. Nearticulare:

după *tot*: тоатѫ лȣме (25), тоатъ фрѫмсеце (25), тѡте ѕїле, тоѡте ѕїле, тоате ѕиле (21, 28 de 2 ori),

dar: тоате часꙋриле (21, 22, 23), тоате ѕилеле вїеців (30) etc.;

în construcţiunea substantivului cu genitivul şi cu posesivul: рѫбдаре лор (23), фїи мен (23), тимъпинаре лωрꙋ (23), тъмпинаре сꙋфлетꙋлꙋи (28), вое трꙋпꙋлꙋи (24), ꙟпърьціне та (22), лене воастрѫ (30);

[дестоиничи сь фици] ꙟпѫръцїе черꙋлꙋи (30);

ѕꙋа ши нωапте (21, 22).

21. Pronume personal pleonastic: ен ста драчїи (29), крꙋче ѡ цинь (24), ботеѕꙋл нꙋ-л пъзескꙋ (24) etc.

22. Perfectul simplu arcaic: еꙋ плѫнших ши ѕишꙋ (26), ѕиш, ѕїшꙋ (25 de 2 ori).

23. Perfectul compus arcaic: [чеѧ че]-ꙋ виcꙋ (26), аи вис (28).

24. Imperativul negativ arcaic: нꙋ льсаре [пре ен] (23).

25. *-iia* la imperfectul verbelor cu *-ire*: сокотиѧ (27), пъѕиѧ (28), тьнгꙋиѧ (29), гръиѧ (29), фꙋџїѧи (29);

-iiia: венїиѧ;

-ïe: пъѕїе (27).

26. нои сем (22), вои сеци (23).

27. Pleonasticul *zise*: рьспꙋнсе лорꙋ ши ѕисе (29), ръспꙋнсѫ ꙟџерꙋл ши-ми ѕисе (26), ръспꙋнсь ꙟџерꙋл ши ѕисе (25).

28. е = «iară»: е дꙋхꙋл свънтꙋ ѧсе (21) = în contextul slavic: изыде же доуҳь, adecă е = же.

29. *Nu* cu sensul lat. *ne*: нꙋ де негъндире ши де лене воастрѫ съ пердеци (30) = în contextul slavic: да не...

30. *De* cu sens partitiv: де челе релѧ (27);

ачела ѫсте ди (?) дерепт8 (26) = în contextul slavic: се праведникь бѣ.

31. *De* = « ca »: де сь прїимещи (27)...

32. Construcţiunea incorporativă: фи-ци-вою е8 (28), р8гат8-не-и (28).

33. Construcţiunea metatetică: щи8-се [кьнд8 мор8] (25)...

34. е8 ам8 д8че (28) = ?

аша прѣ пре пьмънт8 (22) = ?

35. Pentru frazeologie: вьѕ8ю w м 8 л къ к8 тоатѫ д8лчаца ѧџерїи сокwтиѧ ши пъзїе с8флет8л л 8 и (27) = « văzui că îngerii cu toată dulceaţa socotea şi păzea sufletul *omului* ».

36. *A se svii* = actualul *sfii* şi chiar *sii*: съ те свнещи (28) = în contextul slavic: оусоумни се.

37. *A se čudi* = « a se mira »: съ н8 те чюдещи (28) = paleo-sl. чоудити-сѧ « mirari », totuşi în contextul slavic: не сьмоущаи се = « nu te turbura ».

38. преспрѣ = actualul *peste*.

39. *Măgură*: ѧ п8стїе ши ѧ мъг8ри ши ѧ пещери (22).

40. цин8т8л8 (30) = « putere » = literalmente din contextul slavic дрьжава « *tenere* », cfr. totuşi p. 136 Nr. 75.

41. поносици (24) = « ruşinaţi », понос8л (29) = « ruşine », paleo-sl. поносити, поносъ, iar pentru -л- cfr. paleo-sl. поносливъ.

42. ш е р в и и ши сл8џиле (29) = în contextul slavic numai рабь.

43. wдїхънелъ (29), wдїхнѫле (27), paleo-sl. отъдъхнѫти.

44. фъръ де старе (21) = « neîncetat », literalmente după contextul slavic: безъ прѣстани.

45. Pentru accentuaţiunea, cfr. mai sus. [1]

46. *Paieric*;

după nasală: ръспȣн'дȣ (22, 24), ръспȣн'сѫ (26), кьн'дȣ (22), дин'трȣ (22), фльмън'зескȣ (22), сън'тȣ, син'тȣ (22, 23, 25), ꙟн'къ (23), пьмѫн'тȣл (25, 26, 28), плѫн'шȣ (26), мȣрин'дȣ (26), ꙟнаин'те (27), тьн'гȣнѧ (29), гън'дире (30), тъм'пинаре (28);

după licuidă: спȣр'кѫ (24), фȣр'тȣшагȣре (24), мер'џе (28), пор'та (29), пер'деци (30);

după labială: шап'те (24), диреп'ци (25), дереп'тȣ (26, 30), фап'те (26).

47. Vocala iraţională ъ sau ь: ѡдїхънелъ (29), дерепьцилорȣ (26), пьмъньтȣ (25), альцї (24), тъ̆мъпинарѣ (21) şi тимъпинаре (23), numai într'un loc din trei simplul paieric: тъм'пинаре (28).

48. Ca specimen de ortografie, un singur cuvânt din trei silabe scris în cinci moduri: пьмънтȣ, пъмънтȣ, пѫмънтȣ, пѫмѫнтȣ şi пьмъньтȣ (22, 25, 26, 28).*

---

[1] Hasdeu trimite le ceea ce spusese despre accente în studiul privitor la « Călătoria Maicei Domnului la iad ». (N. Ed.)

DIN TOMUL III

După ce arată necesitatea elaborării unei istorii a limbii române, construită pe temelii ştiinţifice, Hasdeu explică de ce o asemenea lucrare se impune să fie precedată de o expunere a principiilor generale linguistice. El îşi începe studiul cu un « conspect al ştiinţelor filologice », pentru a se vedea legătura dintre noţiunile de *linguistică* şi *filologie*. Dăm aci rezumatul şi concluziile acestei prime părţi a studiului său, rezervând un spaţiu mai întins extraselor din al doilea capitol: *linguistica în genere.**

PREFAŢA

In cestiuni de o natură socială, soluţiunea atinge totdeauna până la un punct deprinderile noastre, interesele, amorul propriu sau vanitatea, dorinţele şi tendinţele, fel de fel de coarde individuale sau colective, care zbârnâe mai lesne prin emoţiune decât prin raţiune. De aci dificultatea nu numai de a constata adevărul, dar mai mult încă de a face pe ceilalţi să-l înţeleagă şi să-l primească.

Nemic mai social ca limba, nodul cel mai puternic, dacă nu chiar temelia societăţii. Nemic mai expus, prin urmare, la pericolul unor aprecieri e m o ţ i o n a l e în loc de cele r a ţ i o n a l e. Limba unui

popor se confundă şi se identifică cu naționalitatea lui, cu memoria părinţilor, cu leagănul, cu m a m a, de unde ea se şi numeşte « limbă *maternă* », expresiune sublimă, necunoscută anticității, născută în Italia din veacul de mijloc și pe care de la gintea latină au împrumutat-o apoi Germanii. Zicând aceasta, iată că eu însumi, ca Român, simțesc o caldă emoţiune. A o birui pe deplin, a o supune rațiunii celei reci, fără a scoate măcar un suspin de protestare, e anevoie.

Momentul cel mai priincios pentru constatarea, înţelegerea şi primirea adevărului este acela când o cestiune socială a fost deja exagerată în două direcţiuni opuse; căci numai atunci emoţiunea, izbită prin antiteză, se sperie de extreme, se oprește cu nedomerire, rechiamă ea însăși ajutorul raţiunii.

Un asemenea moment a sosit pentru graiul român.

* * *

Nu e aci vorba de l i m b a l i t e r a r ă, şi cu atât mai puţin de l i m b a ş t i i n ţ i f i c ă în specie.

Naţiunea română a făcut într'un scurt interval neşte paşi atât de mari și atât de iuţi pe calea progresului general, încât, cercul său de cugetare lărgindu-se peste măsură, literatura la noi și mai ales știința se văd silite vrând-nevrând a căuta din afară un arsenal de expresiuni, pe cari nu le află deloc sau nu le găsesc după plac în graiul poporului. Acel arsenal ni-l procură latina şi limbile romanice, de cari ne leagă gintea, curentul de aspiraţiuni, însăşi proveninţa culturei noastre actuale.

Această procedură de a forma o limbă literară comună tuturor Românilor o indicase cel întâi, pe la finea secolului trecut, Bănăţeanul Paul Iorgovici, a cărui carte*, pe o scară modestă, este pentru noi, cu tot dreptul, ceva ca a lui Dante «De vulgari eloquio» pentru limba literară a Italiei. Heliade n'a făcut în Muntenia decât a aplica şi a propaga ideile lui Iorgovici. Tot aşa Asachi în Moldova.

Orice s'ar face, orice s'ar zice, literatura română, mai cu seamă cea ştiinţifică, şi-a croit deja o limbă, pe care o înavuţeşte şi o va înavuţi mereu, nu cu elemente slavice, maghiare, turce etc., ci numai cu elemente latine. Dacă latinitatea nutreşte într'un mod aproape exclusiv limba literară engleză, deşi germanică în fond, apoi cu cât mai vârtos ea nu poate a nu fi unica sorginte firească pentru limba literară română.

Nu aceasta însă, repetăm încă o dată, ne preocupă în cazul de faţă; nu literatura şi nu actualitatea sau viitorul, ci numai graiul poporan în dezvoltarea lui istorică, în înlănţuirea cea nemeşteşugită a fenomenelor ce-l caracterizează de la naştere şi până astăzi, în toate câte constituă individualitatea lui bine definită în sânul familiei linguistice neo-latine şi în concertul limbilor în genere.

* * *

Primele încercări asupra graiului poporan al Românilor, conduse într'un mod ceva mai sistematic, se datoresc unei pleiade de Ardeleni: Şincai, Samuil

Micu, Petru Maior, a cărora mărime trebui măsurată nu prin ceea ce ei au făcut, ci prin ceea ce voiau să facă: a deştepta naţionalitatea română, a o deștepta cu orice preţ. «Sânteţi fii ai Romei!» au strigat ei; şi Românul, zguduit din somn, s'a pus pe gânduri.

In acest chip s'a plăsmuit la noi şi a crescut treptat până la un *non-plus-ultra* o direcţiune unilaterală în sensul latin. Toate elementele limbei române sânt latine și numai latine. Se știe că Lexiconul Budan de la 1825, a cărui partea etimologică este opera lui Petru Maior, trage pe turcul *alai* din latinul *aula*, pe slavicul *becisnic* din latinul *imbecillis*, pe albanezul *brad* din latinul *abies*, *brânză* din *prandium*, *bardă* din *dolabra*, *ceas* din *caedo* etc.

Această şcoală a produs doi bărbaţi, denaintea cărora cată să se închine toţi Românii: Cipar și Laurian. Cipar a supus cel întâi unui studiu critic vechile texturi române. Laurian, pe de altă parte, a presimţit, înainte de somităţi occidentale, două dintre pârghiele cele fundamentale ale Linguisticei contimpurane: neîntrerupta continuitate dialectală şi reconstrucţiunea prototipurilor. Când el zice că dialectul sard unește Italia cu Spania, dialectul piemontez pe Italia cu Francia, iar dialectul sicilian pe Italia cu România; când el reconstruește apoi pentru «tatăl-nostru» românesc de astăzi trei tipuri succesive anterioare, cari îl leagă cu «pater-noster» latin; procedura poate fi necorectă, dar ideea — dezvoltată mai târziu de

Schleicher, de Schuchardt, de Ascoli — e roditoare şi adevărat ştiinţifică.

Şi totuşi această şcoală, pe care o justificau împregiurările naşterii sale şi latinitatea cea reală a limbei române, trebuia să cază prin exces.

* * *

Cealaltă direcţiune unilaterală, într'un sens exagerat antilatin sau chiar latinofob, o reprezintă mai cu seamă Cihac în tomul II din « Dictionnaire d'étymologie daco-romane », căci în tomul I el se ţinea cam incolor.

Cihac a lucrat vreo zece ani, răsfoind tot felul de vocabulare, pentru ca să ne dea la urma urmelor un volum de peste 800 de pagine, în cari să tinză a dovedi că:

1. Limba română cuprinde în sine de două ori mai multe cuvinte slavice decât latine, cari sânt deopotrivă la număr cu cele turce.

2. Elementul latin e atât de proaspăt la noi, încât în evul mediu, pe când Românii făcuseră cunoştinţă cu Slavii, « on est tenté de croire que l'élément latin n'était pas encore entré de ce temps-là dans la chair et le sang de la nation ».

3. Afară de elemente slavice, turce, neo-grece, maghiare şi prea puţine albaneze, adecă cinci categorie peste tot, ba chiar numai patru, fiindcă după Cihac: « l'albanais ne nous a donné directement qu'un très petit nombre de vocables, *et même ces mots ne sont pas d'origine albanaise* », nu există în graiul român absolutamente nici un alt ingredient străin.

4. Elementele slavice, cari constituă jumătatea limbei române după Cihac, au început a se introduce la noi anume de atunci când « les Roumains ont été christianisés par les Slovènes », prin urmare cel mult în secolul al IX-lea.

5. Nu se află nici o vorbă, dar nici una, pe care Slavii şi ceilalţi vecini s'o fi luat de la Români, ci pe toate le-au primit numai Românii de la vecini și mai ales de la Slavi, cărora noi le datorim până și pe *Traian* !

Din toate acestea rezultă, fără ca Cihac să ne-o spună într'un mod expres, cum că de la Traian până la Ciril şi Metodiu Românii nu vorbeau aproape nici o limbă, fiind un popor mut, căci latina « n'était pas encore entrée dans la chair et le sang de la nation », Turcii şi Ungurii nu se arătaseră încă, iar Slavii nu se apucară a ne creştina.

De aci mai rezultă încă, şi Cihac ne-o spune el însuși cu o fragedă candoare, cum că vorbele române cele eminamente creştine ca: *biserică* = lat. *basilica*, *botez* = lat. *baptizo*, *duminica* = lat. *dominica*, *păresimi* = lat. *quadragesima*, *cruce* = lat. *crux* etc. nu ne-au venit de la Romani, ci « sont venus, sans aucun doute, d'une source gréco-latine du moyen-âge ».

Lui Cihac, ce e drept, îi scapă într'un loc de a zice că « elementul latin formează, fără îndoială, *substanța* limbei române », și pe « substanța » el chiar o subliniază; dar ce fel de *substanță* poate fi aceea, care în curs de opt secoli, de la colonizarea romană a Daciei până la apostolatul Slavilor, « nu întrase în carnea și în sângele națiunii » !

După Cihac, afară de sfera curat lexică, elementul slavic «preponderează» la Români în sufixuri, în nomenclatura locală, în terminologia botanică, în «forma interioară a limbei»; mai adăogându-se că poezia noastră poporană e slavică de sus până jos «par le langage, le sujet, la forme».

Cu alte cuvinte, dacă teoria lui Cihac poate fi înțeleasă într'un fel și dacă o înțelege măcar el însuși, apoi numai doară în acel sens, că limba română este un *dialect neo-slavic*.

* * *

In paginile următoare Hasdeu relevă, ca o scădere esențială, lipsa de metodă și de onestitate științifică a dicționarului lui Cihac. Intre altele, el subliniază nesocotirea oricărui criteriu fonetic și — ceea ce e mai grav — inventarea unor cuvinte slavice, care să vină în sprijinul unor etimologii fanteziste. In aceste privințe, — zice Hasdeu, — «reputațiunea lui Petru Maior e mai pe sus de orice mustrare».

Nu numai ca metoadă și ca onestitate științifică, dar și ca principiu, exagerațiunea latinomană a lui Petru Maior este mai legitimă decât exagerațiunea slavomană a lui Cihac.

Petru Maior, exagerând latinitatea graiului român, exagerează un adevăr, la care știința tot va trebui să revină, după ce-și va da mai întâi osteneala de a înlătura trăsurele cele încărcate. Cihac, din contra, exagerând slavismul Românilor, ba încă sub toate puncturile de vedere, exagerează o exagerațiune, care ia nește proporțiuni gigantice pentru a deveni o curată fantomă.

Ambele exagerațiuni însă provoacă deopotrivă necesitatea de a se supune graiul român unui nou studiu, ale cărui rezultate pot fi înțelese și primite de astă dată în toată obiectivitatea lor, dezbrăcată de orice sensaționalism, de oară ce lumea s'a săturat deja de *prea-prea* dintr'o parte și de *foarte-foarte* din cealaltă.

Această este ținta operei de față.

* * *

Limba română oferă linguistului un câmp de cercetare pe atât de nou pe cât și de important.

Nou, căci până acum ea a fost studiată din când în când într'un mod monografic, dar nu s'a scris încă nemic solid asupra totalității sale.

Important, căci ea singură reprezintă ramura orientală a familiei romanice, având astfel în cumpănă aceeași greutate pe care o are ramura occidentală întreagă, adecă dialectele italiane, spanioale, portugeze, provențale, reto-romane și franceze luate la un loc.

Tocmai de aceea însă, prin noutate și prin importanță, studiul limbei române cere *a fortiori*:

1. Deplina cunoaștere și aplicarea riguroasă a principielor generale ale Linguisticei;

2. Adunarea și aprofundarea în specie, după putință, a tuturor monumentelor literare și a tuturor dialectelor române.

De aci împărțirea operei de față în două secțiuni.*

* * *

O ştiinţă în progres, ca şi un individ care mereu se îmbogăţeşte, are trebuinţă din când în când de un bun inventar al averii sale, pentru ca să ştie tot ce posedă, tot ce a câştigat, tot ce a pierdut, tot ce-i prisoseşte şi tot ce-i mai lipseşte încă.

In ultimii zece ani, începând de la « Cursul » lui Ascoli, Linguistica a fost brăzdată în atâtea direcţiuni diverse şi semănată cu atâtea nouă idei, datorite mai cu seamă generaţiunii celei tinere, ca Johannes Schmidt, Ludwig, Sayce, Leskien, Bréal, Brugman, Caix, Gustav Meyer etc., între cari să nu uităm pe d-na Carolina Michaëlis, încât inventarele din trecut nu se mai potrivesc cu avutul de astăzi, iar avutul de astăzi îmbrăţişează nu numai roadele cele culese, dar mai mult încă pe acelea ce răsar pentru ziua de mâni şi se pot deja privi mai denainte ca dobândite.

Intr'un cuvânt, Linguistica actuală e mai departe de Linguistica lui Schleicher de cum era Linguistica lui Schleicher de Linguistica lui Bopp.

Un inventar al acestei nouă faze a ştiinţei îl încercăm noi în prima parte a operei de faţă sub titlul special de « Principie de Linguistică ».

* * *

« Istoria limbei române », obiectul părţii a doua, este o consecinţă şi tinde a fi o sinteză a numeroaselor texturi publicate în *Cuvente den bătrâni*, alăturându-se

cu toate tipăriturele noastre cele vechi, mai ales din secolul al XVI-lea, precum şi cu mai multe manuscripte inedite de aceeaşi epocă, dintre cari ne mărginim a menţiona aci preţiosul Evangeliar de la 1574 din *British Museum* şi nu mai puţin preţiosul codice în posesiunea profesorului Sbiera de la Cernăuţi.*

ŞTIINŢA LIMBEI

I. CONSPECTUL ŞTIINŢELOR FILOLOGICE

§ 11.

Rezumat

Filologia în genere studiază manifestaţiunile tendinţei fireşti a omului de a cunoaşte toate şi de a se cunoaşte pe sine însuşi, fie în stare incultă, fie în civilizaţiune. Acea tendinţă se manifestă în limbă, în literatura scrisă sau nescrisă, în obiceiuri, în credinţe etc., cari împreună — « humanitas » în adevăratul sens al cuvântului — formează astfel obiectul filologiei în genere.

Studiul acelor manifestaţiuni în stare incultă se chiamă filologie comparativă; studiul lor pe o treaptă de civilizaţiune este filologia clasică.

Starea socială, fie cât de rudimentară, este pentru om o necesitate; civilizaţiunea — numai o posibilitate. Orice civilizaţiune presupune o stare socială anterioară incultă, prin care trece omenirea întreagă; nu însă orice stare socială ajunge la civilizaţiune, deşi poate să ajungă. In starea socială, oricât de înapoiată, se

prevăd germenii civilizațiunii celei posibile; în civilizațiunea, oricât de înaintată, se întrevăd urmele fazelor precedinți celor necesare. Pentru a prevedea acei germeni, pentru a întrevedea aceste urme, se cere unirea intimă a filologiei comparative cu filologia clasică. Numai filologul în genere cunoaște pe omul întreg.

Filologia comparativă este o știință pe deplin, întemeiată pe observațiunea fenomenelor colective, din cari rezultă legi generale; filologia clasică este mai mult o artă, trăgând precepte din studiul fenomenelor izolate.

Filologia clasică se referă cătră filologia comparativă ceva ca orticultura cătră botanică. Și curios! orticultura este și ea mai veche decât botanica. Pe timpul artisticelor grădine suspense ale Semiramidei, nemini, de sigur, nu observa încă într'un mod științific buruienele. Tot așa în filologia în genere, au trebuit să treacă multe mii de ani, până ce omul să recunoască importanța de a-și studia copilăria în loc de a-și concentra toată atențiunea numai asupra maturității sale.

Fiecare din cele două filologie posedă o parte materială sau reală și o parte formală sau nominală. Partea formală sau nominală este limba, fie cea vulgară sau grai, fie cea literară sau stil. Partea materială sau reală consistă din literatură, estetică și etică. In filologia clasică ambele părți constitutive

n'au ajuns a deveni fiecare câte o doctrină separată. In filologia comparativă, partea reală este etno-psicologia; partea nominală — Linguistica.

Modul nostru de a privi totalitatea filologiei în ramificaţiunile ei este nou numai ca o formulare precisă şi categorică a unor elemente de demult împrăştiate sau oarecum îmbrobodite pe aiuri. Max Müller, care — ademenit de propaganda lui Schleicher — considera altădată Linguistica ca o ştiinţă biologică, a ajuns astăzi a se mira că unii tot încă se mai îndoiesc despre aceea că studiul comparativ al limbei face « o parte integrantă din filologia în genere ». Revista berlineză a lui Steinthal întruneşte de fapt Linguistica şi etno-psicologia într'un singur tot: « Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft », lipsindu-i numai doară un termen comun pentru ambele, şi acest termen — după cum am văzut — nu poate fi decât « filologie comparativă » faţă cu acea « filologie clasică » pe care însuşi Steinthal a înţeles-o totdeauna în sensul lui Wolf şi Böckh. In Statutele Societăţii de Linguistică din Paris se îmbrăţişează de asemenea, în sensul nostru, filologia comparativă întreagă: « a pour but *l'étude des langues, celle des légendes*, *traditions*, *coutumes* »... In fine, legătura cea intimă între Linguistică şi etno-psicologie o prevăzuse, într'un mod confuz, deja August Schlegel. Mai pe scurt, premisele fiind gata, noi am tras o concluziune...

§ 12

CONCLUZIUNE

Din cele de mai sus, rezultă următorul conspect al ştiinţelor filologice:

FILOLOGIA IN GENERE

	Comparativă	Clasică
	I. Limba	I. Moravurile
Etnopsicologia	II. Literatura şi arta	II. Literatura şi arta
	III. Moravurile	III. Limba

Conspectul total al ştiinţelor filologice fiind astfel stabilit, în cazul de faţă nu ne mai interesă în specie, din generalitatea lor, decât numai Linguistica.

II. LINGUISTICA IN GENERE

§ 14

LINGUISTICA.—GLOTICA.—GLOSOLOGIA.—GLOSOGRAFIA

Primul pas la definiţiunea unei ştiinţe este chiar numele ei; în cazul de faţă nu e însă tocmai uşor de a zice cum se chiamă ştiinţa ce ne preocupă, căci copilul a fost botezat cu o mulţime de numi diferite.

Steinthal, Pezzi, Whitney, Braun, Frederic Müller şi Max Müller, Heyse, Chaignet, Benloew etc. o numesc « ştiinţa limbei » sau « ştiinţa limbilor ».

Deja Humboldt aprobase termenul « Linguistică », consacrat astăzi în titlul excelentei societăţi speciale

de la Paris, adoptat de şcoala lui Chavée şi de alţi, ba poate tocmai cel mai răspândit din toate chiar afară din Francia, astfel că însuşi Schleicher, care nu voia să-l primească, a fost silit o dată a se supune dorinţei exprese a editorului său de a pune pe frontispiciul unei cărţi: « Cercetări l i n g u i s t i c e ».

Francezii, Englezii şi Italianii îi mai zic « filologie comparativă ».

Dwight o botează « filologie modernă », iar Peile simplu « filologie ».

Schleicher o numeşte « glotică », Ascoli « glotologie », Stoddart « glosologie » etc.

Cei mai mulţi întrebuinţează două-trei numi totodată, când pe unul, când pe celalt sau pe celelalte.

Am văzut în capitolul precedinte că ştiinţa noastră întră ca o parte integrantă în filologia comparativă, dar nu e « filologie comparativă » întreagă, a carii altă ramură, tot atât de importantă, este etno-psicologia.

A fortiori ea nu poate fi « filologie » în genere, nici veche, dar nici « modernă », căci ar trebui atunci, pe lângă etno-psicologie, să mai îmbrăţişeze filologia clasică.

« Ştiinţa limbei » are nefericirea de a nu rămânea o vorbă neschimbată în orice limbă, ca *geometrie*, *istorie*, *fizică* etc. Ea trebui mereu tradusă, şi nu totdeauna se traduce printr'un singur cuvânt sau măcar prin două: *Sprachwissenschaft*, *science of language*, *science du langage*, *scienza della lingua*... Pe titlul unei cărţi acest nume figurează cu eleganţă, cel puţin cu o amplitudine oarecare, mai mult ca o traducere a termenului tecnic; îl putem admite din când în când, ca

o perifrază, pentru varietatea stilului; dar el însuși nu este și nu e chip să fie un termen tecnic.

Urmează dară a se face o alegere între *glotică* sau *glotologie* ori *glosologie* și între *Linguistică*.

Contra L i n g u i s t i c e i s'a rădicat obiecțiunea că ar fi un barbarism.

După Schleicher și Max Müller, o mai repetă Pezzi: « tocmai un specialist în studiul limbei nu poate să aproabe cuvântul *Linguistică*, fabricat din latinul *lingua* printr'un sufix grec ».

Noi credem, din contra, că tocmai un specialist în studiul limbei trebui să aproabe o asemenea combinațiune, ca unul ce știe mai bine decât oricine că toate limbile obicinuesc a uni o tulpină și un sufix eterogene, după cum facem noi înșine, de exemplu, în *silință* = slav. *sila* + lat. *-entia*, *casnic* = lat. *casa* + slav. *-nikŭ* etc.

Dacă e vorba de ibridism, apoi cu mult mai ibrid este termenul *sociologie*, făurit de către Quêtelet și Auguste Comte din latinul *socius* și grecul *λόγος*. Ei bine, el a rămas și va rămânea.

Precum din latinul *lingua* printr'un sufix grec s'a format *Linguistică*, tot așa din latinul *status* cu sens de « Stat », prin același sufix grec, Achenwall a croit în secolul al XVIII-lea* cuvântul *Statistică*, admis astăzi fără nici o contestațiune.

Termenul « Linguistică » e atât de comod, atât de potrivit, încât însuși Pezzi, după ce-l combate, adaugă apoi: « tuttavia per amore di brevità e di varietà ci varremo talvolta della parola L i n g u i s t i c a ».

După cum se văd unele figuri capricioase, neregulate, nesimetrice, și totuși foarte plăcute și foarte norocoase, de asemenea sânt unele cuvinte.

Bergmann crede că termenul *Linguistică* nu s'a format de-a-dreptul din *lingua*, ci din *linguist*, modelat după *elenist*, *germanist*, *romanist* etc. El conchide de aci: « Le nom de Linguiste, formé d'après cette analogie, et qui par sa forme désigne proprement quelqu'un qui imite une langue, n'est donc pas, philologiquement, bien choisi ». Ar fi mai corect — zice el — a se introduce vorba *Linguatică*, « Linguatique ».

Cu toate astea, însuși Bergmann întrebuințează pretutindeni L i n g u i s t i c ă, și bine face, cu atât mai vârtos că opozițiunea sa cea teoretică se întemeiază pe o etimologie falsă. Deși din *elenist*, *romanist* etc. s'a putut naște *Elenistica* sau *Romanistica*, totuși *Linguistica* nu s'a născut din *linguist*. Cronologicește, *linguist* este mai nou decât *Linguistică*, precum *sociolog* va fi mai nou decât *sociologie*. Existând deja *Linguistică*, ca nume de știință, s'a zis apoi *linguist* celui ce se ocupă cu acea știință, prin analogie cu *elenist*, *romanist*, *germanist*, ba încă *specialist*, *erborist*, *florist* etc.

Chiar însă dacă am admite că *Linguistică* derivă din *linguist*, tot încă nu este nici o obiecțiune serioasă contra acestui termen. Oricare să fi fost semnificațiunea elenului *-ιστής*, în limbile moderne el nu mai însemnează de loc « quelqu'un qui *imite* quelque chose », după cum crede Bergmann, ci numai « quelqu'un

qui *s'occupe* de quelque chose ». Negreșit că *erboristul* nu imitează *iarba*, nici *floristul* — *floarea*, nici *specialistul* o *specialitate* etc.

Mai pe scurt, pentru doctrina totală a limbei noi nu găsim nici un termen mai bun decât *Linguistică*.

Latinul *lingua* ne oferă tocmai sensul pe care-l cere studiul linguistic: « modul vulgar de a vorbi ». Pentru vorbirea cultă, mai mult sau mai puțin artificială, Romanii aveau *sermo*. Astfel Seneca (*Controv.* II, 12) se exprimă în privința unui individ: « sua *lingua* disertus est; ingenium illi concessit; *sermonem* objecit », pentru a arăta că altceva este « la langue » și altceva « le beau langage ». Linguistica are a face cu « lingua », filologia clasică cu « sermo ».

Vom observa în parentezi că *Linguistica* este un termen tecnic, pe care nici o limbă nu trebui să-l modifice. A zice românește *Limbistică* fiindcă avem *limbă*, după cum susțin unii, este ca și când Francezul ar zice *Languistique* fiindcă are *langue*, sau Spaniolul *Lenguistica* fiindcă are *lengua*. Analogia nu se poate aplica la termeni tecnici. Din *Georgius* noi am făcut *Iorgu*; de aci nu urmează ca din *geometria* să facem *iometrie*.

L i n g u i s t i c ă admițându-se ca nume general pentru totalitatea științei limbei, prin aceasta nicidecum nu se resping, ca numi speciale foarte nimerite, ceilalți doi termeni: g l o t i c ă și g l o s o l o g i e, pe lângă cari va trebui să mai introducem un al treilea.

Vom vedea mai departe că Linguistica întreagă, negreșit cea p u r ă, nu cea a p l i c a t ă, îmbrățișează:

1. Diferitele graiuri în specie;
2. Limba umană în genere;
3. Clasificațiunea graiurilor.

Prima sferă, Linguistică positivă, se poate numi *glotică*, după cum o și înțelegea Schleicher.

A doua sferă, Linguistică transcendentală, se va zice *glosologie*.

In fine, pentru a treia sferă, Linguistică descriptivă, se potrivește numele neîntrebuințat încă de *glosografie*.

Deocamdată însă ne interesează numai termenul comun de « Linguistică ».

§ 15.

Limba in abstracto

Obiectul Linguisticei, indicat în însuși numele acestei științe, este *lingua*, « limba ».

Limba, cu care se ocupă Linguistica, este manifestațiunea vocală nativă a sufletului.

De ce vocală?

Omul poate să-și manifeste sufletul, poate să-și exprime simțirea și cugetarea, în diferite moduri.

Sânt acum trei secoli, Elvețianul Bonivard observa cu mult bun simț: « Maintenant est question si la lengue est seulle interprète de la pensée; sur quoy je responds qu'elle en est interprète souveraine, mais non pas la seulle, car il y ha d'autres membres à ce

servantz. Les mains parlent, les doigts, les yeux, la teste, les pieds...»

Precum graiul este vulgar sau literar, tot așa gestul poate fi instinctiv sau artificial, mergând în artificialitatea sa până la un grad extrem de perfecțiune, după cum este, bunăoară, la Siciliani, fără ca să mai vorbim despre «parole manuelle» a surdo-muților.

O asemenea manifestațiune a sufletului nu întră în sfera studiului linguistic, deși poate fi consultată, mai ales gestul cel instinctiv, ca o fântână între atâtea altele; ba chiar uneori sântem datori a o consulta, mai cu seamă întru cât privește originea limbei în genere.

Aci, la prima vedere, s'ar putea rădica o obiecțiune.

Ce să facem cu limba scrisă?

Un om scrie tăcând; citește în tăcere; literele de pe hârtie se adresează la văz, nu la auz.

Dacă am exclude limba scrisă din sfera Linguisticei, Linguistică n'ar mai fi. Limba egipteană a ieroglifelor, cele trei limbi mesopotamice ale cuneiformelor, feniciana de pe inscripțiuni, zendica, sanscrita, gotica, paleo-slavica, chiar latina și elena, fazele cele vechi ale oricării limbi fără excepțiune, toate acestea ne sânt cunoscute numai prin scrisoare.

Scrisoarea însă, dacă nu este neapărat auzită, cel puțin e totdeauna auzibilă.

Ca limbă *auzibilă*, măcar că și *vizibilă* în același timp, scrisoarea întră pe deplin în obiectul Linguisticei, care studiază în ea o limbă întocmai după cum studiază cineva o figură după un portret, ba figurele celor răposați nici nu se pot studia altfel.

S'a zis nu o dată că limba, pentru a merita numele de limbă, trebui să fie articulată. Un sunet nearticulat, adecă confuz, nedeterminat, equivoc, este un zgomot neorganic, un țipet animal, o notă muzicală, dar n'are a face cu limba. Această aserțiune e falsă. Germanii articulează foarte rău tenuele și mediele, astfel că în pronunciațiunea lor un *k* se distinge de un *g* mai anevoie decât în cântecul cucului. Un *v*, așa cum îl rostesc Spaniolii, nu e nici *v*, nici *b*. Ce să mai zicem apoi despre acele « țâțâiture », acele « click-uri », acele sunete ce seamănă când cu sărutarea, când cu vâjâirea unui bici, când cu scrâșnirea dinților sau cu trosnirea din degete, cari nu sânt de loc articulate și cari totuși formează o porțiune însemnată din aparatul fonetic al unor limbi, mai ales africane: la Hotentoți, la Cafri, la Bușmani etc.? Vom vedea mai departe, că tocmai prin ambiguitatea sunetului în fonetică, ca și prin ambiguitatea cugetării în gramatica propriu zisă, se explică unul din fenomenele cele mai caracteristice în Linguistică: substituțiunea. Sayce crede, cu drept cuvânt, că limba umană s'a născut din sunetele cele mai nearticulate. Click-urile — zice el — închipuesc o punte între limba cea articulată și între țipetele animalelor. « Ele se pot numi germeni fonetici ai limbei, germeni răspândiți până astăzi pe ici pe colea peste lumea întreagă.» Să fie oare cu putință de a exclude din definițiunea limbei acest element nearticulat, atât de esențial?

Vocalizațiunea este dară o condițiune fundamentală; *articulațiunea* — nu.

De ce însă limba, ca obiect al Linguisticei, e nu numai vocală, dar și n a t i v ă ?

Latinește *nativus* însemnează ceea ce se naște așa zicând de la sine, fără a fi rezultatul artei, al muncei, al arbitriului. Limba n a t i v ă este opusul unei limbi c o n v e n ț i o n a l e.

Un medic prusian din secolul al XVI-lea, într'o carte foarte curioasă, ne dă mai multe recete pentru a vorbi în orice limbă într'un mod așa ca să ne poată înțelege numai cei inițiați. De exemplu. A se intercala după fiecare vocală un *b*, urmat de aceeași vocală repetată: *pabateber* din *pater* sau *fababribicabatobor* din *fabricator*. A se transpune literele inițiale de la cuvintele învecinate: *san magt* din *man sagt*. A se suprime la fiecare cuvânt consoanele inițiale, mutându-se la finea aceluiași cuvânt, însoțite de un *-en*, astfel că din *Wiltu mit mir gen Strassburg ziehen* se face: *Iltuwen itmen irmen engen Assburgstren iehenzen*.

Un scriitor contimpuran ne spune că, nu mai departe decât pe la 1830, tot așa vorbea burgezimea din marele Paris: « On retranchait la dernière consonnance des mots pour y substituer la syllabe *mar*. On disait *épicemar* pour *épicier*, *boulangemar* pour *boulanger*, *cafemar* pour *café*. Ainsi de suite. C'était de l'esprit dans ce temps-là. »

Această limbă convențională s'ar putea numi ș c o l ă r e a s c ă. Noi toți, ori din ce țară am fi, am petrecut cu ceva analog în primii ani de pe băncile școalei. Ea nu trebui confundată cu limba c o p i l ă r e a s c ă , o limbă nativă în toată puterea cuvântului,

de care ne vom atinge mai la vale. Nu trebui confundată de asemenea cu limba hoţească, artificială şi ea, dar de o altă natură.

In limba şcolărească convenţiunea este curat fonetică: se adaugă, se suprimă sau se modifică sunetele. In limba hoţească, în aşa numitul *argot*, în graiul «cărâitorilor» la tâlharii din România, convenţiunea este rareori fonetică, mai totdeauna lexică, şi mai cu seamă logică. Se înlocuesc cuvintele locale prin cuvinte străine; mai adesea se schimbă sensul propriu al vorbelor şi chiar al frazelor, dându-li-se o accepţiune metaforică. Hoţul din Grecia pune românul *Ντομνιζέος = Dumnezeu* pentru *θεὸς*, sau albanezul *ζέμπια* pentru *δόντια*. Tâlharul francez zice la «spânzurătoare» — *béquille*, la un «ceasornic» — *coucou*, la «dracul» — *boulanger*, la «dinţi» — *dominos*, «a muri» — *casser sa pipe* etc. Pungaşul român preface «galbeni» în *ochişori*, «cafea» în *cerneală*, pe «câne» în *zapciu*, «clondir» în *traistă* şi altele; iar pentru «vin» împrumută de la Ţigani *mol* sau *molete*, precum şi pentru «bani» — *lovele* = ţig. *love*.

Neguţitorii — honni soit qui mal y pense — imitează uneori pe hoţi. Tolbaşii din Rusia, de exemplu, vorbesc o limbă a lor convenţională, numită nu se ştie de ce «ofenească», în care flexiunea, sintaxa, particulele sânt ruseşti, dar cuvintele s'au luat de la fel de fel de neamuri străine, între cari nici Românii n'au fost uitaţi: «patru» — *tisero* = *τέσσαρα*, «cinci» — *pĭonda* = *πέντε*, «fată» — *korĭuk* = *κόρη* (?), «lup» — *lykus* = *λύκος*, «casă» — *rym* = germ. *Raum* (?),

« oraş » — *koster* = lat. *castrum* (?), « piatră » — *ketrak* = mold. *kiatră* (?), « sat » — *turlo* = rom. *târlă* (?) etc.

Oriunde o grupă mică se vede izolată de restul societăţii, fie prin vârstă, fie prin despreţ, fie prin profesiune, prin interes, prin frică, prin crimă, ea tinde a-şi combina o limbă aparte, care în principiu nu se deosebeşte de scrisoarea cea cifrată: să ne înţelegem noi între noi şi să nu ne înţeleagă alţii. Sub raportul psicologic, câteodată şi prin material, aceste limbi convenţionale ne pot interesa; dar nici într'un caz ele nu formează obiectul Linguisticei.

Literatura şi lumea cea elegantă îşi croesc şi ele câte un *argot*, pe care-l descrie măiestreşte pana lui Nodier: « Il y a une tendance incroyable, dans quiconque se croit plus de génie que les autres, à *individualiser* sa parole. C'est ainsi que surviennent, dans les langues littéraires, je ne sais quelles langues extra- ou ultra-littéraires, qui ne diffèrent des autres que par la bizarrerie du trope ou l'extension forcée du radical, car elles n'ont jamais inventé le mot dans sa substance essentielle: le *mythisme* énigmatique de Lycophron, l'*euphuisme* des Anglais, le *marinisme* des Italiens, le *cultorisme* de Gongora, et quelques autres encore dont je ne parlerai pas, mais dont le *précieux* du dix-septième siècle offre un des types les plus curieux et les plus connus.»

Acest fel de limbi convenţionale, Francezii le numesc *jargon*, termen pe care Voltaire îl aplica deopotrivă la nomenclatura ştiinţifică. Latineasca cea botanică a lui Linnaeus, de exemplu, este şi ea o limbă,

dar o limbă cu totul străină preocupaţiunilor linguistului, oricât de raţională ar fi, oricât de sistematică, oricât de importantă sub raportul teoretic. Linguistica se va interesa mult de *măzăriche*, prea puțin de *Lathyrus Nissolia*; va studia *iarba-ciumei* sau *ciumărea*, nu *Galega officinalis*.

In acest mod, limba, care ne preocupă, trebui să fie v o c a l ă și n a t i v ă; dar mai pe sus de toate, ea cată a fi o manifestaţiune a s u f l e t u l u i.

Tusea sau strănutarea sânt și ele neşte manifestaţiuni foarte vocale şi foarte native, dar nu ale sufletului, ci ale guturaiului sau a vre-unei alte leziuni organice. Ceea ce ne face însă a stărui asupra « sufletului » în definiţiunea limbei, negreșit că nu este tusea sau strănutarea, ci vechea și înrădăcinata jumătăţire a rolului limbei numai la expresiunea *cugetării*, iar nu și a *simțirii* totodată. Sufletul, în înţelesul său biologic, cuprinde totalitatea facultăţilor intelectuale și morale ale unei fiinţe. Limba este manifestaţiunea vocală nativă a tuturor acestor facultăţi fără excepţiune. Orice animal, fie bou sau privighetoare, întru cât își manifestă sufletul într'un mod vocal, are și el o limbă, diferită prin grad, prin putere, prin formă de limba omului, dar nu prin fond.

Definiţiunea cea exclusivamente spiritualistă a limbei, care mai domneşte încă în Linguistică, aduce la cele mai curioase neconsecinţe. Pentru a impune cuiva tăcere, noi punem un deget la gură și zicem « *st !* ». Deși un asemenea *st* a putut să dea naştere celei mai fecunde radicale *sta*, cării linguistul îi acoardă pagine

întregi și ar putea să-i consacre chiar volume, totuși nenorocitul străbun nu aparține limbei, căci exprimă simțirea, iar nu cugetarea. Cu același drept se poate contesta caracterul linguistic al vocativului sau al imperativului, măcar că nu s'a găsit încă nici o limbă omenească fără vocativ și fără imperativ, pe când atâtea alte forme gramaticale lipsesc cu desăvârșire într'o mulțime de graiuri. Ni se spune că o interjecțiune, un vocativ, un imperativ rămân izolate într'o sentință, fără a se lega cu celelalte cuvinte ce o formează. Neapărat; căci fiecare din ele este o sentință întreagă, întocmai precum este o sentință întreagă în gura copilului un *papă* sau un *dadă*, primul pas în viața limbei umane.

Ce fel de consecință poate fi aceea de a distinge Linguistica de către filologia clasică anume prin n a t u r a l i s m u l obiectului celei dintâi față cu a r t i f i c i a l i t a t e a celeilalte, și apoi în același timp a suprime din cercul limbei celei n a t u r a l e tocmai elementul c e l m a i n a t u r a l ?

Nici un linguist nu s'a încercat a susținea că omul nu e om din naștere. A zice însă că limba exprimă numai cugetarea, iar nu și simțirea, nu sufletul întreg, este ca și când s'ar pretinde că omul începe a fi om numai de la vârsta cutare sau cutare. In vorbirea copilului, fie dintr'o ginte cât de înaintată în civilizațiune, precumpănește simțirea asupra cugetării; și mult timp trebui să treacă mai înainte de a se putea discerne în acea vorbire elementul curat intelectual de către cel moral. Tot așa este la sălbateci. Minner

observă foarte bine că chiar la noi, oameni în toată firea, maturi prin etate și prin cultură, « rare ori se poate deosebi de către ascultători, ba și de către însuși acela ce vorbește, limba simțirii de limba cugetării, astfel că omul adesea nu știe, dacă într'un caz dat el și-a expres pe una sau pe cealaltă ». Și totuși el a vorbit! Ceea ce a spus dânsul, oare nu face parte din l i m b ă ?

Limba se începe la om prin *percepțiune*, nu prin *apercepțiune*. Percepțiunea rezultă dintr'o impresiune directamente produsă de un obiect oarecare asupra simțurilor, fără nici un amestec al cugetării. Zahar « alb » este o *percepțiune*. Combinarea succesivă, prin mijlocul cugetării, a mai multor percepțiuni, cari se completează una prin alta pentru a ne da o noțiune oarecum integrală despre un obiect, constitută *apercepțiune*: « alb » + « dulce » + « tare » = « zahar ». Pentru a găsi un nume zaharului, copilul se mulțumește cu prima percepțiune. După prima percepțiune, el numește oricare alt lucru. In *vau-vau*, nume copilăresc al cânelui, de exemplu, se exprimă numai percepțiunea « lătrător », fără nici o altă combinare de calități. Numele diferitelor obiecte în toate limbile sânt percepțiuni cristalizate, niciodată apercepțiuni. Pretutindeni *aurul* este « galben », nicăiri « galben » + « strălucit » + « greu » etc. Este dară radicalmente fals de a susținea cum că limba nu se începe de la percepțiune sau simțire, ci dela apercepțiune sau cugetare.

Ceva mai mult. Sufletul omului se manifestă uneori printr'o limbă, limbă în toată puterea cuvântului,

care însă nu este nici cugetare, nici simţire, ci numai doară un fel de p a u z ă. Unii bagă fără nici o trebuinţă în fiecare frază, o dată sau mai de multe ori, câte un *ştii*, câte un *vezi bine*, câte un *negreşit* etc. La Romani *etiam*, *vero*, *quidem* şi altele, la Greci *γάρ*, *δέ*, *μέν* etc. jucau adesea aproape acelaşi rol. Este un fel de umplutură, care ne permite a nu ne întrerupe materialmente atunci când mintea nu află iute o vorbă pe care o caută. Deasa întrebuinţare a unor asemeni umpluture devine apoi o deprindere, de care îşi bate joc comedia. Dar se poate oare pretinde că acest element atât de n e c u g e t a t — cel puţin în aplicaţiune, dacă nu în origine — nu aparţine limbei?

Mai pe scurt, definiţiunea limbei este datoare a cuprinde s u f l e t u l întreg, iar nu numai c u g e t a r e, nu numai s i m ţ i r e, şi nici chiar numai pe aceste două. Grimm o întrevăzuse aceasta într'un moment, dar abia în treacăt, fără a se explica şi fără a rămânea pe aiuri consecinte cu sine însuşi. Şi mai de demult o înţelesese bunul s i m ţ al popoarelor. Precum la Greci se identificau « limbă » şi « cugetare » în *λόγος* sau în *φράζομαι*, tot aşa la Romani *sensus* însemna « cugetare » şi « simţire » totodată. După ei, omul vorbea aşa cum simţea: « Pansa et *sentit* bene, et *loquitur* fortiter » (Cicero, *Fam.* XII, 22).

Limba literară, chiar când nu e strict ştiinţifică, este aceea care reprezintă mai mult cugetarea; şi tocmai ea interesă mai puţin pe linguist. Steinthal observă

undeva: « limba literară este patrie numai a cugetării noastre; patria simţirii şi a inimei noastre este dialectul provincial al locului naşterii ». Nemic mai adevărat! Ei bine, tocmai dialectele provinciale fiind obiectul de predilecţiune al Linguisticei, cum oare să excludem « simţirea şi inima » din definiţiunea l i m b e i ?

Omul poate să ajungă la o limbă întemeiată exclusiv pe cugetare; o asemenea limbă însă nu întră în obiectul Linguisticei. Cugetarea pură ne dă pe $a + b = c$ sau $CaOSO_3$. Aceasta este oare l i m b ă ?

In graiul uman cugetarea tinde din ce în ce mai mult a predomni ca fond, iar sunetul articulat ca formă. Inaltul grad posibil al cugetării şi al articulării rădică pe om foarte sus de-asupra tuturor celorlalte animale. Toate acestea sânt adevărate şi iarăşi adevărate; dar de aci rezultă că linguistul este silit a acorda o mai mare atenţiune cugetării şi sonului articulat, iar nu rezultă că atenţiunea trebui concentrată numai şi numai asupra lor, încât să se suprime cu desăvârşire elementul simţirii şi elementul sonului confuz. Din contra, în unele faze linguistice trecătoare şi în unele fenomene chiar permanente, tocmai simţirea mai pe sus de cugetare şi sonul confuz mai pe sus de cel articulat ne oferă cheia pentru deslegarea celor mai interesante probleme.

Vechea definiţiune a limbei: « manifestaţiunea c u g e t ă r i i în sonuri a r t i c u l a t e », cu tot aparatul de profunditate filozofică cu care unii nu încetează

de a o reînnoi mereu, este încă una din număroasele rămășițe ale acelui trecut, când însăși știința izola din rădăcină pe om de restul naturei, iar cu atât și mai vârtos îl izola și va să-l izoleze mereu neștiința. Numai omul *cugetă*! numai omul *articulează*! numai *omul*! Aceasta ne aduce aminte caracteristica mirare a unui copil, intrat de curând în școală. Intr'o zi, el aleargă la părintele său și-i zice, pe jumătate zâmbind, pe jumătate supărat: auzi, tată, profesorul ne-a spus că omul e animal! Bietului băiat nu-i venea la socoteală de a fi deopotrivă cu cânele sau cu pisica.

Și apoi mai este ceva. Clausula *cugetării* și aceea a *articulării*, dacă le vom lua în teză generală, fără a specifica diferitele graduri de una și de cealaltă la cutare sau la cutare ființă, sânt în cazul de față nu numai necompatibile cu starea actuală a științei, dar încă au ajuns a fi de prisos chiar pentru acei ce ar mai voi cu orice preț să sape o prăpastie între om și între restul lumii zoologice. Animalul și el c u g e t ă. Whitney nu se teme a susținea că în mintea cânelui se petrec uneori niște silogisme foarte complicate. Pisica, pe de altă parte, a r t i c u l e a z ă cât se poate de bine pe scurtul său *miao*, în care — când se trăgănează — profesorul Hewitt Key distinge întreaga scară vocalică a limbei umane: [*m*]*i-e-a-o-u*. Nu se vor găsi doi oameni la două capete ale pământului, cari să nu auză miaunatul pisicei absolutamente în același mod, ceea ce ar fi cu totul peste putință pentru un grup fonetic confuz. Pe al nostru *Christianus* Chinezii îl aud *Ki-li-sse-tang*, dar pe pisica o

numesc *miao*, după cum o numeau și vechii Egipteni, după cum o numesc copiii la toate popoarele.

In rezumat, ceea ce este l i m b a *in abstracto* s'ar putea exprime prin următoarea schemă:

Son	confuz	+	simțire	Suflet
	confuz-articulat	+	simțire-cugetare	
	articulat	+	cugetare	
		L i m b a		

§ 16.

Limba in concreto

Limba *in abstracto* este — am spus-o — manifestațiunea vocală nativă a sufletului.
Limba *in concreto* este d i a l e c t.

Uzul comun numește *limbă* graiul cel literar, cel cult, cel scolastic al unei națiuni, al unui întins teritoriu locuit de un element etnic omogen, de ex. limba franceză, germană, italiană etc. Generalmente, este graiul capitalei, al centrului politic, actual sau trecut. Termenul *dialect* se rezervă graiurilor celor provinciale ale aceleiași națiuni sau ale aceluiași teritoriu, cari sânt toate de același tip gramatical și lexic, dar divergesc unele de altele prin particularități, câteodată foarte marcate, de ex. dialect normand, burgund, picard ale limbei franceze. Linguistul, cel puțin deocamdată, nu se poate sustrage nici el uzului comun, care s'ar scandaliza de a auzi, bunăoară, că Victor Hugo

a scris în «dialectul parizian», sau Byron în «dialectul londonez»; şi totuşi, sub raportul riguros al ştiinţei, toate graiurile concrete de pe faţa pământului, literare şi neliterare, sânt dialecte şi iarăşi dialecte, astfel că numai graiul abstract, numai facultatea nativă a omului în genere de a-şi manifesta sufletul prin voce, constituă limbă. «Limba» este omenească; «dialectele» sânt naţionale.

Inălţarea unui grai la demnitatea de «limbă» numai fiindcă este scolastic, e tot ce poate fi mai străin Linguisticei, pentru care vorba are, din contra, cu atât mai multă valoare, cu cât este mai neartificială, mai puţin teoretizată prin şcoală. Din acest punct de vedere, ceea ce uzul comun numeşte *dialect*, ba încă cu o nuanţă de dispreţ *patois*, ar trebui să fie fără alăturare mai preţios pentru un linguist decât ceea ce uzul comun, în semn de consideraţiune, botează *limbă*. Zic «ar trebui să fie», căci deocamdată acest principiu există mai mult în teorie, fiind uitat aproape totdeauna în aplicaţiune, uneori de bună voie, mai adesea de nevoie. Limbile aşa numite clasice, elena, latina, sanscrita, ebraica etc., ne sânt mai-mai necunoscute sau prea puţin cunoscute sub formele lor cele inculte. Pe de altă parte, dialectele moderne cele mărunte, lipsite de orice literatură, sânt grele de cunoscut tocmai din cauza acestei lipse. Pus într'o asemenea situaţiune, linguistul cel mai corect se vede silit a se învârti mai cu preferinţă, dacă nu într'un mod exclusiv, în cercul dialectelor celor trecute în curs de secoli prin multipla acţiune a şcoalei.

Aceasta este atât de adevărat, încât pentru studiul dialectelor propriu zise, mai mult sau mai puţin inculte, s'a mănţinut în Linguistică termenul tecnic de « Dialectologie », care n'ar avea nici un sens, dacă acele dialecte ar procura, după cum ar trebui, totalitatea materialului, sau măcar o mare parte din el. Inţelegem o « dialectologie » separată în filologia clasică, pentru care graiul cel literar servă ca normă. O înţelegem chiar în Stalder pe la începutul secolului nostru, când Linguistica era încă de tot în faşă. Astăzi însă, sub condeiul unui linguist, e cam greu a o înţelege.

Când Giovanni Papanti a publicat frumoasa colecţiune: *I parlari italiani in Certaldo* (Livorno, 1875), Ascoli a zis că prin aceasta se aduce un mare serviciu « alla d i a l e t t o l o g i a dell'Italia ». Dar atunci ce va fi oare « g l o t t o l o g i a italiana », pusă în titlul excelentei reviste a lui Ascoli ? « Dialettologia italiana » este ea numai o mică parte din « glottologia italiana », în care locul de onoare aparţine limbei literare a Italiei în comparaţiune cu celelalte limbi literare romanice din Francia, Spania etc.? Negreşit, nu un linguist ca Ascoli ar fi putut să zică ceva în acest sens; din contra, pentru dânsul « dialectologia » coincidă aproape în toate puncturile cu întreaga sferă a Linguisticei pozitive; dar totuşi termenul « dialectologie », prin însăşi existinţa sa, ne spune *grosso modo* că numai graiurile cele literare, numai ceea ce vulgul numeşte « limbi » în opoziţiune cu « dialecte » se studiază deocamdată mai în specie de către toţi linguiştii, între cari astfel d i a l e c t o l o g i i formează un fel de

excepţiune din regulă, adecă ceva tot aşa ca în filologia clasică.

Oricum ar fi, cultă sau incultă, veche sau nouă, mare sau mică, orice limbă concretă, orice sistemă a manifestaţiunii vocale native a sufletului, este pentru linguist un « dialect », căci metoada ştiinţifică îi impune de a nu compara unul cu altul nişte elemente eterogene, ci numai pe membrii înrudiţi ai unui grup sau grupurile înrudite ale unei familie.

Zicând însă că orice limbă concretă este un dialect, noi distingem în cuvântul « dialect » două nuanţe, cari pot fi de prisos în uzul comun, dar sânt de o însemnătate extremă în studiul linguistic: dialect etnologic şi dialect antropologic.

Două sau mai multe graiuri de aceeaşi origine comună sânt dialecte etnologice fiecare în privinţa tuturor celorlalte. In acest înţeles, dacă ne mărginim în generalitate, cuvântul *dialect* nu diferă de accepţiunea sa uzuală. Oricine lesne va percepe, fără a fi linguist, că daco-româna, macedo-româna şi istriano-româna sânt dialecte române; româna în genere, franceza, provenţala, italiana, reto-romana, spanioala şi portugeza sânt dialecte romanice etc. Lucrul însă încetează de a fi atât de simplu, din dată ce intrăm în amănunte asupra naturei unui asemenea « dialect ». Românul din Carpaţi, când aude pe un Român de la Pind, zice râzând că « vorbeşte stricat româneşte ». Parizianul se rosteşte cu acelaşi ton glumeţ despre *patois* provinciale. Ei nu vor să priceapă

în ruptul capului că nici un dialect nu este stricat față cu celelalte, de vreme ce toate dialectele, toate fără excepțiune, sânt fiecare câte un produs normal al unei dezvoltări deopotrivă firești.

Pentru a înțelege într'un mod științific ceea ce este dialectul « etnologic », cată să răspundem la două cestiuni fundamentale:

1. Care e raportul reciproc între dialectele unui grup?

2. Care este relațiunea lor totală cătră punctul comun de plecare?

Cu alte cuvinte, dialectul etnologic ni se prezintă sub două puncturi de vedere esențiale: punctul de vedere peritetic, când se compară graiurile sincronice unul altuia, și punctul de vedere anatetic, când se compară perioadele succesive din ce în ce mai în sus ale fiecărui grai în parte față cu ale celorlalte graiuri.

In literatura linguistică contimpurană a avut un răsunet oarecare cearta între doi romaniști de prima ordine: Ascoli și Paul Meyer.

Grupul dialectal provențal deosebindu-se într'un chip foarte simțit de grupul dialectal francez, Ascoli s'a încercat a demonstra existința unui grup intermediar între ambele, cărui i-a dat numele de franco-provențal: « numesc franco-provențal — zice el — un tip idiomatic în care, pe lângă unele caractere specifice ale sale, se întrunesc mai multe caractere, comune în parte tipului francez, în parte celui provențal ».

Paul Meyer combate această încercare în următorul chip:

« Mie mi se pare că nici un grup dialectal, oricum ar fi combinat, nu poate să constitue o familie naturală, de oară ce aceea ce se chiamă dialect, considerându-se ca specie, nu este el însuși decât o concepţiune destul de arbitrară a spiritului nostru. Iată, în adevăr, cam în ce fel procedăm noi pentru a constitui un dialect. Alegând în limba unei ţări oarecari un număr oarecare de fenomene, noi facem din ele trăsure caracteristice ale limbei din acea ţară. Această operaţiune ar ajunge a determina o specie naturală serioasă numai atunci când, într'o asemenea alegere de trăsure caracteristice, n'ar juca un mare rol arbitriul. In faptă însă, fenomenele linguistice cele observate într'o regiune nu vor să se mărginească toate pe aceeași întindere geografică. Ele se împletecesc și se curmezișează astfel, încât niciodată nu vom reuși a găsi o circumscripţiune dialectală statornică, ci numai ne închipuim că am găsit-o. Să presupunem, de exemplu, că se ia ca trăsură caracteristică a dialectului picard conservarea lui *c* (*k*) denaintea lui *a* la începutul cuvântului sau după o altă consoană. Acest criteriu de hotar va merge binișor la sud și la răsărit, dar mai puţin la nord, afară numai dacă vom împinge dialectul picard până la cel flamand, și nicidecum la apus, de vreme ce-l aflăm și în Normandia, al cării dialect nu se identifică cu cel picard. Ne vom vedea dar siliţi a alerga la vre-o altă trăsură caracteristică, care să nu

fie comună Normanzilor și Picarzilor, alegând-o, iarăși într'un mod arbitrar, acolo unde, după o idee preconceputǎ, vom voi a pune hotarul între ambele dialecte. Vom lua, bunăoară, formarea în *-oe* a imperfectului de la prima conjugațiune, proprie dialectului normand. Și aci însă vom păți-o ca și cu *c* denaintea lui *a*. Despre răsărit, această trăsură caracteristică se va potrivi, dar nu și despre apus, unde ea trece departe peste hotarul Normandiei, afară numai doară dacă s'ar pretinde că în Anjou și în Poitou se vorbește tot dialectul normand. A procede altfel nu e chip, o știu; dar prin această neputință nu se scuză arbitriul. De aci urmează că ceea ce se zice dialect este o specie mai mult artificială decât naturală, orice definițiune a dialectului fiind o *definitio nominis*, iar nu *definitio rei*. Deci, dacă dialectul este ceva confuz prin însăși natura sa, vor fi tot așa de confuze și pretinsele grupuri dialectale...»

Cearta între Ascoli și Paul Meyer este cu atât mai instructivă, cu cât în realitate ambii adversari constată unul și același fenomen: continuitatea cea neîntreruptă a dialectelor din punctul de vedere peritetic. Unul și altul recunosc deopotrivă, că graiurile cele învecinate se confundă totdeauna la punctele de contact reciproc. Așa numitul grup franco-provențal nu este pentru Ascoli altceva decât o probă că între grupul francez și grupul provențal nu există nici o lacună. Paul Meyer, la rândul său, nu vede nici o lacună între dialectul normand și cel picard.

Cel întâi care dibuise acest raport de neîntreruptă continuitate peritetică a dialectelor etnologice a fost amicul nostru Hugo Schuchardt, indicându-l nu numai în întreaga familie neo-latină, dar întinzându-l chiar asupra oricării alte familie linguistice.

Sânt acum vreo douăzeci de ani, el zicea:

« Când noi cutrierăm un întreg cerc linguistic, constatăm mai totdeauna că dialectele cele învecinate, primare, secundare, terţiare etc., nu se despart unul de altul într'un mod brusc, ci convergesc laolaltă, contopindu-se împreună. Tot așa este în privința grupurilor dialectale celor mari: între cel spaniol și cel francez, între cel francez și cel italian, se arată transițiuni; chiar între cel spaniol și cel italian, deși le separă marea, totuși graiul sard ne apare ca un nod de legătură. Sub acest raport este foarte interesant studiul grupului reto-roman, care dintr'o parte, prin ramura *rumonșă*, se apropie de franceza, iar din cealaltă, prin ramura *ladină*, de italiana. In Tirol, mai cu seamă, este cu greu de a stabili o linie de demarcaţiune: pe când graiurile grödneric și badiotic sânt curat reto-romane, iar graiul trientinic și altele sânt curat italiane, la mijloc între ele figurează graiurile de la Fassa, Buchenstein, Ampezzo etc., despre care anevoie se poate spune, dacă ele sânt reto-romane sau italiane... »

Putem trece acum la cealaltă cestiune fundamentală: punctul de vedere a n a t e t i c.

Perioadele succesive din istoria unei limbi formează un lung șir de dialecte față unul cu altul. Aceasta se învederează mai cu seamă când punem alături două perioade destul de depărtate, de exemplu franceza lui Joinville și franceza actuală, sau engleza actuală și engleza lui Chaucer. Singura deosebire între asemeni dialecte a n a t e t i c e și între dialectele cele p e r i t e t i c e este că pe unele le despărțește timpul, pe celelalte spațiul. Dacă însă dialectele cele peritetice, precum am constatat mai sus, sânt legate printr'o continuitate neîntreruptă, cu cât mai vârtos trebui să recunoaștem aceeași neîntreruptă continuitate dialectelor celor anatetice. De la Joinville sau de la Chaucer până astăzi, istoria limbei franceze sau a limbei engleze poate fi urmărită zi cu zi, oferindu-ne din moment în moment o treptată diferențiare, o transițiune imperceptibilă, dar foarte reală.

De aci unii au tras concluziunea extremă, că o limbă nouă nu se poate numi *fiică* a unei limbi vechi, precum nici vice-versa o limbă veche nu este *mumă* a unei limbi nouă, ci între ambele, limba cea veche și limba cea nouă, există numai relațiunea a două puncturi foarte depărtate din continuitatea cea neîntreruptă anatetică a unei și aceleiași limbi. Cu mult foc o susținuse mai cu seamă un romanist foarte eminent, răposatul August Fuchs, în privința tuturor dialectelor neo-latine. Franceza, provențala, italiana, spanioala, portugeza, reto-romana și româna — zice el — nu sânt f i i c e ale latinei, ci o firească a ei c o n t i n u a ț i u n e: «eine ganz

naturgemässe Fortsetzung und Fortbildung der Lateinischen Sprache ».

Când noi am zis că dialectul etnologic este o continuitate neîntreruptă, astfel că nicăiri nu trebui să se găsească, în sfera unei singure familie linguistice, neşte salturi violente, în timp sau în spaţiu, de la o stare la o altă stare, n'am înţeles prin aceasta absoluta imposibilitate a unei clasificaţiuni geografice a dialectelor celor peritetice, sau absoluta imposibilitate a unei clasificaţiuni genealogice a dialectelor celor anatetice.

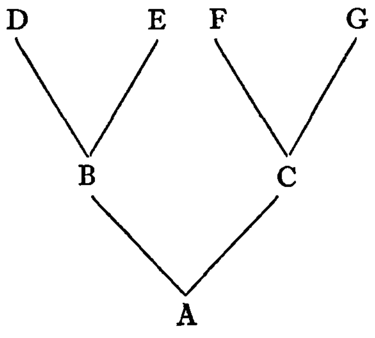
Continuitatea, oricât de neîntreruptă, nu exclude existinţa unor centruri mai pronunţate. Culorile prismei trec pe nesimţite dintr'una într'alta, fiind anevoie a indica punctul unde s e s f â r ş e ş t e una şi unde s e î n c e p e cealaltă; dar la o distanţă de la început şi de la sfârşit fiecare culoare înfăţişează un m i j l o c . foarte lămurit. In acest mod se confundă capetele dialectelor, nu însă şi porţiunile lor centrale. Orice grup dialectal conservă în bloc o expresiune a sa proprie, care e cu atât mai distinsă, cu cât grupul este mai mare. Graţie acestei concentraţiuni relative, complexul dialectelor franceze, orice s'ar zice, lesne se deosebeşte de complexul dialectelor spanioale sau italiane, şi toate la un loc se deosebesc tot atât de lesne de complexul vechi latin.

« Dificultatea — observă undeva Max Müller — nu este tocmai de a arăta transiţiunea dela un strat linguistic la un alt strat, ci mai mult de a trage un hotar sigur între diversele straturi. O dificultate

analoagă simţise geologia, astfel că Lyell a fost silit a născoci neşte numi elastice ca *eocen*, *miocen*, *pliocen*, care însemnează *aurоră*, *mai-puţină-cantitate*, *predomnirea* formaţiunilor nouă, dar nu indică nici o linie de demarcaţiune precisă între un strat şi un alt strat. Aci, ca și pe aiuri, creșterea naturală, grămădirea curat mecanică și concrețiunea sânt neşte lucruri atât de delicate şi aproape imperceptibile, încât concursul lor înlătură orice terminologie științifică riguroasă și ne face, cu voie sau fără voie, a ne mulţumi cu o exactitate aproximativă. »

Orice mapă geografică dialectală implică rezerva fluctuaţiunilor terminale: centrul fiecărui dialect e pronunțat, hotarele sânt ecuivoace. O rezervă şi mai importantă trebui prevăzută în privința arborelui genealogic al dialectelor.

Figura obicinuită:

nu este, în Linguistică ca și în Eraldică, decât o abreviațiune a unei figure mult mai complicate, care cu

greu s'ar putea exprime într'un mod grafic. Un *A* nu naște pe *B* ca pe o ființă de tot nouă, ci numai îl manifestă, scoțându-l dintr'o stare anterioară latentă. Când noi zicem că dialectele romanice s'au născut din limba latină, înțelegem prin aceasta că *a*, *b*, *c* erau deja cuprinse în *A*, dar într'o fază mai mult sau mai puțin rudimentară. Această relațiune a dialectelor peritetice către punctul lor comun de plecare anatetic se poate simboliza numai doară prin treptata mărire a literelor, începând de la cele aproape invizibile, cam în următorul chip:

a b c
a b c
a b c
a b c
a b c
a b c

Aceasta însă nu este tot. Fiecare *a*, *b*, *c*, chiar atunci când ele zac imperceptibile în sânul lui *A*, cuprinde în sine în stare latentă alte dialecte α, β, γ, gata a se manifesta la rândul lor și susceptibile de o nouă generațiune ulterioară а, б, в. Astfel, fiecare termen dintr'un arbore genealogic dialectal este, matematicește vorbind, un polynom, în care sânt închiși mai mulți alți termeni de o gradațiune foarte varie în intensitate și în durată.

Un arbore genealogic în sensul ordinar al cuvântului, adecă ceea ce se zicea la noi altădată «spița

neamului», înşiră numai pe membrii cei cunoscuţi ai familiei, punând câte un misterios *N* în privinţa acelora cari n'au lăsat în lume vre-o urmă măcar nominală, şi nici măcar atâta despre cei morţi în copilărie sau chiar la naştere. Mulţi *N* ar trebui să figureze şi într'un arbore genealogic al dialectelor! Oriunde vorbesc doi oameni, se află deja germeni a două dialecte. Dintr'un singur grai, fie cât de mărunţel, s'ar putea desfăşura altele mii şi mii. Insă nu toate posibilităţile au ocaziunea de a se realiza, şi nu toate cele realizate au soartea de a trăi...

Am spus că dialectul este nu numai e t n o l o g i c, dar şi a n t r o p o l o g i c.

Intru cât «limba» e comună omenirii întregi, fiecare grai al unei colectivităţi de oameni este un *dialect* din acea limbă comună faţă cu toate celelalte graiuri ale tuturor celorlalte colectivităţi de oameni, oricât de eterogene ar fi între sine acele graiuri sau colectivităţi de oameni. Prin dialect etnologic, Francezul e rudă cu Italianul sau cu Spaniolul; prin dialect antropologic, el este rudă chiar cu Hotentotul.

Nu există două graiuri pe suprafaţa pământului, cari să nu ne prezinte interesante paralelismuri materiale sau fonetice, formale sau gramaticale, sintactice, ideologice.

Astfel, dacă ar fi să admitem în Linguistică termenul de *dialectologie*, ar trebui să zicem că uneori noi facem anume o d i a l e c t o l o g i e a n t r o p o l o g i c ă; bunăoară:

Bindseil, când compară sonurile în toate graiurile cunoscute, sau urmărește acolo feluritele chipuri de a exprime noţiunea de « gen »;

Schleicher, când studiază acţiunea asupra consoanei a parasiticului *y* (*ĭ*) la Greci ca și la Evrei, la Maghiari ca și la Chinezi sau la Tibetani;

Buschmann, când colindează pretutindeni după numirile copilărești ale părinților, arătându-ne că la sălbateci de prin Africa, America și Australia se aude întocmai ca la noi *tata* sau *mama*;

Garnett, când își explică natura genitivului sau vre-o altă formă gramaticală prin alăturarea graiurilor celor mai diverse, până și din Polinezia;

Pott, când grămădește exemple peste exemple de reduplicarea mecanică și dinamică a silabei de prin toate continentele;

Georg von der Gabelentz, când procede în același chip pe terenul sintactic;

Și așa mai departe.

Să dăm un specimen. Graiul român și graiul sălbatecilor Dahcota din America sânt două dialecte, nu din aceeași familie linguistică, dar din aceeași l i m b ă u m a n ă; două dialecte în cari, de exemplu, ne întîmpină deopotrivă un articol post-pozitiv: *wicasta-kin* = *omu-l*, sau formaţiunea viitorului prin « a voi »: *mani-kta* = *umbla-va*, deși nimic analog nu se aflä la fraţii noștri de sânge, la Francezi, Italiani etc.

Intru cât linguistul nu confundă dialectul antropologic cu dialectul etnologic; întru cât el nu caută filiaţiune naţională acolo unde nu se află decât identitate

de natură umană; asemeni studie, conduse cu o pază cu atât mai metodică cu cât mai alunecos e terenul, concurg a limpezi, și uneori singure pot să limpezească, cestiunile cele mai importante în viața limbei în genere și a fiecărui grai în specie.

Dialectul antropologic trebui privit și el din cele două puncturi de vedere: p e r i t e t i c și a n a t e t i c. Studiul peritetic compară elementele omogene așa zicând contimpurane ale diferitelor graiuri, de ex. noțiunea pluralului în toate familiele linguistice. Dar această noțiune, luată într'un moment dat, este necesarmente rezultatul unei evoluțiuni anterioare, mai lungi sau mai scurte, care se poate constata numai urcându-ne din treaptă în treaptă, în fazele precedinți ale diverselor graiuri. Cu alte cuvinte, dialectul antropologic, ca și cel etnologic, cată a fi urmărit nu numai prin periteză în spațiu, pe unde e s t e, dar și prin anateză în timp, cum a d e v e n i t, căci limba, în orice clipă a existinței sale, are o vârstă, la care a ajuns printr'un șir de vârste succesive.

O categorie foarte instructivă a dialectului antropologic din punctul de vedere anatetic este — nu « limba școlărească » cea artificială, despre care noi am vorbit în §-ul precedinte, ci o limbă foarte naturală — așa numita l i m b ă c o p i l ă r e a s c ă, care corespunde oarecum primelor încercări de a vorbi în istoria limbei umane.

A studia graiul născând al unui popor, adecă al unei colectivități, este mai anevoie decât a supune

studiului graiul născând al unui copil, adecă al unei individualităţi: este mai anevoie, de oară ce copii găsim pretutindeni, pe când popoare în fază de a-şi zămisli modul vorbirii nu se află mai nicăiri, aproape pretutindeni graiurile fiind deja trecute peste primul period al formaţiunii. Copilul în acest caz supleneşte pe popor; ceva mai mult, el supleneşte umanitatea.

Biologia a constatat că individul, în dezvoltarea sa de la embrion până la descompunere, percurge aceleaşi trepte ca şi totalitatea speciei din care face parte. Este un paralelism constant — după expresiunea lui Häckel — între « individ » şi « seria sistematică », între « ontogenie » şi « filogenie ». Darwin se încercase a merge şi mai departe, zgândărind până şi în peripeţiele embrionului fazele vieţii ante-umane. Pe noi însă acest principiu biologic de paralelism ne interesă numai în marginea epocei când omul este *homo*, nu *simia*. Cum se naşte limba la un copil, aproape tot aşa trebuia să se fi născut la un popor, la întreaga specie umană. Zicem « *aproape* tot aşa », şi iată de ce.

Deja Egipteanul Psametic, cu şapte secoli înainte de Crist, apoi în evul mediu împăratul Frederic II şi în timpii mai încoace regele scoţian Iacob IV, unii lăsând a creşte copilul cu câte un dobitoc, alţii cu un om mut, în ambele cazuri despărţindu-l cu desăvârşire de societatea omenească cea vorbitoare, pentru ca să n'o poată imita, ci să-şi formeze graiul din propria sa iniţiativă, s'au încercat a dezvălui misterul naşterii limbei umane. Experimentele erau stângace şi au dat rezultate comice; dar punctul de plecare

a fost foarte corect. Născut într'un mijloc social, copilul își însușește limba societății, pe când ar trebui să-l vedem formându-și-o prin sine însuși într'un contact de-a-dreptul cu natura exterioară. Aci este deosebirea cea esențială între limba copilărească a individului și limba copilărească a colectivității umane. Un paralelism aproximativ, nu perfect.

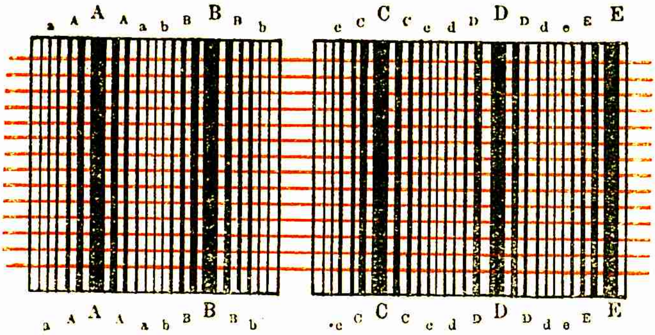
Să nu uităm totuși că, până și într'un mijloc social înaintat, copilul nu primește deodată limba societății și n'o primește întocmai, ci mult timp o mai împestrițează cu câte ceva propriu al său, rezultând din instinct sau din organism, și mult timp formulează într'un mod original chiar elementele cele primite din afară. Pentru a se înțelege cu copilul, părinții, fie cât de serioși, sânt adesea siliți a vorbi ei înșiși pe jumătate copilărește.

Linguistica a început a acorda din ce în ce mai multă atențiune acestei limbi copilărești, de care — din diverse puncturi de vedere convergință — se interesă nu mai puțin filozofii, pedagogii și biologii. Dintre cei ce au studiat-o mai cu dinadinsul, vom indica aci pe Egger, Schulze, Sigismund, Taine, Löbisch, Holden, Preyer etc., afară de observațiuni mai în treacăt, dar foarte instructive, de Schleicher, Ebel și alții.

Ca să ne rezumăm, limba *in concreto* se poate simboliza prin următoarea încrucișare de linii verticale negre și de linii orizontale roșie (vezi p. 226).

Cele două patraturi reprezintă două familie linguistice, străine una alteia sub raportul etnologic și

împărţite fiecare aparte într'un număr de dialecte ce se contopesc prin nuanţe gradate, astfel că *A* trece în *B* prin ***a a b b***, sau *D* trece în *E* prin ***d d e e***, dar niciodată *B* nu trece în *C*, căci între ambele patraturi se deschide la mijloc un interval gol, o lacună, o întrerumpere de orice continuitate, de ex. între familia ario-europee şi între limba bascică; ceea ce uneşte

însă chiar pe *B* cu *C*, împreunând toate graiurile fără excepţiune, sânt liniele cele orizontale roşii, prin cari se figurează elementul antropologic.

§ 19.

Limba în circulaţiune

In economia politică, c i r c u l a ţ i u n e a are două sensuri: dentâi, sensul vulgar de trecerea unui lucru din posesiune în posesiune, sau mai bine din loc în loc; al doilea, sensul adevărat ştiinţific de mişcarea productivă a valorilor.

Circulaţiunea în Linguistică se apropie până la un punct de ambele aceste sensuri.

Prin multă circulaţiune materială, o monetă sau o marfă iute se învecheşte, se şterge, pierde lustrul. Şi nu e necesar ca acest fel de circulaţiune să se petreacă prin mai multe mâni; copilul el singur, sucind şi răsucind mereu jucăria, o strică mai degrabă şi mai lesne de cum s'ar strica ea călătorind de la New-York până la Bucureşti. In acest înţeles, circulaţiunea în economia politică nu e altceva decât o neastâmpărată locomoţiune, fie prin concurs colectiv, fie prin mijloace individuale.

In Linguistică un cuvânt, o formă gramaticală, o semnificaţiune, orice alt element al limbei se deteriorară tot aşa printr'o deasă întrebuinţare. Aceasta s'a observat de demult şi s'a spus de mai multe ori. Ceea ce a scăpat însă din vedere linguiştilor este că întrebuinţarea cea deasă nu trebui să fie neapărat colectivă, adecă nu trebui neapărat să se exercite în totalitatea graiului unui popor. Pentru ca francezul *Pierre* să se metamorfozeze în cele două sute de forme, despre care noi am vorbit în §-ul precedinte; pentru ca *Ioan* să devină la Români *Ion*, *Iancu*, *Ioniţă*, *Ionaşcu*, *Niţă*, *Ionel* etc., etc.; pentru toate acestea ajunge acţiunea cea desmierdătoare a câtorva familie, în care se află câte un *Pierre* sau *Ioan*, chiar dacă în sânul naţiunii ar fi puţine asemeni familie.

Mult mai important, fie în economia politică, fie în Linguistică, este celalt fel de circulaţiune: mişcarea productivă a valorilor, în

puterea carii două lucruri, identice sub orice raport, reprezintă totuşi neşte valori foarte disproporţionate, astfel că din doi *m* unul face 12, pe când altul numai 1 sau chiar *zero*.

Precum în economia politică moneta este mijlocul universal al circulaţiunii tuturor bunurilor, tot aşa în Linguistică graiul este mijlocul universal al circulaţiunii ideilor şi impresiunilor. Şi fără monetă bunurile ar circula, dar cu mult mai greoi; cu mult mai greoi ar circula de asemenea, deşi tot ar circula, ideile şi impresiunile fără grai.

Acest paralelism o dată stabilit, să lăsăm acum textualmente să vorbească economistul cel mai competinte în materia circulaţiunii.

« Supposons — zice Skarbek — qu'une pièce d'un franc soit remise dans la matinée de la première journée par un habitant de la capitale à une laitière en échange du lait qu'elle apporte au marché; que celle-ci l'emploie tout de suite à acheter une aune de toile; que le marchand de toile fasse avec cette même pièce de monnaie sa provision de viande dans la boucherie; que le boucher la dépense dans la boutique d'un marchand de vin; que celui-ci l'emploie à l'achat de bouteilles; que le marchand de verreries la dépense en pain, le boulanger en bois, et que le marchand de bois la retienne pour une dépense à venir et la laisse sans emploi dans le courant de la journée suivante. La différence des services rendus par cette pièce de monnaie dans le courant des deux journées est très sensible, et peut

être exprimée par des chiffres, car *elle est comme sept à un*. Dans la première journée, la pièce d'un franc a fait la fonction de sept francs, parce qu'elle a servi à faire sept achats consécutifs, au lieu que dans la seconde journée elle n'a représenté qu'une unité dans les mains du marchand de bois. Si celui-ci n'en fait point usage dans le courant de la seconde journée, on peut même dire avec raison que, pour la société en général, la différence des services rendus par la même pièce de monnaie dans les deux journées *est comme sept à zéro*, parce que, étant restée inactive dans les mains du marchand de bois, elle n'a point rempli sa fonction comme instrument d'échange, et l'effet est le même que si elle n'eût point existé. Sa valeur, dans la première journée, est égale en services rendus à celle de sept francs, et il est facile de s'en convaincre en rassemblant tous les produits qui ont été achetés par son moyen; car en évaluant la valeur du lait, de la toile, de la viande, du vin, des bouteilles, du pain et du bois achetés consécutivement avec la même pièce d'un franc, on se convaincra aisément qu'il faudrait dépenser sept francs pour pouvoir acheter toutes ces choses simultanément. »

Rezumând şi completând această particularitate în două cuvinte, un alt economist observă: « Cu cât mai des o monetă trece din mână în mână, cu atât mai multe bunuri şi servicii se pot cumpăra cu ea, şi cu atât mai puţin numărar se va cere pentru întreaga circulaţiune dintr'o ţară ». Cu această ocaziune, el

citează un fapt foarte instructiv. Pe la jumătatea secolului trecut, comandantul unei cetăţi asediate nu avea la dispoziţiune decât 7000 fiorini, cari i-ar fi ajuns abia pe o săptămână pentru plata garnizoanei. El a susţinut totuşi asediul în curs de şapte săptămâne, plătind regulat soldaţilor săi, cari cheltuiau apoi banii pe la cârcimari, iar cârcimarii împrumutau mereu aceiaşi bani comandantului. In acest chip 7000 de fiorini au reprezintat valoarea de 49.000!

Intocmai în acelaşi mod, din două lucruri linguistice de o valoare intrinsecă identică, unul poate să aibă o valoare utilă înzecită şi chiar însutită decât celalt, dacă în graiul comun al poporului circulează de zece sau de o sută de ori mai mult în acelaşi interval de timp.

Autorul unei scrieri despre fuziunea limbei franco-normande cu limba anglo-saxoană şi-a dat osteneala de a distribui după provenință respectivă cele peste 40.000 de cuvinte din dicţionarul englez al lui Robertson, de unde a rezultat că limba engleză posedă 13.330 cuvinte germanice şi 29.854 cuvinte romanice, şi anume după litera iniţială a cuvântului:

	Germanic	*Romanic*
A.	392	2.230
B.	1.210	846
C.	680	3.630
D.	637	2.757
E.	297	1.810
F.	853	1.171

	Germanic	*Romanic*
G.	594	679
H.	729	613
I.	250	2.608
K.	165	13
L.	500	636
M.	555	1.412
N.	244	375
O.	478	594
P.	171	1.545
Q.	163	169
R.	499	1.926
S.	1.973	2.411
T.	697	1.107
U, V.	1.332	3.221
W.	834	81
Y.	61	—
Z.	16	20
	13.330	29.854

Muncă colosală, fără rezultat serios! Important este de a cunoaşte mişcarea cea productivă a valorilor, iar nu de a socoti cu de-a-măruntul întregul numărar dintr'o ţară, clasificându-l după diferitele efigie ale suveranilor, dar uitând de a distinge mai pe sus de toate moneta care circulă în realitate, care concurge la avuţia naţiunii, care este o adevărată utilitate, de către moneta cea îngropată fără folos în pământ sau ascunsă în lăzile câtorva zgârciţi.

Dacă Thommerel, în loc de a despuia un dicţionar, în care cuvintele întrebuinţate o dată pe an figurează alături cu cele întrebuinţate în toate zilele, ar fi luat mai bine un text englez poporan, un basm sau un cântec, el s'ar fi încredinţat că aproape toate vorbele de origine germanică se bucură acolo de o circulaţiune duplă, triplă, decuplă decât vorbele de origine romanică. Prin urmare, cele 13.000 de germanisme din Robertson reprezintă o valoare, o utilitate naţională, de mai multe ori mai mare decât cele 30.000 de romanisme. Prin necontenită întrebuinţare, germanismele din limba engleză nu numai s'au ros, s'au tocit, s'au redus generalmente la monosilabe, pe când romanismele sânt mai toate lungi, dar încă pe de o parte s'au ramificat în numeroase familii etimologice, iar pe de alta s'au diferenţiat fiecare într'o mulţime de semnificaţiuni, astfel că verbul *to get*, de exemplu, are peste patruzeci de sensuri diverse, adică corespunde cu peste 40 de cuvinte deosebite! Nu este oare curios de a pune pe germanicul *to get*, repetat la tot momentul, în aceeaşi cumpănă cu vre-o raritate ca *dissembarrassment* sau *imprescriptibility* ori *jactitation*, ca şi când ar fi 1 = 1, de oară ce în dicţionar ele apar fiecare ca o unitate egală?

Un dicţionar — zice Steinthal — este « o statistică a limbei ». Ar fi trebuit să adauge că este anume o statistică foarte viţioasă, un fel de recensiment unde poporaţiunea se împarte după origine sau după religiune, dar nu se arată de loc rolul fiecărui individ în societate, aşa că cetăţeanul cel mai folositor, cel mai

căutat de către toţi, pentru necontenitele sale servicie, e pus pe aceeaşi linie cu un vagabond despreţuit sau cu un călugăr ce-şi scoate nasul din chilie abia la zile mari, ba şi atunci numai doară pentru biserică. Dicţionarul nu ne dă şi nu ne poate da circulaţiunea limbei; şi tocmai aceasta este punctul cel esenţial.

Aceeaşi eroare ca Thommerel, dar pe o scară mai întinsă, a comis-o Cihac în privinţa limbei române, asigurându-ne fără a râde — de asemenea pe temeiul unei socoteli curat *dicţionaristice* — că:

« L'élément latin de la langue roumaine ne représente guère aujourd'hui qu'un cinquième de son vocabulaire, tandis que l'élément slave y entre pour le double ou pour $^2/_5$ à peu près... »

Şi mai departe:

« Les éléments turcs — presque un cinquième du vocabulaire roumain... »

Cu alte cuvinte, limba română se compune, după Cihac, din o $^1/_5$ latină, o $^1/_5$ turcă şi $^2/_5$ slavice, afară de o $^1/_5$ eterogenă.

E mai pe sus de orice îndoială că nicăiri ca în Dobrogea Românii n'au fost expuşi la o mai mare influinţă slavică şi turcă totodată, locuind acolo, în curs de câţiva secoli, într'un strâns contact cu Bulgarii şi cu Otomanii. Ei bine, nici chiar în Dobrogea aritmetica lui Cihac nu se potriveşte.

Iată o scurtă doină română dobrogeană, culeasă de neobositul Teodor Burada:

Vara vine, iarna trece,
N'am cu cine mai petrece;
Şi cu cine am avut,
Vai de mine, l-am pierdut!
L-a mâncat negrul pământ,
La biserică 'n mormânt!

Luăm primul tom din dicționarul etimologic al lui Cihac, cuprinzător de « elemente latine », și găsim acolo: *vară* = *ver*, *veris*; *vin* = *venio*; *iarnă* = *hibernum* (tempus); *trec* = *trajicio*; *nu* = *non*; *am*, *avut*, *avea* = *habeo*; *cu* = *cum*; *cine* = *quinam*; *mai* = *magis*; *petrec* = *per-trajicio*; *și* = *sic*; *vai* = *vae*; *de* = *de*; *el* = *ille*; *pierd* = *perdo*; *mânc* = *manduco*; *negru* = *nigrum*; *pământ* = *pavimentum*; *la* = « un *l* euphonique (?) préposé à la préposition *a* = *ad* »; *biserică* = *basilica*; *în* = *in*; *mormânt* = *monumentum*; fiind uitat numai *mine*, despre care însă, deși coincide cu slavicul мене, va recunoaște totuși chiar Cihac că nu se poate despărți de vechiul italian *mene*:

Lontano son de gioi, e gioi de *mene*...

Câte cuvinte, atâtea latinisme, fără nici un amestec străin, absolutamente n i c i u n u l !

Am ruga pe Cihac să ne găsească tot așa un cântec românesc pe jumătate mai scurt, sau măcar să compună el însuși în proază o frază românească de cinci șiruri, în care toate cuvintele să fie numai slavice, sau numai turce, sau numai slavice și turce, de vreme ce — după el — elementul turc în limba română este

egal la număr cu cel latin, iar elementul slavic «y entre pour le d o u b l e».

Absurditatea aserţiunii sare în ochi.

Negreşit, slavismele la Români, şi chiar turcismele, nu sânt puţine; în c i r c u l a ţ i u n e însă, adică în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mişcarea cea organică, ele se pierd aproape cu desăvârşire faţă cu latinisme. Chiar dacă toate derivaţiunile turce şi slavice ale lui Cihac ar fi corecte, pe când în realitate cele mai multe păcătuesc contra ştiinţei de la ceafă până la călcâie, şi tot încă nu s'ar putea zice că ingredientul slavic şi cel turc luate la un loc sânt egale la Români cu ingredientul latin, necum a reduce pe acesta din urmă la o biată pătrime în alăturare cu celelalte două. Un calcul serios în Linguistică, ca şi în economia politică, are în vedere nu unitatea brută, ci v a l o a r e a d e c i r c u l a ţ i u n e.

Să luăm tot din Dobrogea, pentru motivul arătat mai sus al unei influinţe turco-slavice mai pronunţate, următorul bocet sau cântec de jale, în care sânt destule cuvinte nelatine:

Drăguţul meu bărbăţel,
Drăguţul meu sufleţel,
Când ţi-a veni dorul
Să iei *drumuşorul*,
Să-mi stingi focuşorul?
Astă primăvară,
Când ieşeai afară,
In revărsatul *zorilor*,
In cântatul paserilor,
In şuerul vânturilor,
Pluguşorul înjugai,
Neagră *brazdă* răsturnai,
Şi din gură tu ziceai:
Ţa Plevan
Şi *hais* Joian,
Hai cu tata, nu vă daţi
Şi la greu nu mă lăsaţi,
Brazda toat' o răsturnaţi!
Eu când te-auzeam,
Cu gură nu *grăiam*,

Mă luam,
Mă sculam
Şi'n *grădină* mă duceam,
Floricele semănam,
Să le poarte fetele,
Fetele, *nevestele*.
Florile au înflorit,
Bărbatul mi-a putrezit!
Timpul *coasei* c'a s o s i t
Şi la câmp când am ieşit,
Pe *răzoare* m'am uitat,
Sufleţelul mi-am s t r i g a t:
Spune-mi, *dragă*, un cuvânt
Să pot *trăi* pe pământ!
Am rămas fără de s p r i j i n,
Singurică făr' de r a z i m!
Valuri mari mă *'nvăluesc*,
N'am cum să mă s p r i j i n e s c.
Bătută-s de *gânduri*,
Ca vântul de d e a l u r i,
Ca apa de m a l u r i!

Prin litere cursive noi am însemnat cuvintele nelatine, întrate în limba română prin amestec secundar, şi anume: 1 vorbă greacă, 3 vorbe maghiare şi 18 slavice.

Prin litere rărite am indicat 7 cuvinte, despre originea cărora nu e aci locul să discutăm cu Cihac, care însă în orice caz nu sânt nici slavice, nici turce.

Peste tot în cântecul întreg sânt 155 de cuvinte, dintre cari, prin urmare, numai 29 nu sânt latine; adecă elementul latin întrece m a i m u l t d e c â t d e c i n c i o r i pe toate celelalte împreună.

Apoi nici un singur turcism la 155 de cuvinte, deşi scena se petrece tocmai în Dobrogea.

Să mai observăm că din numărul vorbelor latine noi am şters pe *strig*, pe care însuşi Cihac, nu se ştie prin ce minune fonetică, îl derivă din latinul *exquirito*. Afară de aceasta, am trecut la cuvinte slavice pe *zori*, măcar că forma *zuori*, atât la Transilvăneanul Silivestru: **ши дин з8ори роwа наштерїи тале**, precum şi la Moldoveanul Dosoftei: **динь з8wр де кжнд мъ**

мжнек, alături cu vechia formă cunoscută зѹwа = *ziua*, indică mai curând originea din latinul *dies*, sau cel puţin un compromis poporan între vorba latină şi cea slavică. Mai pe scurt, am fost mai părtenitori pentru străinisme decât pentru latinisme.

Circulaţiunea relativă a elementelor linguistice se recunoaște prin întrebuințarea lor mai deasă sau mai rară într'un text, în care orice element se consideră ca atâtea elemente deosebite, de câte ori se repetă. Astfel, în cântecul de mai sus slavicul *drag*, de exemplu, întâmpinându-ne de 3 ori, noi a trebuit să-i dăm valoarea de 3 față cu vorbele cele puse numai câte o dată = 1. După Cihac, un asemenea *drag* nu este decât 1 = 1 cătră *predmet*, *rătan*, *sădelcă*, *tripol* și cine mai știe câte altele, pe cari noi — Românii — le auzim, poate, la zece ani o dată. Cele mai circulătoare însă, adecă cele mai u t i l e din elementele slavice în limba română, ca să nu mai vorbim despre cele turce, posedă totuși o valoare mult mai mică decât cele latine. Un *şi*, un *să*, un *că*, un *cu* etc., fără cari nu e chip a construi o singură frază română, sânt ca 100 către 1 chiar în privința unui *drag*.

Principiul circulaţiunii în limbă, în sensul m i ş- c ă r i i p r o d u c t i v e a v a l o r i l o r, n'a fost până acum niciodată formulat în Linguistică. Aceasta ar putea scuza până la un punct pe Thommerel sau pe Cihac. Să nu uităm însă că unii dintre corifeii științei l-au presimţit de demult. Așa Curtius, vorbind despre posibilitatea ca o formă gramaticală să

modeleze după sine alte forme gramaticale diferite, zice că aceasta se întâmplă în două cazuri: « sau când o formaţiune este foarte număroasă, pe când celelalte sânt izolate, sau când ea este foarte întrebuințată ». Ce însemnează această dilemă? Ea stabilește din punct în punct equaţiunea pe care o avem noi înșine în vedere, și anume: 1 franc cu o activă circulațiune face cât 10 franci circulând fiecare de zece ori mai puțin. Acţiunea unei forme gramaticale în 50 exemplare este pentru Curtius deopotrivă cu acțiunea unui singur exemplar circulând de 50 de ori în intervalul când cele cincizeci exemplare au circulat numai câte una dată, adecă: $50\ (1\ a + 1\ b + 1\ c\ldots) = 1\ s \times 50$.

Curtius ne strămută din sfera *Dicționarului* în a *Gramaticei*. Precum dicționarul este statistica cuvintelor, de asemenea gramatica e statistica formelor de relaţiune; și o statistică tot atât de vicioasă, indicându-ne existința elementului cutare sau cutare, dar nu și circulaţiunea lui, care se poate urmări iarăși numai în texturi poporane. Zicem și aci « texturi *poporane* », căci în cele literare, cu cât ele sânt mai literare, cu atât mai mult ne întimpină forme străine uneori cu desăvârșire graiului comun, sau cel puțin neajunse încă a deveni vulgare. Românește, bunăoară, adverbii în *-mente* sau adjectivii în *-abil* sânt deocamdată literare și numai literare.

Alfabetul, ca și gramatica, ca și dicţionarul, este şi el o statistică de aceeași natură a proviziunii fonetice a unei limbi. In alfabetul cirilic un ѕ, un ѯ, un ѱ un ѡ, figurează ca 1 = 1 alături cu а, б, в etc., deși

în circulaţiunea dialectelor slavice ele sânt o curată excepţiune, sau chiar o ficţiune. In alfabetul latin *z* sau *y*, cu totul excepţionale pentru vechii Romani, sau mai bine proprie numai limbei latine literare, ocupă în alfabet un loc identic cu sonurile cele mai răspândite. Aci, ca şi în privinţa cuvintelor sau a formelor gramaticale, texturile sânt unicul mijloc de a constata circulaţiunea, adecă adevărata valoare sau utilitate a unui son.

O încercare de acest fel a făcut-o de demult Förstemann. Să luăm, de exemplu, proporţiunea celor două nasale în limbile elenă şi latină. La 100 consoane, în elena sânt 18 *n* şi numai 4 *m*; în latina 14 *n* şi 12 *m*. In elena dară un *n* valorează de 4½ ori cât un *m*. La 100 vocale, în elena sânt numai 7 *i*, în latina 27. In latina, prin urmare, un *i* are o utilitate aproape de 4 ori mai mare ca în elena. Un asemenea tabel al circulaţiunii relative a sonurilor ne dă o noţiune viuă despre caracterul fonetic al unei limbi; un alfabet — nu ne spune nemic. Niciodată printr'o simplă enumeraţiune a sonurilor cunoscute într'un grai, noi nu vom înţelege, de pildă, pe cei 5 *i* din latinul *difficillimi*, pentru care în deşert am căuta o paralelă în elena şi în mai multe alte limbi.

La Români sonul *r*, pe care nu-l au deloc Mexicanii şi Chinezii, se repetă cel puţin de 15 ori la fiecare 100 de consoane. Putem oare să-i dăm aceeaşi valoare ca lui *h*, întrebuinţat de vreo 2 ori la 150 consoane? Ba chiar toate guturalele şi palatalele la un loc: *h*, *k*, *g*, *ć*, *ǵ* şi *j*, deşi sânt 6 la număr, totuşi

circulează în limba română mai puţin decât singurul *r*.

Să presupunem un moment că circulaţiunea lui *j* ar fi la noi tot aşa de deasă ca a lui *r*, încât să se zică cu drept cuvânt: 1 *j* = 1 *r*; atunci însă tipul fonologic al graiului românesc ar fi cu desăvârşire altceva, fără nici o asemănare cu ceea ce este astăzi. In circulaţiune dar şi iarăşi în circulaţiune se oglindeşte faţa cea fonică, ca şi cea gramaticală, ca şi cea lexică a unei limbi.

Cele de mai sus se aplică deopotrivă bine la construcţiuni sintactice, la răspândirea mai mare sau mai mică a diferitelor categorie ideologice, la orice altă secţiune a studiului linguistic în genere.

Când Bergaigne constată că în a doua carte întreagă din *De bello gallico* Cesar pune totdeauna verbul la sfârşitul propoziţiunii, afară de vreo cincisprezece excepţiuni, el urmăreşte în latina un caz de c i r c u l a ţ i u n e s i n t a c t i c ă.

Când Heyse ne spune că Francezii au 4 cuvinte: *pointe*, *saillie*, *trait d'esprit* şi *bon mot* pentru 1 singur german *Witz*, sau alte 4: *ruse*, *fourberie*, *friponnerie* şi *espièglerie* pentru 2 germane: *List* şi *Betrug*, el surprinde un fenomen de c i r c u l a ţ i u n e i d e o l o g i c ă.

Pretutindeni în Linguistică un ingredient întrebuinţat de 4 sau de 6 ori în intervalul *d* are o valoare utilă duplă sau triplă decât un ingredient identic întrebuinţat numai de 2 ori în acelaşi interval *d*. In acest mod, 100 de ingrediente, utilizate fiecare numai

câte 1 dată pe zi, valorează mai puţin decât 25 de ingrediente, utilizate fiecare de câte 5 ori. Şi o probă irezistibilă în această privință este, mai cu seamă, raportul numilor proprie, locale și personale, către graiul comun al unui popor.

Am văzut în §-ul precedinte, că onomastica uneĭ ţări de o întindere oarecare constituă în totalitatea sa un dicţionar mult mai voluminos decât dicţionarul cel mai complet al graiului comun de acolo. Vreo 9000 de numi proprie, mai toate personale și mai toate numai din Germania, au fost explicate de către Pott, abia ca o încercare, ca o mică frântură așa zicând dintr'un colosal mozaic. Pentru singura onomastică topică a României n'ar ajunge 100.000 de numere! Mapa cea mai amărunțită, acoperind cu litere aproape imperceptibile un pǎrete întreg, nu ne împărtășește decât *notabilia*, fără a se putea pogorî la atâtea movile, stânci, părăiașe, fel de fel de accidente teritoriale, pentru cari la fața locului există generalmente câte un nume propriu.

Dacă ne aducem aminte că o mare parte, poate chiar cea mai mare, din această imensă nomenclatură e cu totul străină limbei comune a țării, astfel că — un exemplu foarte caracteristic — din cele 30 districte ale României: *Mehedinți*, *Gorj*, *Argeş*, *Dâmbovița*, *Prahova*, *Buzău*, *Râmnic*, *Putna*, *Bacău*, *Suceava*, *Dorohoi*, *Botoşani*, *Iaşi*, *Roman*, *Vaslui*, *Tutova*, *Fălciu*, *Covurlui*, *Tecuci*, *Brăila*, *Ialomița*, *Ilfov*, *Vlaşca*, *Teleorman*, *Olt*, *Romanați*, *Dolj*, *Neamț*, *Muscel*

și *Vâlcea*, numai cele 3 din urmă se pot înțelege r o-m â n e ș t e, ba încă în *Vâlcea* din *vălceà = valli-cella* s'a mutat accentul *, iar *Neamț* e de origine slavică, se naște fireasca întrebare: cum oare graiul poporului nu se afundă întreg sub un amestec ibrid atât de covârșitor? Tot ce-l scapă de potop este principiul c i r c u l a ț i u n i i.

Limba comună, abstracțiune făcând de șovăirile dialectale, se reproduce aceeași pe fiecare punct al țărei. Dacă vom admite că ea posedă 10.000 cuvinte, pe cari să le reprezintăm prin *m*, atunci orice individ, cunoscând numai jumătatea cea mai întrebuințată, va avea o proviziune lexică de $^m/_2$. Limba onomastică totală a aceleiași țări fie de 200.000 termeni, adecă 20 *m*. E ceva spăimântător; nu există însă nici un punct, unde această manină să fie cunoscută întreagă. Individul cel mai familiar cu nomenclatura personală și locală a țării sale știe cel mult 1.000 de numi proprie, adică $^m/_{10}$. Aceasta încă nu e tot. La 1.000 de cuvinte din limba comună, chiar din gura acelui individ excepțional, c i r c u l e a z ă în conversațiune 5, maximum 10, fie chiar 25 de numi proprie, ceea ce constitută, într'un caz extrem, abia $^m/_{400}$. Iată cum un element, de 20 de ori mai număros ca cifră brută, posedă totuși prin circulațiune o valoare de 40 sau de 100 de ori mai mică!..

Să conchidem.

In Linguistică marele principiu al c i r c u l a ț i u-n i i, uitat până aci aproape cu desăvârșire, s'ar putea

privi ca piatra cea angulară a edificiului. Ceea ce se chiamă *fizionomia* unei limbi nu este altceva decât rezultatul circulaţiunii. Fizionomia totală a limbei se compune din fizionomiele sale parțiale: fonetică, tonică, morfologică, sintactică, lexică, ideologică, rezultând fiecare dintr'o circulațiune deosebită, astfel că se poate întâmpla, bunăoară, ca fizionomia fonetică sau lexică să nu fie de aceeași natură cu cea sintactică sau cu cea tonică, dar toate circulaţiunile speciale la un loc concurg într'o singură fizionomie generală. Limba franceză, de exemplu, are în întregime o fizionomie u n a, deși fizionomia sa lexică e hotărît latină, pe când fizionomia fonetică este, din contra, de un caracter celtic foarte pronunțat, ca şi cea tonică, nu ştim însă până la ce punct cea sintactică sau cea ideologică, rămânând a se decide problema prin criteriul circulaţiunii, fără care orice caracteristică totală sau parţială a unui grai e radicalmente falsă.*

§ 21.

Limba poetică

Ar fi o scăpare din vedere, dacă n'am atinge aci pe la sfârșit, măcar în treacăt, încă o l i m b ă, care în aparință n'ar trebui să preocupe pe linguist, în realitate însă îl ademenește nu o dată, fără ca el totuși să-şi dea seamă de ce anume pe dânsul, vânător al graiului n a t u r a l, îl atrage şi-l interesă ceva ce se poate numi, după expresiunea lui Humboldt, «a r t ă prin limbă».

Nodier este singurul autor de o carte linguistică, care a consacrat un capitol special « Limbei poetice »; capitol fără vre-o valoare, remarcabil totusi prin faptul că există.

Nu numai poezia cea poporană, care și ea este artistică până la un punct, ci mai cu deosebire cea cultă, un Schiller, un Victor Hugo, un Byron, posedă o pinacotecă a sa, ca să zicem astfel, de expresiuni mai mult sau mai puţin străine graiului vulgar.

. . . .

Limba poetică, ca un perpetuu reprezentant al începuturilor graiului omenesc și ca precursorul cel mai activ al « limbei naționale », procură linguistului un material bogat și atrăgător, de care totuși cată a se servi cu pază, căci e periculos, în orice caz, a urmări lumină în *licentia poëtica*...

§ 23.

Rezumat

Sub rubrica întitulată « Linguistica în genere » noi am voit a cuprinde noţiunile cele necesare pentru ca să putem ajunge la o definiţiune a ştiinţei limbei; fără a intra în diviziunile și subdiviziunile ei, a căror stabilire priveşte « Linguistica în specie »; fără a atinge apoi legile, forțele și accidentele ce se manifestă în « Viața limbei »; fără a ne opri, în fine, asupra « Metodologiei »; toate acestea având a fi dezbătute în restul operei de faţă.

Principiele generale de Linguistică posedă deja o literatură destul de bogată, în care, din lunga listă de peste șaptezeci de lucrări (§ 13), vom mai indica încă o dată operele lui Humboldt, Max Müller, Sayce, Whitney, Baudouin de Courtenay, Heyse, Pott etc.; afară de mai multe publicațiuni periodice, menite a reprezinta curentul științific, precum sânt revista lui Kuhn, acea a lui Steinthal, memoriele Societății Linguistice din Paris și altele.

Numele cel mai răspândit și cel mai propriu al științei limbei, oricâte obiecțiuni i s'ar putea face, este Linguistica (§ 14).

«Limba», ca obiect al Linguisticei, ni se prezintă sub două puncturi de vedere: *in abstracto* și *in concreto*.

Limba *in abstracto* este manifestațiunea vocală nativă a sufletului (§ 15).

Limba ne-vocală, după cum e gestul, și limba ne-nativă, după cum sânt *jargonurile* cele mai mult sau mai puțin artificiale: cel școlăresc, argotul, afectațiunea în literatură etc., pot interesa pe linguist numai într'un mod incidental, întru cât e nativ materialul lor sau întru cât procesele lor sânt în legătură cu ale limbei native.

Sub vocalizațiune se înțelege atât graiul viu, precum și cel scris, litera nefiind altceva decât un semn al sonului; și se înțelege atât sonul articulat, precum și cel nearticulat, care joacă un rol caracteristic mai cu seamă în primele faze din istoria limbei.

Simțirea și cugetarea manifestându-se deopotrivă prin grai, este o greșeală capitală de a suprime în

definiţiunea limbei simţirea, lăsând numai cugetarea: limba este o manifestaţiune vocală nativă a simţirii şi a cugetării totodată; ea mai exprimă încă un al treilea element oarecare neclasificabil, nici tocmai simţire, nici tocmai cugetare, ceva însă ce se cuprinde împreună cu simţirea şi cu cugetarea în suflet.

Orice cugetare fiind o emanaţiune a sufletului, definiţiunea noastră a « limbei *in abstracto* » poate fi primită în principiu chiar de către linguiştii cei mai transcendentali din şcoala spiritualistă. « Unde sufletul nu lucrează — zice Steinthal — acolo nu poate fi limbă. » Intocmai aşa credem şi noi; dar fără nici o rezervă mentală.

Intru cât « limba *in abstracto* » este manifestaţiunea vocală nativă a sufletului, multe animale inferioare o posedă şi ele, lipsindu-le acelaşi grad, aceeaşi perfecţiune sau mai bine perfectibilitate, dar nu acelaşi fond, nu acelaşi punct de plecare. « De la o comparaţiune ştiinţifică a limbei umane cu limba celorlalte animale — observă Baudouin de Courtenay — se pot aştepta neşte rezultate de tot nouă.»

Modul nostru de a înţelege « limba *in abstracto* » indică linguistului o direcţiune dezbrăcată de acel exclusivism preconceput, de acea piedecă sistematică care, prin neşte raţiuni cel mult nebuloase, îl opreşte de a vedea realitatea întreagă. A goni din noţiunea generală a graiului partea cea nearticulată a vocalizaţiunii şi partea cea necugetată a sufletului, după cum fac unul după altul toţi începând de la Bernhardi, este a reduce Linguistica la un cerc

convențional, la un criteriu necomplet, prin care ea se va pune foarte ades în contradicțiune cu «limba *in concreto*».

«Limba *in concreto*» (§ 16) e totdeauna d i a l e c t, adecă totdeauna este o formă diverginte dintr'un complex omogen compus de mai multe asemeni forme divergințí, pe cari toate linguistul le compară unele cu altele, tinzând a reconstitui unitatea în multiplicitate.

Cu alte cuvinte, studiul «limbei *in concreto*» este d i a l e c t o l o g i e.

Linguistica urmărește diferitele dialecte în sensul p e r i t e t i c, când alătură pe cele sincronice împrăștiate în spațiu, și în sensul a n a t e t i c, când studiază de jos în sus fazele lor succesive în timp. P e r i t e z a, *περίθεσις*, este «desfășurare în lat» (Entfaltung in die Breite); a n a t e z a, *ἀνάθεσις*, e «dezvoltare în lung» (Entwicklung in die Länge), după expresiunea lui Schleicher.

Dialectul este de două feluri: e t n o l o g i c și a n t r o p o l o g i c.

Intru cât toți oamenii se bucură de același aparat vocal omenesc pentru a manifesta același suflet omenesc în același mod nativ omenesc, toate graiurile omenești de pe scoarța pământului sânt d i a l e c t e a n t r o p o l o g i c e față unul către altul. Limbile cele mai eterogene, între cari nu se poate bănui vre-o filiațiune genetică și nici măcar vre-un contact preistoric, se aseamănă adesea prin combinațiuni analoage fonetice, morfologice, sintactice, ideologice, uneori

chiar lexiologice, destăinuind astfel linguistului prețioase trăsure din comunitatea naturei umane. « Când sălbatecul — zice Ascoli — zugrăvește simpatia prin două inimi unite cu o linie, face el oare altceva decât a scrie pe latinul con + cordia? »

Un dialect antropologic, foarte interesant prin luminele ce aruncă asupra originii graiului omenesc în genere, este limba copilărească, acele prime încercări ale pruncului de a vorbi, cărora linguistul va trebui să le acoarde din ce în ce o mai multă atențiune, căci de acolo și numai de acolo se poate căpăta soluțiunea unora dintre cele mai delicate probleme. La Ario-europei, de exemplu, existând o radicală pronominală *i* « acela » sau « acolo » și o radicală verbală *i* « a merge », Wüllner susține identitatea primitivă a ambelor prin sensul bilateral al sonului *i* în gura copiilor.

Limba copilărească are particularitatea de a fi numai antropologică. Chiar când copilul începe deja a vorbi destul de bine în dialectul poporului din care face parte, totuși modificările ce le întroduce în fonetică, în forme gramaticale, în construcțiuni sintactice, în legătura ideilor, toate acestea ne servă ca material pentru începuturile graiului în genere, nicidecum pentru istoria în specie a cutărui grai particular. Dacă copilul vorbește despre sine mai totdeauna în a treia persoană, ba încă într'un mod nominal, iar nu prin pronumele personal: « *Ghiță* umblă » sau « *Ghiță* mănâncă » în loc de: « *eu* umblu » sau « *eu* mănânc », aceasta dovedește că în graiul în genere pronumele

personal, mai ales cel de prima persoană, este mai nou decât numele, deși graiul particular al lui Ghiță, cel românesc bunăoară, n'a fost niciodată fără *eu*; după cum însăși vechea latină n'a fost niciodată fără *ego*, fiind însă foarte probabil că în limba primordială ario-europee, care pentru familia noastră linguistică reprezintă leagănul graiului în genere, pronumele de prima persoană *agham* sau *agam* s'a născut cam târziu.

Afară de cea copilărească, oricare « limbă *in concreto* » este nu numai dialect antropologic, dar și etnologic în acelaşi timp, întru cât aparţine unui complex de graiuri înrudite, care constitută la un loc un grup dialectal, cuprins împreună cu alte grupuri dialectale congenere în totalitatea unei familie linguistice.

Termenii « dialect », « grup dialectal », « familie linguistică » au o valoare relativă, fiind anevoie a decide unde se isprăveşte *dialectul* și unde se începe *grupul dialectal*, despre care iarăși nu se știe cu preciziune când anume îl putem considera ca *familie linguistică*. Graiul picard, de exemplu, aparţine grupului dialectal francez, dar este totodată el însuși un grup dialectal, compus dintr'o mulţime de dialecte picarde; grupul dialectal francez, alături cu cel provenţal, cel italian, cel spaniol etc., nu este decât un dialect în sânul grupului dialectal romanic; grupul dialectal romanic s'ar putea numi familie linguistică latină față cu familia linguistică germanică sau cu cea slavică, cari toate însă nu sânt, în fine, decât grupuri dialectale sau chiar dialecte din familia linguistică ario-europee;

ba până şi familia linguistică ario-europee poate fi privită ca un simplu grup dialectal, dacă cineva admite, ca Ascoli şi alţii, o familie linguistică ario-semitică. Această confuziune terminologică dispare, când prin *dialect* noi înţelegem o varietate etnologică mai jos de care nu ne pogorîm, iar prin *familie linguistică* o unitate etnologică mai sus de care nu voim a ne urca, *grupul dialectal* fiind atunci o sub-diviziune a familiei linguistice sau o rubrică a dialectelor.

Intre toate dialectele unui grup dialectal, între toate grupurile dialectale ale unei familie linguistice, există — în sens peritetic și în sens anatetic — o neîntreruptă continuitate dialectală.

« Când observăm de aproape — zice Napoleone Caix — constatăm că natura în formaţiunea limbei ca și pe aiuri, procede treptat, astfel că acolo, unde lucrurile au urmat cursul lor firesc, nu vedem nicăiri salturi dintr'o limbă în alta, ci numai un lung lanţ de verige împletecite. De la franceza, de exemplu, noi trecem la spanioala printr'o mulţime de dialecte, în cari, dacă vom urmări orice schimbare cât de mică, descoperim dentâi într'un mod sporadic, apoi reproducându-se mai des din loc în loc, principalele trăsure ale spanioalei...» Şi mai departe: « Cine ar voi să reprezinte prin culori pe o mapă, împărţirea limbilor neo-latine, n'ar trebui să distingă fiecare regiune printr'o singură culoare uniformă, separată cu preciziune de toate celelalte, ci ar fi mai bine a nuanţa culorile gradat, aşa ca orice culoare să fie mai pronunţată numai în puncturi centrale, unde

sânt mai pronunțate caracterele cele distinctive ale unei limbi, apoi să se depărteze de la acele centruri tot scăzând cu încetul, până a se confunda cu culoarea regiunii învecinate.»

Continuitatea dialectală cea neîntreruptă este și mai evidinte în succesiunea cronologică a dialectelor decât în corelațiunea lor geografică. Dacă nu ne-ar lipsi multe faze intermediare, noi ne-am putea sui pas la pas de la dialectele ario-europee actuale până la germenii lor din limba ario-europee cea primitivă, aproape cu aceeași ușurință cu care de la franceza de astăzi trecem la franceza lui Rabelais. Intr'un arbore genealogic al dialectelor, ca și într'o clasificațiune a lor sincronică, de la un centru până la un alt centru, căci în orice caz există din când în când centruri mai condensate, ne conduce pe nesimțite o diferențiare imperceptibilă.

Neîntrerupta continuitate dialectală, ca orice în natură, întimpină unele puncturi de rezistință, unele forțe contra cărora se luptă, pe cari mai adesea le învinge, nu însă fără a se altera întru câtva prin luptă și chiar prin victorie. Astfel sânt, mai cu seamă: 1. amestecul limbilor eterogene; 2. unificarea națională a dialectelor dintr'un grup; 3. onomastica.

Sub l i m b ă a m e s t e c a t ă (§ 16) noi avem în vedere nu numai *amestecul secundar*, care consistă în împrumutul unor elemente externe, mai ales al cuvintelor gata, împestrițându-se un grai fără a se schimba cât de puțin organismul lui, oricât de număroase ar fi

ingredientele cele altoite, ci înţelegem mai cu deosebire *amestecul primar*, în puterea căruia neşte graiuri diverse, de tot străine unul altuia sau de o înrudire prea depărtată, se amalgamează dând naştere unui grai nou, asemănat cu ambele şi diferit de ambele.

In amestec primar două dicţionare şi două gramatice se reduc, printr'o cernere reciproacă de afinitate electivă, la un singur dicţionar şi o singură gramatică. Este un endosmos-exosmos, sau mai corect s'ar putea zice un fel de ceea ce se chiamă în biologie «absorpţiune vitală», elementele cele din afară fiind modificate prin ţesătura în care întră, primite în ea mai încet sau mai iute, uneori respinse. Fonetica, morfologia, sintaxa, ideologia, toate se combină pe un nou plan, toate se transfoarmă mai mult sau mai puţin.

Când două popoare, fie cât de eterogene, bunăoară un trib negritean şi un trib ario-europeu, sânt puse într'un contact atât de îndelungat şi atât de intim, încât fiecare ajunge a înţelege şi a vorbi limba celuilalt pe lângă a sa proprie, e aproape peste putinţă ca o asemenea bilinguitate să nu se încheie printr'o treptată fuziune a ambelor graiuri. De aci însă o consecinţă foarte gravă. Până atunci unul din ele era dialectul a^3 din grupul dialectal A din familia linguistică S; altul era dialectul γ^7 din grupul dialectal Γ din familia linguistică Σ. Amestecându-se a^3 cu γ^7, grupurile dialectale A şi Γ pierd deopotrivă câte un membru, a cărora lipsă produce o întrerumpere, peritetică şi anatetică totodată, în continuităţile dialectale respective ale familielor linguistice S şi Σ.

E mai mult decât probabil că feluritele perturbaţiuni pe cari ştiinţa le constată pe alocuri în continuitatea dialectală cea neîntreruptă a familiei linguistice ario-europee, fără a ne mai atinge de alte familie linguistice, se datoresc într'o mare parte amestecului ibrid dintr'o epocă imemorială al unora din dialectele sale.

E nu mai puţin adevărat totuşi că — în teză generală — fuziunea se întâmplă în neşte condiţiuni prea favorabile pentru unul din cele două ingrediente, de exemplu pentru a^3, din a cărui precumpănire covârşitoare în amalgamă rezultă că limba cea nouă nu încetează, în apucăturele-i cele mai ostensibile, a fi un dialect din grupul A; dialectul γ^7 din grupul Γ nici el însă nu piere de tot, ci în parte se conservă ascuns sub vălul, uneori destul de transparinte, al învingătorului său. In acest mod se poate zice, până la un punct, că se continuă în acelaşi timp două grupuri dialectale sau două familie linguistice.

Ceea ce face l i m b a a m e s t e c a t ă prin fuziunea unor grupuri dialectale oarecum disparate, şi mai ales a unor familie linguistice eterogene, aproape tot aceea tinde a produce l i m b a n a ţ i o n a l ă în sfera unui singur grup dialectal, a cărui neîntreruptă continuitate o turbură prin stăruinţa de a unifica toate dialectele, de a şterge sau cel puţin a slăbi provincialismele, de a spori puterea graiului din Statul întreg printr'o centralizare cam analoagă cu centralizarea cea menită a mări forţa administraţiunii (§ 17).

Din dată ce unul dintre cele multe dialecte ale unui grup reuşeşte, ori în ce chip ar fi, a ajunge organ general al oficiului și mai cu seamă al școalei, al literaturei, al societăţii alese, toate graiurile cele provinciale, mari și mici, încep a se modela după dânsul, modelându-se oarecum și el după dânsele, astfel că — după expresiunea unui eminent romanist* — « limba naţională încetează de a fi un dialect special pentru a deveni *compendiul* tuturor dialectelor ».

In Revoluţiunea franceză, se știe că celebrul abate Grégoire propusese Convenţiunii o exterminare radicală a dialectelor franceze şi chiar a celor provenţale, lăsând în picioare numai limba naţională, adecă dialectul parizian. Un alt revoluţionar de atunci, nu mai puțin renumit, ex-capucinul François Chabot, din pana căruia ieșea *Le catéchisme des Sans-Culottes*, scria cu entuziasm la 1790: « aujourd'hui que nous ne sommes plus ni Rouergas, ni Bourguignons etc., que nous sommes tous Français, nous ne devons avoir qu'une même langue, comme nous n'avons tous qu'un même cœur ». Patetic! Dacă graiurile s'ar fi putut trimite la guilotină, negreșit că în momentul de față nu mai exista de demult, graţie lui Grégoire şi lui Chabot, continuitatea cea neîntreruptă a dialectelor franceze, continuitatea cea neîntreruptă a grupurilor dialectale francez și provenţal, apoi a celor provenţal și spaniol, şi în fine a celor provenţal şi italian. Faptul însă este că acţiunea « limbei naţionale », oricât de energică, va fi totdeauna numai o

tendință, o tendință nu fără efect, dar cu un efect prea moale și prea împrăștiat.

Factorul cel mai activ al « limbei naționale » este l i m b a l i t e r a r ă, care lucrează la unificarea dialectelor mai ales prin școală și prin l i m b a p o e t i c ă (§ 21). Această din urmă mai în specie, când o mânuesc oameni de geniu, de cari se glorifică națiunea întreagă, concurge a turbura neîntrerupta continuitate dialectală, amestecând dialectele peritetice și pe cele anatetice ale grupului, fără ca să mai vorbim de inovațiuni de propria sa fabrică.

L i m b a p o e t i c ă însă are pentru linguist o însemnătate mai mare sub raportul *antropologic* decât sub cel *etnologic*. Ea completează oarecum « limba copilărească », pentru a ne da o noțiune despre începuturile graiului omenesc în genere, din cari n u r e p r o d u c e ca copilul prima fază de tot rudimentară, ci r e p e r c u t ă printr'un fel de echo o a doua fază, ulterioară, mai dezvoltată.

Interjecțiune, onomatopeie, pleonasm, prosopopeie, inversiune, trop, toate acele trăsure specifice prin cari *exundă* și *exuberă* l i m b a p o e t i c ă, fără ca să uităm însăși melodia, caracteriză orice grai primitiv și elementele câte mai rămân primitive ale graiurilor celor înaintate.

Adesea unicul mijloc de a înțelege modul de formațiune al unor expresiuni poporane este de a recurge la l i m b a p o e t i c ă, fie dintr'o țară cât de depărtată. Un singur exemplu. La Românii din Transilvania

peană, printr'o îndrăzneaţă asociaţiune de idei, însemnează nu numai penele păsărilor, dar şi « floare » sau « buchet ». O florărie se chiamă: « grădină de pene ». Proza poate să ne întrebe: ce are a face paserea cu floarea? Ei bine, prin aceeaşi metaforă mai amplificată, la cealaltă margine a lumii latine marele poet al Spaniei numeşte o pasăre: « floare împănată » şi « buchet înaripat »:

> Nace el ave, y con las galas
> Que le dan belleza suma,
> Apenas es *flor de pluma*,
> O *ramillete con alas*...

Pe lângă limba amestecată şi limba naţională, a treia cauză importantă de perturbaţiune în continuitatea dialectală cea neîntreruptă este limba onomastică (§ 18).

In fiecare dialect, mai vârtos în fiecare grup dialectal, există o imensă proviziune de numi proprie, locale şi personale, într'o mare parte provenite din fel de fel de graiuri străine şi din fel de fel de epoce, iar prin urmare în contradicţiune cu orice neîntreruptă continuitate dialectală, peritetică sau anatetică.

Grupul consonantic -жд-, ca să luăm un exemplu, e antipatic urechii române. Cuvinte ca *nedejde* sau *primejdie*, două-trei peste tot, lesne pot fi înlăturate. Cum vom alunga însă acest grup din nomenclatura personală şi locală a Românului? Un sat de lângă Haţeg în Transilvania se chiamă de veacuri Хъждеꙋ, şi tot aşa se numeşte o familie din Basarabia, stabilită

de secoli lângă Hotin. Acest nume, personal şi local totodată, întins de la Hotin până la Haţeg, derivă, probabilmente, din vechiul slavic хѫждавъ « meşter », *τεχνίτης*, *artifex*, despărut chiar din dialectele slavice moderne. Grupul consonantic -жд- poate fi gonit la noi de pretutindeni din graiul comun, dar totuşi într'un nume propriu el va avea dreptul cel mai necontestabil de a împestriţa în permaninţă limba română.

Două împregiurări, mai cu deosebire, apără continuitatea dialectală cea neîntreruptă contra ibridismului şi anacronismului l i m b e i o n o m a s t i c e: pe de o parte, cele mai multe numi proprie se transfigurează succesivamente după geniul specific al fiecărui dialect, mascându-se oarecum anomalia de loc şi de timp; pe de alta, prezinţa lor e puţin simţită prin raritatea relativă a acestui element în vorbirea de toate zilele, adecă în c i r c u l a ţ i u n e, un principiu de o însemnătate capitală pentru Linguistica în genere.

Precum în economia politică două exemplare din aceeaşi monetă au o valoare utilă foarte diferită, dacă unul din ele c i r c u l ă de 10 sau de 100 de ori mai mult decât celalt, tot aşa prin mai multă c i r c u l a ţ i u n e un element linguistic poate avea o valoare utilă înzecită sau însutită decât un alt element linguistic de aceeaşi natură brută (§ 20).

Fizionomia unui grai, caracterul său tipic, rezultă din trăsurele sale cele mai în c i r c u l a ţ i u n e: sonurile cele mai dese, cea mai deasă accentuaţiune, cele

mai dese forme gramaticale, construcţiuni sintactice, categorie ideologice.

Ceea ce zicea Rousseau despre fizionomia individuală: « On croit que la physionomie n'est qu'un simple développement de traits déjà marqués par la nature; pour moi, je penserais qu'outre ce développement, les traits du visage d'un homme viennent insensiblement à se former et *à prendre de la physionomie par l'impression fréquente et habituelle de certaines affections de l'âme*», — se aplică pe deplin la *fizionomia* unei limbi, pe care el ar fi putut s'o explice « par l'impression fréquente et habituelle de certains phénomènes matériels et psychiques ».

Circulaţiunea şi numai circulaţiunea dă o desminţire aforismului lui Humboldt, cum că fizionomia unui grai, ca şi a unui individ, ar fi nedescriptibile. O fizionomie e nedescriptibilă, în adevăr, dacă noi ne mărginim a cunoaşte natura brută a elementelor sale; ea se descrie însă aşa zicând de la sine din dată ce se constată printr'o proporţiune aproximativă valoarea cea utilă a fiecărui din acele elemente.

In privinţa unei fizionomie individuale, nimeni nu ştie aceasta mai bine decât un caricaturist, în opera căruia, sub liniele cele mai grotesce, noi recunoaştem la moment originalul, tocmai pentrucă artistul, despreţuind amărunte secundare şi terţiare, a izbutit a surprinde elementele cele mai în circulaţiune ale figurei.

Sub raportul lexic, o limbă poate fi compusă, ca cea engleză de exemplu, din cuvinte romanice mult mai numeroase decât cele germane, și totuși să aibă o fizionomie lexică curat germană, fiindcă cuvintele romanice circulează în grai de două sau de trei ori mai puţin decât cele germane. Tot așa limba română, oricât de multe cuvinte străine s'ar furișa într'însa, n'ar pierde prin aceasta fizionomia sa lexică curat latină, pe care i-o asigură circulaţiunea cea de tot covârșitoare a cuvintelor latine.

Zicem «fizionomie lexică», căci orice limbă este un *biceps* sau *triceps*, a cărui fiecare faţă poate să aibă câte o fizionomie deosebită, toate fizionomiele cele parţiale concordând însă într'o singură fizionomie totală. Fizionomia lexică latină a francezei, de exemplu, e tot atât de evidinte ca și a românei; ei bine, accentuaţiunea graiului francez, fizionomia lui cea tonică, pare a fi eminamente celtică. In *âge* din *aetàticum*, bunăoară, accentul latin s'a mănţinut, dar nu după norma latină, ci pe penultima silabei feminine, precum o cerea accentuaţiunea celtică. S'a operat astfel în sânul graiului francez o întregire prin compromis între fizionomia lexică latină și fizionomia tonică celtică.

Atât neîntrerupta continuitate a dialectelor etnologice în periteză și în anateză, împreună cu cele trei principale piedece ale sale: limbă amestecată, limbă naţională și limbă onomastică, precum și circu-

l a ţ i u n e a, fără care nu se poate înţelege f i z i o n o m i a unui grai, pot fi urmărite într'un mod foarte imperfect în sfera limbilor antice, fragmente majestoase, dar totuşi numai fragmente, rămase dintr'o ruină venerabilă, dar totuşi numai ruină.

Direcţiunea aproape exclusivamente archeologică, inaugurată de către fundatorii Linguisticei, trebui înlocuită printr'o d i r e c ţ i u n e i n t e g r a l ă; integrală nu numai prin constanta unire a peritezei cu anateza, ci mai ales prin aceea că studiul dialectelor moderne, pline de viaţă şi avute în tot felul de material, cată să ne serve ca temelie, de unde să ne urcăm apoi din treaptă în treaptă, întru cât ne vor permite mijloacele, până la punctul cel mai depărtat al anticităţii (§ 19), constatând pretutindeni după putinţă, în întregul unei familie linguistice, iar nu într'un singur segment, cele două atributuri fundamentale ale dialectelor etnologice: n e î n t r e r u p t a c o n t i n u i t a t e d i a l e c t a l ă şi c i r c u l a ţ i u n e a.

Toate în limbă, ca şi în natura în genere, sânt efecte sau rezultante datorite unor cauze sau unor complexuri de cauze. Pe lângă cele două atributuri fundamentale de mai sus, mai există dară în Linguistică un al treilea atribut fundamental: d e r i v a ţ i u n e a (§ 22). Când noi zicem că latinul *aurichalcum* vine din grecul *ὀρίχαλκον*, dând seamă despre trecerea lui *ὀρί-* dela *ὄρος* «munte» în *auri-* de la *aurum* «aur» etc., aci nu este continuitatea dialectală cea neîntreruptă, nu este nici circulaţiune, ci e d e r i v a ţ i u n e.

Neîntrerupta continuitate dialectală şi *circulaţiunea* n'au putut fi nici măcar presimţite înainte de naşterea Linguisticei; ba chiar astăzi cea dentâi nu este încă generalmente recunoscută, iar pe cealaltă am formulat-o noi înşine pentru prima oară. Ceea ce s'a ştiut însă până la un punct înainte de Lingustică şi ceea ce nu încetează de a constitui până în momentul de faţă preocupaţiunea cea de căpetenie a linguistului, este *derivaţiunea*, pentru care s'a mănţinut vechiul termen de « etimologie » dempreună cu greşita lui aplicaţiune tradiţională numai la sfera lexică.

Tot ce derivă în limbă, un son derivat, o formă gramaticală derivată, un cuvânt, o frază, o semnificaţiune, formează deopotrivă obiectul « etimologiei », care însă, în accepţiunea sa actuală, diferă de « etimologia » cea de altădată nu numai prin această mai mare întindere a cercului de acţiune, ci încă prin fecundul procediment al reconstrucţiunii.

Când un fenomen se prezintă în mai multe exemplare diverginţi, linguistul trage din ele prin comparaţiune un termen-mediu, în care toate varietăţile sânt implicate şi spre care convergesc toate. Acest termen-mediu este de o valoare aproximativă tot atât de înaltă, ca şi acela pe care-l capătă Statistica dintr'un şir număros de fapte cifrice de aceeaşi ordine. Fără el, în Linguistică ca şi în Statistică, incomoda multiplicitate nu s'ar putea reduce la o expresiune mai mult sau mai puţin simplă, adesea chiar la o unitate, care se compară apoi cu alte reducţiuni dobândite pe aceeaşi cale, înlesnind astfel ştiinţei vaste

operaţiuni acolo unde ea s'ar pierde în labirintul individualităţilor...

§ 24.

Concluziunea

Dezvoltările precedinţi ne permit a da următoarea definiţiune:

Linguistica este ştiinţa manifestaţiunii vocale native a sufletului omenesc, urmărite prin periteză şi prin anateză în neîntrerupta continuitate, în circulaţiunea şi în derivaţiunea dialectelor, pe cari tinde a le reconstrui în unităţi etnologice şi într'o unitate antropologică.

Cunoscând astfel, din însăşi definiţiunea Linguisticei, *obiectul*, *atributele* şi *idealul* acestei ştiinţe,— să ne 'ntrebăm acuma: care sânt părţile ei constitutive?

NOTE

Normele pe care le-am urmat la alcătuirea prezentei ediţii sunt următoarele:

I. Din cele trei tomuri care formează opera *Cuvente den bătrâni* am reprodus textele aflătoare la paginile indicate mai jos:

Tomul I, p. 1-4 (fragmente din introducere), p. 55-61 (Istoria unui proces). Din Cronica lui Moxa s'au reprodus pasaje de pe paginile 345-349, 351, 355, 360-361, 381-382, 399-400, 401, 405-406.

Tomul II, p. VIII-IX (fragment din prefaţă), p. XIV-XLVI (Ochire asupra cărţilor poporane), p. 1-18 (Introducere la « Texturi Măhăcene »), p. 139-168 (Legenda Sântei Vineri), p. 247-260 (Introducere la « Texturi Bogomilice »), p. 405-432 (Apocalipsul Apostolului Paul).

Tomul III, p. VII-XI, XIV-XVI (fragmente din prefaţă), p. 20-22 (Rezumat § 11 şi Concluziune § 12 la Conspectul ştiinţelor filologice), p. 37-40 (Linguistica § 14), p. 41-51 (Limba *in abstracto* § 15), p. 51-65 (Limba *in concreto* § 16), p. 91-105 (Limba în circulaţiune § 19), p. 117 şi 128 (fragmente din Limba poetică § 21), p. 146-160 (Rezumat § 23 şi Concluziune § 24 la Linguistica în genere).

II. In ceea ce priveşte transcrierea, am procedat în chipul următor:

In studiile lui Hasdeu am respectat forma unor cuvinte care înfrâng normele limbii literare de azi, dar care reprezintă o realitate fonetică mai veche sau regională. De exemplu, am lăsat forme ca: *nemic*, *nemini*, *neşte*, *cătră*, *adecă*, *mătasă*, *preut*, *sânt* (= sfânt şi sunt), *dempreună*, *denainte*, *cărtecică*, *trebui* (= trebue),

întimpină, *întrare*, *vrâstă*, *nostri*, *cârcimari*, *împregiurare*, *încungiurată* etc. Am păstrat şi caracterul morfologic al unor cuvinte ca: *numi* (= pl. lui *nume*), *basmuri*, *limbei*.

Cuvintele noi, a căror înfăţişare se deosebeşte de forma actuală, au fost de asemenea reproduse potrivit scrierii lui Hasdeu, ilustrându-se astfel o fază din istoria neologismelor în limba română: *număros*, *numărar*, *mănţinut*, *contimpurani*, *corespundinte*, *continginte*, *proveninţă*, *deminutiv*, *tecnic*, *psicologia*, *guilotină*, *pretensiune*, *recepte* (şi *recete*), *azard*, *equivoc* (dar şi *ecuivoace*), *cestiune*, *pronunciaţiune*, *proază*, *acoardă*, *spanioală*, *varianturi*, *arţi*, *memoriele*, *a suprime*, *a exprime*, *coincidă*, *ne interesă*, *accentat*, *preceasă* (= precedată), *absolutamente*, *generalmente*, *propriamente*, *scotlandez*, *son* (= sunet).

O modificare ce ne-am îngăduit în scrierea cuvintelor din această categorie este reducerea consoanelor duble în forme ca: *immigraţiune*, *innovaţiune*, *dissociaţiune*, *orribil*, *glottica*, transcrise: *imigraţiune*, *inovaţiune*, etc.

Am adoptat scrierea actuală numai acolo unde am întâlnit bizarerii grafice, fără temei în rostirea obişnuită şi datorite — cele mai multe — etimologismului epocii, sau când am voit să înlăturăm o serie inutilă de apostrofuri şi liniuţe. (Evident că *ĕ*, *ê*, *é*, *ó*, *ḑ*, *ĭ*, *ŭ* au fost înlocuite cu *ă*, *â*, *ea*, *oa*, *z*, *i*, *u*.) Astfel,

în loc de:	s'a tipărit:
pecătuesce	*păcătueşte*
reu	*rău*
vează	*vază*
ţeran	*ţăran*
chiămau	*chemau*
linią	*linie*
pele	*piele*
dâ	*dă*
publicâm	*publicăm*
atăt	*atât*
întărziat	*întârziat*
respândire	*răspândire*
septemână	*săptămână*

romănesc	*romănesc*
de 'mpreună	*dempreună*
ne 'ntreruptă	*neîntreruptă*
d'o potrivă	*deopotrivă*
cel-l'alt	*celalt*
cea-l'altă	*cealaltă*
tot-d'a-una	*totdeauna*
la o l'altă	*laolaltă.*

In ceea ce priveşte textele vechi am procedat astfel:

« Istoria unui proces » fiind destinată să ilustreze metoda lui Hasdeu, s'au reprodus atât textul chirilic, cât şi transcrierea cu litere latine. « Legenda sântei Vineri » şi « Apocalipsul apostolului Paul » sunt redate după transcrierea lui Hasdeu, fără a se fi reprodus şi textul chirilic. Fragmentele Cronicei lui Moxa — publicată în *Cuvente* numai cu chirilice — sunt tipărite de noi într'o transcirere apropiată de normele lui Hasdeu, dar mai simplificată.

Reproducem aci corespunzătoarele literelor chirilice:

ъ = ă; ж = â; ѣ = ĕ (*stĕle*); ꙗ = ĭa (ĭa*ste*); ю = ĭu (*fă-câtor*ĭu); ѧ = ia (*lăcu*ia); ы = i (*di*h*aniile*), fără valoare fonetică = ы (*beg*ы); ѵ = i (*Vavilonul*); ч = č (+ a, o, u: *dulčaţâ*), c (+ e, i: *cerĭu*); г = g (+ a, o, u etc.: *gustare*), gh (+ e, i: gh*impi*); џ = g (+ e, i: *lĕ*ge), ğ (+ a, o, u); к = c (+ a, o, u etc.: *trecu*), ch (+ e, i: ch*ibzuit*); ѫ = în (în*văscu*), îm (îm-*părăţiia*), î (î*mblă*), n (*gănganiile*), m; ръ (r̥) = âr (*v*âr*tos*), ăr (*b*ăr*bat*); лъ (l̥) = âl (*st*âl*pul*); ѳ = th (*S*ith). ь s'a păstrat peste tot (*adevăr*ь).

In *Notanda*, formele citate şi-au păstrat haina chirilică pe care le-a dat-o Hasdeu, pentru a se putea urmări mai cu folos particularităţile grafice.

III. Numeroasele note bibliografice din subsolul paginilor, socotindu-se superflue într'o ediţie ca cea de faţă, n'au fost reproduse. In două cazuri le-am găsit însă necesare şi le-am dat printre notele ce urmează.

IV. De asemenea au fost suprimate trimiterile la pasaje din *Cuvente* nereproduse în ediția noastră.

V. Am evitat reproducerea a două cuvinte prea vulgare. Locul lor e indicat o dată prin inițială, altă dată prin puncte de suspensie.

* * *

Pag. 14. Hasdeu scrisese din eroare « spre stânga ».

Pag. 16. Se trimite la pag. 21 ș. u., unde, prezentând un act oltenesc, Hasdeu arată chipul defectuos în care se făceau vechile copii, chiar de oameni cu deprinderea scrisului și a cititului, cum era Dionisie Eclesiarcul.

Pag. 17. Volumul proiectat de Hasdeu, *Răvașele Banilor Craiovei*, n'a apărut. Incă unul din actele care aveau să figureze într'însul a fost publicat în *Columna lui Traian*, 1883, p. 235 sub titlul: « Din Răvașele Banilor Craiovei. Un act românesc dela Marele Ban Giurgi Raț din 1 februariu 1600 » comunicat de B. P. Hasdeu. La sfârșitul studiului se arată că e vorba de o retipărire « Din *Vocea Română, organ al Clubului profesoral din Craiova*, Nr. 16 ».

Pag. 21. *Daca* nu e it. *dacchè*, ci rom. *de* + *ca*: *deca* > *deaca* > *daca*.

Pag. 22—23. *Au mersă, neavăndă.* Fenomenul există și astăzi; s'ar putea însă ca în cazul de față ъ să nu fie *ă*, ci semnul final fără nici o valoare fonetică cunoscut în grafia chirilică.

Pag. 24. Ca și celelalte texte din tomul I al *Cuventelor* (afară de Cronica lui Moxa), « Istoria unui proces » a apărut maj întâi în *Columna lui Traian*, 1877.

Pag. 45. De oarece n'am reprodus întreaga Cronică a lui Moxa, n'am mai dat toată seria de *Notanda* care o însoțește. Socotim însă necesară explicarea câtorva forme din pasajele transcrise în ediția noastră:

30. *tinâĭubi* = slav тинолюбивъ « iubitor de cele pământești ». — *să-i* (*și cu preget . . .*) = chiar dacă e . . . — **32.** *fĕce* = « făcu » (lat. *fecit*). — **33.** *sprinșii* = spre înșii « spre ei ». — *aromi* = « ispiti ». — *numai căt* = « îndată, numaidecât ». — *turtĕle* =

« tufiş ». — *ponoslui* = « a certa ». — *învăscu* = « îmbrăcă » (vechi-rom. şi dial. *înveşte, înveşti* < lat. *investire*). — **34.** *nus* = « el ». — **35.** *dĕde* = « dădu » (lat. *dedit*). — *crâgul* (*luniei*) = bulg. кръгъ « crug, ciclu (lunar), cerc, disc ». — **36.** *rudă* = « neam ». — *ijderi* « a crea ». — **37.** *se împlură* = se umplură (lat. *implere*) « se împliniră ». — *la ocine-ş* = « la locuinţele lor de baştină ». — *plecâ* (activ) = « supuse »; *s'au plecat* « s'au supus, s'au închinat ». — **38.** *dup'ănsul* = după însul « după el ». — *cinъ* = « barcă ». — *dĕderă* = dădură (lat. *dederunt*). — **39.** *bucinъ* = bucium (lat. *bucinum*). — **40.** *dăriia* = zgâria. — *di'nsul* = de însul « de el ». — *măglisiră* = « ademeniră ». — *blazne* « proşti ». — **41.** *hlapi* « netrebnici » (= v. slav. хлапъ « serv »). — **42.** *vănsla* = vâsla. — *pristanişte* « port ». — **43.** *fĕceră* = făcură (lat. *fecerunt*). — **44.** *răzbunъ* « odihnă, astâmpăr ». — *cristoşii* « cruciaţii » = ung. *keresztes*.

Pag. 60. *ditologică* = « sinonimică » (*ditologie*, fr. *dittologie* = « sinonimie »).

Pag. 81. Cele spuse aici despre Istoria lui Arghir au fost reproduse de Hasdeu în *Etymologicum Magnum Romaniae*, II, col. 1602 ş. u. (*Istoria lui Archirie* amintită la pag. 77 este o altă carte populară, fără nici o legătură cu Arghir. Vezi Hasdeu, *Etymologicum...*, II, col. 1301.)

Pag. 88. « Textele Măhăcene » sunt orânduite astfel: 1. Legenda Duminecei; 2. Incercări de traducere din slavoneşte (două fragmente dintr'o omilie atribuită Sfântului Ioan Hrisostom); 3. Intrebarea creştinească (copie după Catehismul tipărit la Braşov, în 1559, de Coresi); 4. Predică (având ca obiect rugăciunea Tatăl-nostru); 5. Legenda Sântei Vineri; 6. Fragment dintr'o conjuraţiune (Rugăciune pentru gonirea diavolului din corpul omului); 7. Legenda lui Avram; 8. Fragment liturgic; 9. Predică (având ca obiect un pasaj evanghelic).

Pag. 99. Pentru cunoaşterea punctului de vedere al savanţilor de azi, trimitem la cea mai recentă lucrare privitoare la problema rotacismului în limba română: *Étude sur le rhotacisme en roumain* par Alexandre Rosetti (Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Sciences historiques et philologiques), Paris, 1924.

Fenomenul *r* — *n* în indo-europeană nu e de natură fonetică, ci o alternanţă morfologică (cf. Emile Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, t. I. Paris, 1935).

Pag. 105. Hasdeu crede că forma *mniel* a rezultat dintr'o contaminare a formelor *miel* şi *niel*. De fapt *mniel* reprezintă faza intermediară.

Pag. 107. Aluzie la osteneala lui Cihac de a găsi cât mai multe cuvinte de origine slavică. (V. « Limba în circulaţiune », p. 226 ş. u.). S'ar putea totuşi ca *raţă* să ne fi venit dintr'o limbă slavă.

Pag. 139. D. D. Russo a atras cel dintâi atenţiunea asupra greşitei interpretări pe care Hasdeu a dat-o cuprinsului acestor cărţi (v. lucrările citate la pag. 7). O analiză amănunţită a dus la concluzia că nici una nu e de origine bogomilică. Problema bogomilismului în literatura noastră, precum şi altele privitoare la cărţile populare sunt tratate de d. N. Cartojan în *Cărţile populare în literatura românească*. Vol. I. Epoca influenţei sud-slave. Bucureşti, 1929. Pentru laturea teologică, v. *Bogomilismul şi Românii* de Prot. Dr. Gh. Ciuhandu. Sibiiu, 1933.

Pag. 142. Fr. *bougre* e, într'adevăr, *Bulgarus*. Dar fr. *blêche*, sp. *bellaco* şi celelalte n'au a face cu *Vlachus*, *Blachus*.

Pag. 150. « Textele Bogomilice » sunt grupate astfel: 1. Rugăciune de scoaterea dracului; 2. Călătoria Maicei Domnului la iad; 3. Apocalipsul apostolului Paul; 4. Cugetări în oara morţii.

Pag. 151. Balada « Cucul şi turturica ».

Pag. 153. Hasdeu scrisese « în curs de *şase* secoli ».

Pag. 178. Ediţii de texte şi studii mai noi, consacrate limbii româneşti vechi (afară de cele citate la pag. 5 şi aci, ca notă la pag. 99) se pot recomanda:

I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*. 2 vol. Bucureşti, 1916.

Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome second. Le seizième siècle. (Două fascicule) Paris, 1914, 1932.

Dr. Nicolae Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Martian*, Bucureşti, 1914.

Mario Roques, *Palia d'Orăştie (1581-1582)*. I. Préface et Livre de la Genèse. Paris, 1925.

Alexandre Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1926.

Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*. Bucureşti, (1932).

Pag. 179. Cum am mai spus, concepţiile lui Hasdeu corespund stadiului ştiinţei din vremea sa. Pentru o orientare în linguistica nouă, cititorii se pot adresa lucrării d-lui J. Vendryes, *Le langage-Introduction linguistique à l'histoire*, din cunoscuta « Bibliothèque de synthèse historique » (L'évolution de l'humanité) de sub conducerea d-lui Henri Berr (Paris, La Renaissance du Livre); de asemenea operei postume a lui Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale* (Deuxième édition), Paris, 1922.

Pag. 181. Paul Iorgovici, *Observaţii de limba rumânească*, Buda, 1799.

Pag. 186. In singura fasciculă apărută, Hasdeu dă numai două capitole din cele cinci pe care avea să le consacre « Ştiinţei limbii ». Iată titlurile paragrafelor din care în ediţia de faţă s'au reprodus numai câteva:

1. Motivul.

I. CONSPECTUL ŞTIINŢELOR FILOLOGICE. 2. Filologia în genere. 3. Filologia clasică. 4. Filologia comparativă. 5. « Clasic » şi « comparativ ». 6. Filologia clasică şi filologia comparativă. 7. Etno-psihologia şi Linguistica. 8. Metoda comparativă. 9. Locul ştiinţelor filologice în totalitatea ştiinţelor. 10. Istoria ştiinţelor filologice. 11. Rezumat. 12. Concluziunea.

II. LINGUISTICA IN GENERE. 13. Bibliografia. 14. Linguistica. — Glotica. — Glosologia. — Glosografia. 15. Limba *in abstracto*. 16. Limba *in concreto*. 16 bis. Limba amestecată. 17. Limba naţională. 18. Limba onomastică. 19. Limba în circulaţiune. 20. Limbile antice şi limbile moderne. 21. Limba poetică. 22. Etimologia. 23. Rezumat. 24. Concluziunea.

O continuare a studiilor privitoare la « Ştiinţa limbii » a tipărit Hasdeu în revista *Columna lui Traian*, 1882: « Un nou punct

de vedere asupra ramificaţiunilor gramaticei comparative » (p. 19-31) şi « Laletica sau fiziologia sonurilor » (p. 65-73, 129-135, 193-210).

Pag. 188. E vorba de:

1. Evangheliarul copiat la 1574 de Radu din Mănićeşti, studiat în parte de Hasdeu (*Columna lui Traian*, 1882, p. 48-60, 78-86, 171-177, 239-244, 358-367, 459-465, 624-629, şi 1883, p. 310-322) şi tipărit de Dr. M. Gaster (Bucureşti, 1929, cu o eroare pe copertă: « Tetravanghelul diaconului Coresi din 1561 » în loc de « T. lui Radu din Mănićeşti »);

2. *Codicele Voronețean* publicat, cu vocabular şi studiu, de Ion al lui G. Sbiera (Cernăuţi, 1885).

Pag. 194. La Hasdeu secolul « al XVII-lea » în loc de al XVIII-lea.

Pag. 242. Numele judeţului *Vâlcea* nu e rom. *vălceà* (lat. *vallicella*), ci un derivat al slavicului влъкъ « lup ».

Pag. 243. « Limba română în circulaţiune » se regăseşte în capitolul « In ce consistă fizionomia unei limbi » din « In loc de introducere » la *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. I (p. XLVI-LVIII). In acelaşi loc Hasdeu a retipărit §-ul 22 « Etimologia » sub titlul « Ce este etimologia? » (p. XIX-XXXIV) şi §-ul 16 bis « Limba amestecată » sub titlul « Cum se amestecă limbile? » (p. XXXIV-XLVI). Ultimele două aliniate din « In ce consistă fizionomia unei limbi » (p. LVIII) au fost luate din « Rezumat » (în ediţia noastră, p. 258).

Pag. 254. Napoleone Caix, *La formazione degli idiomi letterarii*, în *Nuova Antologia*, 1874, settembre, p. 19-20.

Pag. 256. Calderon, *La vida es sueño*, I, 3.

CUPRINSUL

MONITORUL OFICIAL ŞI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI — 1937